

249169

Рік XII.

Р. 1903 кн. I.

Т. LI.

ЗАШИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDAKTIRT VON

MICHAEL HRUŠEVSKÝJ.

XII Jahrgang.

1903, I B.

B. LI.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

→ → → Вийшло 25, II с. с. 1903. ← ← ←

3

Рік XII.

Р. 1903 кн. I.

Т. LI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER SEVCENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

XII Jahrgang.

1903, I B.

B. LI.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надом К. Веднарського.

Вийшло 28/II с. с. 1903.

НБ ПНУС

249169

Зміст LI тому.

1. Острозька трагедія, розвідка Павла Житецького с. 1—24
2. Кілька грамот Володислава Опольського, подав Михайло Грушевський с. 1—8
3. З історії нашої фільольотії — Три галицькі граматики (Іван Могильницький, Йосиф Левицький і Йосиф Лозинський), написав др. Осип Маковей (конець буде) с. 1—58
4. Miscellanea: Кілька документів до історії сільського духовенства в Галичині XVII—XVIII в., под. Михайло Зубрицький с. 1—12
5. Наукова хроніка: Причинки до історії руської штурія в давній Польщі (етнографічній), написала Марія Грушевська с. 1—13
6. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на с. 66) с. 1—67
7. Показчик до тт. XLV—L Записок Наукового Товариства імени Шевченка с. 1—14

Inhalt des LI Bandes.

1. Die Tragoedie von Ostroh, eine litterarische Untersuchung von Paul Zytečkyj S. 1—24
2. Einige Urkunden von Vladislaus von Oppeln, mitgetheilt von Michael Hruševskýj S. 1—8
3. Aus der Geschichte der ruthenischen Philologie — Drei galizische Grammatiker (I. Mohylnyčkyj, J. Levyčkyj, J. Lozynskýj), von Dr. Joseph Makovej (Fortsetzung folgt) , S. 1—58

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
педагогічного Інституту
№ 249169

4. Miscellanea : Einige Aktenstücke zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit in Galizien im XVII—XVIII Jahrh., mitgetheilt von Michael Zubryčkyj S. 1—12
5. Wissenschaftliche Chronik : Beiträge zur Geschichte der ruthenischen Kunst im alten (ethnographischen) Polen, von Marie Hruševska S. 1—13
6. Bibliographie S. 1—67
7. Inhaltsverzeichniss des XI Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XLV L) S. 1—14

Inhalt des I Bandes. 1. Zwei Verkaufscontracte aus dem Anfange des XVI Jahrh., mitgetheilt von M. Hruševskyj, S. 1—6; 2. Dr. Eustachius Terleckyj, Erinnerungen und Documente, von Dr. I. Franko, S. 1—64; 3. Neubildungen auf dem Gebiete des ruthenischen Volksliedes, von V. Hnatiuk (Fortsetzung folgt), S. 1—37; 4. Miscellanea, S. 1—15; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das J. 1901 (Schluss), S. 1—22; 6. Bibliographie, S. 1—48.

Inhalt des XLIX Bandes. 1. Lucian Kobylcia, eine Episode aus der Geschichte des Huzulenlandes in der ersten Hälfte des XIX Jrh., von Dr. I. Franko, S. 1—40; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgetheilt von V. Hnatiuk (Schluss). S. 165—272; 3. Miscellanea, S. 1—8; 4. Wissenschaftliche Chronik: Kijeveer Miniaturen beim Psalter Erzb. Egberts von Trier in Cividale, von M. Hruševskyj, S. 1—11; 5. Bibliographie, S. 1—49.

Inhalt des XLVIII Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Geschlechter der Bybelskyj, gesammelt von Jan Prochnicki, röm.-kath. Erzbischof von Lemberg, mitg. von A. Kryžanovskýj, bearbeitet und eingeleitet von M. Hruševskyj, S. 1—12; 2. Der Heilige Clemens im Chersonnesus, Beiträge zur Geschichte der altruthenischen Legende, von Dr. I. Franko, S. 45—144; 3. Miscellanea, S. 1—15; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1901 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—25; 5. Bibliographie, S. 1—42.

Inhalt des XLVII Bandes. 1. Der Kosak Plachta, ein ukrainisches Volkslied, gedruckt im J. 1625, von Dr. I. Franko, S. 1—28; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitg. von V. Hnatiuk (Fortsetzung) S. 69—164; 3. Zum Andenken an Alexander Lazarevskyj, von M. Hruševskyj, S. 1—10; 4. Miscellanea S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1901 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, S. 1—15; 6. Bibliographie, S. 1—46.

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seiten des Bandes.

Острозька трагедія.

Розвідка Павла Житецького.

Приводом для написання поданого в прилові до отсеї розвідки „Ламенту“ та „Придатка“ була нещаслива подія, що стала ся в м. Острозі в 1636 р., і звісна у сучасних під назвою „Острозької трагедії“. Діло було таке. Панею Острога була в ту пору внучка кн. Константина Константиновича Острозького, вдова по воеводі і великім гетьмані литовським, Анна-Альойза Ходкевичева, звісна єзуїтська преподобниця. За намовою єзуїтів вона звеліла своїм слугам забрати з замкової Богоявленської церкви домовину з тілом її батька, кн. Олександра Константиновича Острозького, що вмер іще в 1603 р. в православної вірі, і перенести її до збудованого нею костьола при острозькій єзуїтській колегії. Сеї грабівлі dokonano в ночи, першого дня Великодня 1636 р., і вона викликала велике обуренє серед православних міщан Острога, якого відгуки знаходимо в „Ляменті“. Автор його так обертає ся до єзуїтів, що опанували душу Анни-Альойзи:

И на шож ся вам зыйшло, презацныи отцeve,
 Жесте к тому прывели пощивую матрону,
 Же есть тѣло порушене отца еи в гробу?
 Снат ся ныиѣ молитвы даремне мовляють,
 Бо тѣла людские покою в гробѣхъ не мают.

В сьому обуреню й лежить психологічний підклад острозької події, що стала ся під сьвіжим вражінем сьвятокрадного вчинка, який нарушив почутя православних. Другого дня рано, тоб то другого великодного сьвята, в понеділок по службі божій народ вийшов з Богоявленської церкви на звичайний хрестовий

обхід або „процесію“. В ту саму пору вертала з костьола Анна-Альойза в кариті, з довгим поїздом, окружена своїми двораками й слугами. Вона мусіла переїздити міст, що вів до замка, майже по при саму браму Богоявленської церкви. Та тут стояли купи народа, що вийшов з процесією, і на розказ — зробити дорогу княгині, відповіли явним непослухом. По свідоцтву „Додатка“ до „Ляменту“ один міщанин ударив панського гайдука; своєю чергою візник, що сидів на козлі княжої карити, почав пугою бити людей, наказуючи їм розступити ся. Люди вхопились за дрюче. Панські слуги, бачучи, що не жарт, добули шабель. Почала ся бійка. Сама княгиня сидячи в кариті благала одних і других покинути бійку, але вже було за пізно.

Ось як описують дальші події взути в зложеній із сеї нагоди брошури для прославлення Анни-Альойзи:¹⁾

„Злість схизматиків була страшенна. Провідники бунту йшли на шаблі, йшли в огонь, готові погинути тілом і душею, аби лише дібрати ся до своєї пані й помстити ся на ній. Та тим часом на поміч міліції, що боронила княжну, почали прибувати до міста з поблизьких місцевостей власти зі свѣжими силами і втихомирили бунтівників; одних із них забивали на місці, иньших заковували в кайдани і замикали в темницях, а коли не стало кайданів і ланцюхів, держали їх під сторожею в приватних домах. Трибунал, що судив сю справу, видав декрет, яким усі бунтівники були засуджені на смерть — хто з четвертованем, хто з відрубанем рук, зваренем у смолі, колесованем, обідранем живцем зі шкіри. Коли відомість про сей декрет розійшла ся між бунтівниками, плач і несвѣтський лемент наповнив усе місто. Нарешті звязаних бунтівників повели на замок. Вони йшли спустивши голови, бліді, помертвілі зі страху перед карою. Та коли вони ждали читаня суворого засуду, почули з уст своєї пані милостивий декрет. Княжна велѣла розкувати їх, покликала до їдальні і там частувала. Ся доброта була причиною, що деякі почули в собі прихильність до свѣтої унії, але иньші, ще дужше сердиті на сю доброту й ласку, тривали з своїм упорі й лихий вірі. Та про те ясновельможна пані мала ту потіху, що з сього приводу, наслідком прогнаня з маєтностей княжни, силою трибунальського декрету, 46-тєох

¹⁾ Życie ku podziwieniu chwalebne... Anny Alojzyi, Xiężny Ostrogskiej, 1698 с. 41—5.

схизматицьких попів, католицька віра почала тут розширяти ся, а схизматицький упір по троха меншати, так що по якімось часі навіть самі попи приставали до унії.¹⁾

Про прогнане схизматицьких попів нема згадки ані в „Ляменті“ ані в „Додатку“; в сій остатній вірші згадано лише про потягане попів на протокол, де один говорив ось так:

„Если вам идет о свои велживости,
Нам теж о святости:
Для того вам з дороги не уступили,
Босмо ся были на тоє спорядили,
Жебы поцтивост впрод Богу отдали, —
Вы не вытрѣвали“.

В обох віршах нічого не згадано про великодушність Анни-Альойзи, що ніби то помилувала винуватих. Навпаки, в „Додатку“ змальовано образ караня „подь час ярмарку“ в Острозі:

Тамъ килку мещан мечемъ прикро стято,
Четвертому уши и носа уято,
А оныє трупы ховать заказали,
Песомъ торѣгати дали.

Правда, автор говорить про себе, що він „на тоє не смотрилъ очима своима“, але покликаєть ся на свідоцтво людей „зацныхъ“. Він говорить про католиків з поміркованем, а про княжну Острозьку з пошаною, називаючи її „поцтивою матроною“. Він навіть входить в її духовий стан, коли вона була змушена тікати на кладовище, й плакала там під час бійки.

Южь я — каже автор — на обѣ сторонѣ правду прызнати мушу,
А похлѣбовать жадному намиѣй ся не кушу.
Пане Боже, пожал ся обоихъ прыгоды,
Межы духовными так великою невгоды!

Відкиж та „невгода“? Він відповідає:

Не дывно, же герезню з свѣта затлумляють,
Але дывно, же своиж власные члонки забивают.

В питаннях релігійної совѣсти він хоче стояти по над партіями:

Если святости костельные велце шануємо,
Для чогож и церковным тои чести уймуємо?

Він домагаєть ся толеранції для всіх релігій, бож

¹⁾ С. Голубевъ, Петръ Могила и его сподвижники. Кієвъ 1899. Томъ II, стор. 153, 222—223.

Кождїй своим способомъ хвалит Пана своего,
И всякий потребуєт ласки его.

Бажаючи заховати повну безсторонність супроти ворожих партій, він одначе на всі людські вчинки глядить з високости загально-людської справедливости, тим то й стає в обороні слабих та пригночених не з самого лише почуття кровного та духового споріднення з ними. В усякім разі не диво, що й се почуте, опираючись на високий світогляд автора, прориваєть ся в многих місцях обох вірш. Особливо зворушує в „Додатку“ згадка про славу бувальщину нещасного міста, на який наскочила та страшна хуртовина:

О ты, Острогу, мѣсто справедливое,
Тыє было хлѣбомъ завжды приходшеви,
Ты убогому маткою было студентови.

І треба стазати, було таки що згадати. Не забуваймо при тім, що в рядах студентів острозької школи були такі люди, як Йов Княгиницький і гетьман Петро Дорошенко-Сагайдачний, і що з друкарні острозької вийшла славна острозька Біблія. Все се було ще так недавно, в 80-их роках XVI в., а тепер, завдяки релігійній ревности тої самої Анни-Альойзи, школа основана її дідом уже пропала, а друкарня ледво-ледво дихала, мабуть до 1640 р. Із передмови до вірш можна бачити, що вони написані того таки 1636 р., два місяці по самій кровавій острозькій драмі. Автор заховав своє ім'я під ініціалами М. Н., але міркуючи по даті „з Ровного, з найубожшей школи“ можна думати, що се був її учитель, один із репрезентантів українсько-руської просвіти, що в ній шукав дороги для відродження самостійного життя українського народу. Нема потреби розводити ся тут про характер тої просвіти, чужої для католицької Польщі своїми цілями, а близької їй своїм методом і способами. Отся близькість і виявила себе поперед усього в богатых місцях передмови.

В дусі того воєнного віку автор порівнює працю письменника з подвигом вояка, який „живот свой яко бы на шанць выставляєт,“ аби заслужити „несмертєдную славу“, і думає, що обовязок письменника лежить у присвяченю своїх праць, „ростропне и мудре написанныхъ, княжатомъ и монархом“ для збільшення й розповсюдження їх слави. Хоча він і не вважає себе чоловіком визначним „в науцѣ и довѣпѣ“, та про те „мудрых наслѣдуючи“ присвячує „книжечку“ свою київському митрополиті Петрови Могилі, аби виявити йому свою пошану за те, що він полюбив науку, „кохаючи ся в читаню книг

потребных“. Він згадує про недавній подвиг Петра Могилы, який „коштом не малым“ розширює в Києві науку. Не маючи иншого дарунка для свого патрона, він просить його прийняти „тыє вѣршыки“.

Що до мови сеї передмови і самих вірш, то се ряба мішанина польських елементів з українськими. Можна навіть думати, що вірші були написані зразу по польськи, а потім переписані по славяно-руськи: в тій остатній редакції виявились уже більш або менше виразно прикмети української мови, фонетичні й морфологічні. Підставою для такого здогаду служать подибувані иноді сліди польського риму, зіпсованого при славяноруській транскрипції, прим.:

Не смотрено того, кто на кого замѣрилъ,
Быле бы ударылъ.

Очевидно в польськїм оригіналі замість остатнього слова стояло: uderzył. На основі всього сказаного можна б думати, що з виїмком релігійно-соціального настрою в наших віршах майже нема нічого народного українського, але ся думка не може устояти ся, коли приглянемось їх віршовій будові.

В першій вірші рядки нерівноскладові, від 13 до 17 складів, і при тім розставлені вони без ніякої сіметрії: в першій парі рядків, звязаних із собою римом, перший рядок має 17 складів, другий 15; у другій парі рядків перший рядок 16 складів, другий 14; у третій парі перший рядок 14, другий 15 і т. д. Декуди слово з одного рядка переносить ся до другого, розриваючи зміни рядка (enjambements), як ось:

На послугу такъ великую, которая небесного
Монархи великон моцы округу земного.

Ся остатня обставина яєно показує, що автор „Ляменту“ силкував ся як мога написати віршу сїлябічну, пильно вважаючи на рим, який признавав головною прикметою віршованої форми, та при тому не дбав про рівне число складів у рядках, обовязкове в сїлябічних віршах.

Те саме бачимо й у другій вірші „Придатокъ до Ляменту“. Здавалось би, вона написана сафічним розміром: кожда строфа, крім першої й третьої, складаєть ся з 4 рядків, але число складів мало в котрій строфі видержує приписаний для неї розмір; і тут вірші неоднако-складові, мають по 10—16 складів.

Як вияснити сю неоднаковість складів?

Недавно була висловлена думка, що се по просту недотепно зложені вірші, які зародили ся на Україні ще при кінці XVI в. в Острозькій Біблії 1581 р. До тогож часу належать і правильні, тоб то рівноскладові слябічні вірші. Перший тип віршів, чим ближе до кінця XVII в., виходить з уживаня, полишивши глибокі сліди в укр. народній поезії, бо „між формою українських дум і вірш у стилю Острозької Біблії виявляєть ся схожість, що свідчить про генетичну залежність“.¹⁾

Книжка, з якої ми виписали отсі рядки, визначаєть ся багатством віршового матеріалу і кидає багато світла на народну пісенну творчість, слідаючи в ній культурні впливи науки і школи. І ми нічого не маємо проти тої думки, що подані далі вірші належать до ряду „недотепно збудованих“, правдоподібно — автором не гаразд вправним у слябічнім віршуванню. Та чи можна розмір дум пояснити лише лихою технікою слябічного віршування, перенесеного в народ, себ-то присвоєного творцями дум? І в такій нашій догадці нема нічого неподібного до правди, лише під одною умовою, щоб були прояснені причини, які нахилили українських віршотворців до нарушеня рівної лічби складів у віршах.

Відомо, що слябічне віршування найбільше люблять ті язики, в яких наголос займає певне сталє місце в слові, прим. язик польський, де в кождім слові наголос усе стоїть на передостатнім складі. Завдяки тій нерухомости наголосу одиноким тривким і певним регулятором міри в віршах являєть ся їх рівноскладовість. Та се, звісно, зверхня, арифметична міра, оживлювана хиба присутністю цезури, що ділить рядок на дві більше менше рівні половини.

Зовсім не се бачимо в нар. піснях українських чи великоруських: тут панує рухомий наголос, на якому й опираєть ся віршова міра. Одиницею міри являєть ся тут не склад, а стопа, і то не метрична (ямб, хорей і т. и.), а синтактична, зазначена льогічним, чи краще сказати, риторичним наголосом, при чім саме місце наголосу в стопі може бути неоднакове. Синтактична стопа може збігти ся разом з цезурою, тобто рядок пісні може, як і рядок вірші, ділити ся на дві половини; але пісенна стопа зовсім не те саме, що цезура: маємо багато пісень, у яких рядки складають ся більше ніж із двох синтактичних стіп. Оче-

¹⁾ В. Пететць, Историко-литературныя изслѣдованія, т. I, ст. 30—31.

видно, рівноскладовість рядків не обовязкова для народньої пісні, і справді є багато народніх пісень з нерівноскладовими рядками. Для прикладу наведу відривок одної з них:

Годі, мати, жалувати, годі, мати, годити:
Присіли мене діти, як калиноньку квіти.
Годі, мати, жалувати, було мене, мати, не віддавати,
Було мене маленькою дитиною під червоною калиною поховати.¹⁾

В першому рядку тут 15 складів, у другому 14, в третьому 19 а в четвертьому 25. Передивляючи збірки нар. пісень легко переконати ся, що нерівноскладові рядки стрічають ся в них дуже часто. Слідаючи глагольні рими, що переважають у думах, можна переробити висше наведений чотировірш на відривок із думи:

Годі, мати, жалувати, годі мати, годити,
Присіли мене діти, як калиноньку квіти!
Годі, мати, жалувати,
Було мене, мати, не віддавати,

Було мене маленькою дитиною під червоною калиною поховати.

Очевидно розмір думи — поява органічна, що впливає з глибини народної пісенної творчости.²⁾ Зрозуміємо після сього, відки взяли ся нерівноскладові рядки в перших пробах українсько-руського слябічного віршування. Складачі тих вірш не все могли перемогти навичку народних пісень до свобідного розміру. Навіть ті між ними, що найкраще володіли слябічним віршем, раз у раз відступали від його правильної будови під впливом рухомого наголосу, властивого всім руським говорам. Се особливо видно на цезурі тих вірш, у яких склади почислено вірно. Звичайно в слябічних віршах цезура стоїть на певнім означнім місці: і так у 13-складовім рядку вона припадає звичайно за сьомим складом (7+6); при тім, розумієть ся, можливі й інші комбінації, але під умовою такого самого повтореня цезури по одним і тім самим складі в цілім стихотворі. Отся то одноформність рідко додержуєть ся в славяноруських слябічних віршах. Цезура раз у раз пересуваєть ся в них то в гору то в низ, виявляючи безсумнівне змаганє до тої функції, яку в народніх піснях сповняє синтактична стопа. Для прикладу наводимо одну таку віршу, уміщену в давній книзі (1607 р.) пн. „Лѣкарство на оспалый оумысль чловѣчій“:

¹⁾ Чубинский, Труды т. V. стор. 564.

²⁾ Про се детально див. у мойй книжці „Мысли о малорусскихъ думахъ,“ стор. 1—38.

Прозба чителникова о часъ:

Часе дорогій, часе непереплачоній,
 Назбыть скупю вагою мнѣ оузычоній!
 Быстрѣй над морскій корабль животь мой провадишь,
 Нѣгде для спочиненя з нами не завадишь.
 Власне якъ которые в днѣ корабля лежать,
 Здасть ся имъ, же въ немъ стоять, кды найпрудше бѣжать,
 Въ окомъгненю мя провадит вѣкъ мой к старости,
 Аиъ ся розбачити могу в той малости.
 Пядю бовѣмъ (а правдиве) мѣреннй вѣкъ,
 Давыдъ пророкъ до Бога рекъ, масть человекъ.
 Не смѣю тя откладати на вѣкъ потомнй,
 Бомъ тебе не певенъ якъ человекъ оуломвнй.
 Даруй ми то прочитати и оучинити,
 О що бы мя тамъ южъ не могли обвинити.
 Оузычь до поправы живота якого дня,
 Поки не згасла вѣкоу моего походня.
 Если ми не сфолькуесть, певне мя стратитъ,
 И южъ мя тамъ и тысячею лѣтъ не заплатитъ.¹⁾

Отсі вірші 13-складові, крім шестого та двох остатніх. Міркуючи по перших двох рядках, цезура повинна би падати за п'ятим складом (5+8), та в деяких рядках, починаючи від четвертого, годі було авторови додержати її; п'ятий склад випадає то в середині, то на початку слова, тим то й цезура перескакує на шестий, сьмий і навіть на осьмий склад. Таким робом одержуємо рядки зложені з двох нерівних половинок. Правда, ся рухома цезура не все ділить рядок на такі дві половини, що відповідали би тому, що називаєть ся синтактичною стопою, та всеж таки ті нерівні половини в більшій або меншій мірі наближують ся до неї. Придивляючи ся тим явищам, ми немов би були сьвідками боротьби народнього ритму зі штучним. Дальший крок на тій дорозі, се усуненне цезури і розширення синтактичної стопи на цілий рядок — не вважаючи на те, скільки в ньому складів. А се вже й буде оригінальний розмір дум, у якому зіллялись елементи народний і штучний: дума любить рим так як і силлябічні вірші, але сей рим сходить ся в ній з закінченем поодиноких моментів думки, відповідних синтактичній стопі, що творить у ній не часть рядка, а цілий рядок.

Колиж появил ся сей розмір?

¹⁾ В. Перетць, Литературныя изслѣдованія, том II, сторона 143—144.

Певна річ, з огляду на те, що сказано доси, в нерівноскладових віршах можна бачити несьвідомий крок до розміру дум, але з тим важним обмеженнем сього погляду, що сей крок був зроблений із глибоких причин, аніж ся випадкова обставина, що перші віршописці не зовсім опанували техніку силлябічного віршування. На ділі не многі з них могли прикувати рухомий руський наголос до силлябічних схем з причини вказаної нами више. Навіть такий талановитий і досьвідний письменник, що 22 роки працював на літературній ниві і певно був добре обізнаний з правильними силлябічними віршами польськими та славяноруськими, — навіть Кирило Транквіліон-Старовецький очевидячки водів неправильні вірші, ніж правильні. Богато прикладів на се можна знайти в ріжних його творах, але ми випикуємо лиш один:

Роскошникомъ того скѣта... Шкєнь в дѣчнаа при
 канкѣтл^х пански^х.

8. О смѣрти несподѣвана
8. Тось ма, когѣтого Пѣна
10. Бєзъ Ѡповѣди нѣк застѣла
15. И все красное и любѣмое мое заврала,
13. И навѣкки Ѡ ѡчѣй мойхъ вѣ тмѣ сѣовѣла.
15. Гдѣ мои нѣк замки коштовне мѣрѣваннй,
15. И палѣцы мой слѣчне кѣличне малѣоканнй,
12. Я шкатѣлы зѣбтомъ нафасѣваннй?
14. Гдѣ мой прєскѣтлнн, златотканнн шѣты,
17. Рѣси, сѣвѣле, кармазины й дорогѣи шкарлаты?
15. Ѡ смѣрти, все твоей приходѣ Ѡ мѣне заврѣно,
13. И навѣкки Ѡ ѡчѣй мойхъ вѣ тмѣ сѣовѣно.

(Перло многоцѣнносє).

Користуємо ся другим виданем „Перла многоцѣнного,“ що вийшло в свѣт 1699 р. в Могилєві (примірник у бібліотєці Кїївопечерської Лаври, відд. VII, ч. 68), але перше виданє вийшло в останньому роцї житя автора, в 1646 р. в Чернігові. По його словам ся книга була написана на старости лѣт і він цѣнив її дуже високо. „Кзала — говорить він у передмові до чителника — совершєнство своѣ зкѣпца вѣ поэтицкомъ хѣдожєсткѣ“ і була призначена по части для шкѣл. „Кѣ школахъ — читаємо в тїй самїй передмові — вѣдѣчѣи стѣдєнты могѣтъ сокѣ съ тои кнѣги стѣи кыкрати кѣрши на своѣ потрѣбѣ, и творѣти з' нѣх

шраці розмантти часъ потрібкы своѣи, хочъ и на комедіахъ дѣловыхъ". Такимъ робомъ Ставровецкій очевидно вважавъ нерівноскладові вірші взірцемъ „поетицкаго хѣдожества“. Отже наведені висше його вірші нічимъ не відрізняють ся відъ народнихъ псалмъ співанихъ лірниками на народнихъ зібраняхъ. В віршовій будові тихъ псалмъ ми бачимо і глагольний рим, і нерівноскладові рядки, і згідність тихъ рядківъ з синтактичною стопою, і речитативний відтінокъ при їхъ співанні, — словомъ, усі ті прекмети, що проведені дальш і виразнійше в думкахъ, на що ми й звертали увагу в свойому часі (Мысли о нар. думкахъ стор. 160—161). Такъ ізъ обопільнихъ впливівъ елементівъ старої й нової культури зложила ся оригінальна форма народнихъ українськихъ думъ. На жаль, ми не маємо записівъ думъ ізъ XVI—XVII віківъ, тимъ то й важко установити хронологію їхъ віршового розміру. В усякімъ разі вінъ появивъ ся не швидше другої половини XVII в., а потімъ ми бачимо вже його відгомінъ і в прозаїчнихъ творахъ укр. письменниківъ XVII в. (див. *ibidem* ст. 36—38) і навіть у духовнихъ заповітахъ. І такъ у однімъ такому заповіті з 1698 р. тестаторъ передає різні свої достатки свойому синові з тимъ, аби вінъ „матки своєї ни въ чомъ, ховай Боже, не раздражалъ, и не квилячи повольность сыновскую противъ неї оказывалъ, то есть оную чтивъ, шановавъ и поважавъ“ (Кіевская Старина 1882, січень, 106).

Друкуємо обі вірші з передмовою з рукопису 1636 р., одержаного нами з Седлецької губ. від шановного збирача устнихъ і писанихъ памятокъ української старовини Я. П. Андрієвського. Всі три пєси написані на однімъ зшитку зложенімъ із десятиохъ четвертокъ, одною рукою. На жаль, друга вірша не має кінця; за те вона в порівнаню з першою визначаєть ся більшою простотою та ясністю вислову, більшимъ реалізмомъ у мальованю деталівъ. Писъмо не зовсімъ читке, нагадує скорописъ XVI в. Правописъ видержана досить добре. Ні в чому не змінюючи тексту, не розвязуючи навіть титл і скорочень, ми обмежаємось лише на розставленю знаківъ інтерпункції. Видаючи рукописъ з документальною докладністю маємо на меті тихъ читачівъ, що бажали би заняти ся студіюванемъ його мови.

А М Е Н Т Ъ.

Що пригодъ нещаню' въ зѣжвѣдти и модѣрствѣ мѣшца вѣстрозки, що сѣ и вѣлане придало на днѣ зрочъ таго свѣта з мѣткы' кѣтання пѣа спсителя нашего в понедѣло в процесій идѣчи по приздѣ ей милѣти иней коеводиноѣ вилѣскоѣ, котораѣ то з шбо' сторо жалоканаѣ пригода в ты' рѣмо' ниже' дѣтатѣне сѣ шкаже през мене:

М. Н.:

Що пѣнѣттю описаны' ро Бжыа аѣлас мѣца Июна днѣа дѣ.

До каждого читѣника.

Тѣ каждому тѣю справѣ подаю прѣ шчы,
 аки каждый чытаючи знаѣ цю сѣ в не' точкѣ.
 Хо' сѣ речы мнѣ вѣданы и здаюся прожныи:
 може и' к'то совѣк крѣтити, нж сѣ грѣшныи;
 една цю сѣ мѣшаню вѣстрозки придало,
 то сѣ винѣко в ты' рѣмѣк' шыркѣ шписало.
 Если вы мѣ в ты' речѣ назва' кто мѣтачѣ,
 тѣды мѣ сѣ хочѣ справити добры повѣдачѣмъ.
 Хо'ть емѣ на тоѣ не смѣтралѣ очыма своѣма,
 але една довожѣ люми цнѣливыми,
 ѡ которы' тѣю нещанѣю новыи гды слышѣ,
 тѣ лѣмѣтѣ ко таки' спѣсокѣ жалѣне' описал.

Прена'дѣто'нк'шѣмъ в Хригѣ шѣс и панѣ его мѣти гдѣнъ Петрѣ Могилкѣ з аки Божѣй митрополитѣ киевѣскомѣ галицкомѣ и всѣ Рѣси, коеводичевы землѣ мѣдѣски, пѣш своѣмъ милѣтникомъ М. Н. здоровы, шѣти и дѣголѣтнего повоженѣ вѣрно вычѣ и вѣншѣю.

Приналежача то ї розмови людскомъ до такового кресъ справы поважныє смѣтнѣти и бѣглоѣти своей керова, Школа бы всилкована своего яко бы коры и нагородъ якъю з славою и потѣхою позыкати могаъ. Я нѣ для чого иного жѣнкрь в дѣлаъ рицескиъ выщичоны праца, невчасѣ вшелакы и небеспеченствѣ розманы жыкѣ сво' яко бы на шацъ кытавет, толко иж свой вчыкѣ военны несметѣнню славы з славы панычю, вздобою з вздобы натѣпнучю, потѣхъ яко бы нагородъ якъю трѣдо свои одѣжати ся сподѣваетъ. Якъ теж и члѣкъ посполиты, которы' а в нащѣк и довѣкпѣ не естъ на люде вывышоны, але една стараюся о тоє, жебы до смакѣ вдично припадаючы опера свои ростропне и мѣдре написано княжатомъ и монахоу шфѣрова, которыхъ славы для иъ зацности и досто'нѣти часѣ вынанк' не вмести и ввчимъ ты барзѣк' шны вывышаетъ и коренн. Не в речы здалося и мнѣ ити ты же торо, мѣрыъ наслѣдбючи, авымъ тыжъ тѣю книжекъ мою ведлѣгъ подлон инвенции мои в нещасно припакъ втрапеныъ мѣца вострозкиъ рымомъ вписаны, под протекцию великнѣти вашей, пна моего милѣтивоу шфѣрова, за чѣ таа подлаа книжка моя в мого милѣтивоу Пна Прѣтѣтора совѣкъ обирає, зацнѣтю, гѣнѣтю и мѣрѣтю великою, яко того, которы' в молодѣти лѣтъ своиъ аж до того часѣ навѣв милѣшъ, кохлючыся в читаню кнѣ потрѣныъ, Школа ся розв острѣ а памѣ имъ добытымъ вѣшала ся помножає, в которои прѣсавзятон навки жаные рекрациє и забавки в молодѣ вѣкѣ в мѣ вѣтовати не могли, и вѣше трѣно якобы Геклає яки' працею и стаѣтю звытпажылѣ. Зна певны' естъ милѣти и вдѣности противко навка, которые в м, мо' ммилѣтны' пнѣ недано коштѣ немалы к Киевкѣ фѣдова рачѣ, поставкшы та мно дѣвѣнато, же такъ рекъ, Школа вѣйки, которыи ся там вдають, солѣки' око на вѣносѣ. Которю ра пнѣ вѣ помножатъ и разныра, авы ся ты вѣшала пнѣнѣтъ на вчителѣ на'довала до наскѣна дорогого зели, (а кѣ вѣронк') вшиткыъ ты, которыи естъ томъ прѣтывныи. Нѣ маючы тѣды на то иншого впоминокъ, чѣ вѣ могаъ в мого м. п. авы то' малы' впомино, тыє вѣршыки в мене на'низшого слѣги своего вѣдѣне приняты рачѣ. Яч вѣдѣю пѣне, же в м моемъ м пнѣ не трѣно в кнѣжки розныъ авторѣкъ латинскиъ и грецкиъ, в которыъ ся в м мо' м пнѣ кохати рачыш, еднакъже я, хотѣчы вдѣно мою шчырѣю вказати, вмыслилѣ то' ламѣтъ мѣцанъ вострозкихъ подѣ по розсѣдо в м моего м пана, в цю проше, неха' тежъ ѣ я за иныъ на'подлѣкшы' с ты подаком не вѣдѣ вѣго-жены', цю до вѣажѣна втато мрымъ подаю. Бо гды бы ми пры-

шло выличати зацное врожѣна, дѣлныє справы, мѣжетво прѣко в м моего м п, которыи я в покожнѣсти, та и в статѣнѣти завнѣ шкырлани вѣ стальныи, пришла бы вѣйка рѣ кѣ звынѣ а прѣсторѣнѣ мѣвк. Неха' же тѣды люде чытаючы тѣю працѣ мою по зацны' пменѣ в м моего милѣтивоу пана поданю и написаню, цнѣты великнѣ и дѣтоинѣти в м моего м. п. совѣкъ смакѣю, если совѣкъ чого мѣкти прагнѣтъ. в м моемъ м. п. дѣго' здорѣвѣ и цѣликѣ повожѣна вѣнѣю, с которыи ся сполнѣ тож чыничы новѣнѣты послѣ моиъ в лѣкѣ в м мое м. п. вѣдѣю. Дата з Рѣвно, з на'вѣошии школы внѣ великнѣти моего м. п. на, все' добра зылыкы на'нышны' слѣжены з слѣженниковъ.

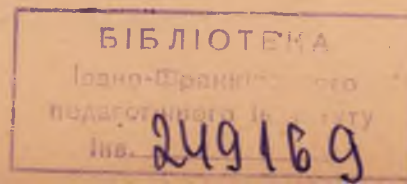
Тѣ ся почпнаетъ ламѣтъ в вѣранѣню мѣцан вѣтрозкиъ и в вѣказѣ шлѣкы прѣнѣк'шии в людѣ нѣполитѣ.

Во имя ГДне. Ями.

- 1 Днѣ веселые, днѣ зацныє, днѣ великои радѣти вѣвѣнѣи к смѣтокъ и великнѣ жалѣти. Днѣ то' вѣанѣ, которы' мѣлѣкы вѣти вѣвѣ на хвалѣныє, вѣвѣнѣа'ся на вѣгадѣ прѣз люде зѣхкѣныє.
- 5 в вѣ незнаа ваша пахо, нѣнѣзны' кашъ овѣдѣ, Прѣнатѣскаа вѣтѣхо горкаа пры вѣскѣде! вѣро то мѣшала то' овѣдѣ, которы' тѣкѣ слѣжѣи, Мѣвлю я в пожитѣвѣ, которы' дѣи пѣвжитѣ, И то' вѣ вѣ шмынѣ. Жѣса моцны' вѣжѣ!
- 10 Чого з вѣ окжаловати сна жаѣ не може. Язали то не жалѣ — на пѣвшомъ пѣканю, На пѣвшомъ, мѣвлю, на пѣа людѣ вынѣханю На пѣлѣгѣ такъ великѣю, котораа нѣного Монархи великои моци шкѣрѣгѣ вѣного,
- 15 Якаа великаа поражка и дѣпектъ не малы' Потѣа шныъ мѣцано, которыи пнѣскои хвалы вѣтерѣгли з великою шхотою, вѣлѣдѣ за ню идѣчы, вѣтворѣтелѣви своемъ звыкѣе ся мѣлѣчы.

- Которы' же то та вѣ' годы', же сѧ вѧ спротивѧ?
 20 Не вѧ то, але Бг҃ъ самоу провину',
 Же смѣль рѣвѣ поносити на та стѣе справы,
 Чым сѧ вѣк цитимо и дѣтаемо славы.
 Розсѣди, которы' тѣ винк'шы' в таково' годѣти,
 Кто вѣ затвѣд'кашы' в своѣ' зло' крѣноврѣнѣти,
 25 Ижъ по' то' чѧ таковою справа сѧ точыла,
 А правд'к вѣлѣгк свѣкта неровна прибыла,
 Же пѣи мѣта того на то' чѧ фхала
 И с тою сѧ процессию люде' шны' поткала.
 Шо в иравд'к крѣ похл'кетка зѣтѣпитисѧ годило,
 30 Лечъ гды вѣ на свѣгѣ мѣры' прыходило,
 Если люде' прынанк' Бг҃а пошановатъ,
 Постояты вѣло, вѣша конк' могли вѣ загамоватъ,
 Моглыж вѣ на гѣподы зарѧна сѧ ставити,
 Гдыж та спѣна годины не могли забавити.
 35 Если шны през спор сво' противныы были,
 Же сѧ вѣшо' потѣзк' гѣде потавили,
 Ико твѣдѧ нѣкоторый, же вѣ то вѣти мѣло,
 Ико вѣ послѣд послѣство пѣнски' зневажило.
 Але зацно потворѣ люде' поклепыватъ!
 40 Ктож вѣ сѧ смѣль з мотыкою на сѣнце порывѧ?
 Ико сѧ кѣвѣ стало и чѣ' вѣ початокъ,
 Еслиж с шлѧ'ты алболы розныхъ невожатѣ,
 Жѣсѧ Боже и' и' глѣпетка и мрѣхъ мѣдрости,
 Же не смѣкли розвомѣмъ спокрити и' глѣпѣти.
 45 Тѣ' сѧ разъ притрафило к врочыстымъ свѣта,
 Же снатъ таѧ процасѧ [sic!] на жѧ скѧды зачатъ.
 Смотры, з' такою зневагою мѣсклы шѣаковать,
 Ижъ сѧ пры то' сѣотклы дѣжо шпоноватъ,
 Шо а' з жалю тяжкого мѣсклы вчинитъ,
 50 Гдыж сѧ такои пригоды знагла не сподѣвали.
 А' або то не жалѣнаѧ! Кто правдѣ мѣлетъ,
 Пѣха' кожды' свѣажны' в тѣю рѣ' вѣсмотрѣтъ,
 Какъ трѣдно естк' зносити крѣвды в невинѣсти,
 Или что сѧ дотыче возкои вчтивѣти.
 55 Если люде' погаскыи того перестерѣгали,
 Якы вчтивѣ своѣ' вѣгѣ' выражали,
 Икѣ сѧ ш' и' славу затавили мѣжне,
 Короничы и' вчтивѣти аж до голъ потѣжне,

- О чомъ естк' в гисторичѣ' прикладѣ не мало,
 60 Которыи гды вѣмѣ' вспоминѧ, мѣстѣца вѣ не'тало.
 Але хто вѣ хотѣ' чыгаты красомовѣцѣ цного
 Цицерона, Исона, Мацера давного,
 Тыи вѣ мѣ дѣтѣне ш то повѣд'кли,
 Ик' сѧ ш' и' славу затавити смѣкли.
 65 Южъ прикладѣ погаскыи вѣнигъ занѣхавшы,
 Але дрѣги' на инѣе стѣи' ирыдашы,
 О мѣцк' добровѣно' Хрѣта сѣпитѣла.
 Надкѣи и теж вѣкры нашо' скочитѣла:
 Колы вѣ до Инаша ѣ' жѣдѣ ведѣны',
 70 Явѣ вѣмѣ' в невинѣсти на смѣтѣ шѣсѣжѣны',
 Смотрижъ, ѧ сѧ на'шѣ еды з шны' смѣкы',
 Любо вѣ не до коца пры своѣ' пѣш' сталы',
 Сѣна и то' до мѣча нѣвалсѧ з жалѣти,
 Хочъ нѣлга вѣло боронити нѣ'скои вчтивѣти.
 75 Икож сѧ тыжъ инѣчы' шны'мѣ не годило,
 Гды срѣце наполю з жалемъ заѣрыло,
 Бо гнѣвѣ' естк' ѣ чѣка [на] двоѣи дѣлѣны' —
 Чѣтѣю докѣры', а чѣтѣю на злоѣ запалѣны'.
 Тыи вѣвѣкмѣ' ш' потрѣвѣ' дѣховно' ходилы,
 80 Явѣ црковѣ' с похвалою пѣ'скою навѣдѣли;
 Тыи сѧ на тоѣ зо вѣнкою ширѣстю ѣдалы,
 Якы свои шѣ'кры Бг҃ъ залѣцѣлы,
 Та' за свои ирѣложныи зѣвѣкѣ молилы,
 Але тоѣ невѣдѣанѣстю шны' заплаатылы.
 85 Шо ж далѣ' вѣло чынитѣи? Хѣ' вѣ камѣнне вѣло
 Срѣце в люде', сѧ вѣ сѧ и' тоѣ ѣжалило,
 Посмотрѣвшы на такоѣ сѣргѣе замѣкшѧна,
 На таки' велики' вѣтыскѣ' и прѣнагабѧна,
 Которого вѣ не вытрѣвѣ' сѧ и стѣи' нѣк',
 90 Хѣва вѣ зошѣ' з свѣкта гѣде в глѣхѣни пѣтынѣк'.
 Ячъ много причѣ' даю нецѣаны мѣщѧно',
 Слѧны', мѣвлю, нѣколи милы' вѣстрожанѣ,
 Зѣлаца тыи, которыи зѣвды таѣне вѣшынаю', —
 Хѣ' сѧ люде' на пѣта свѣтоблѣвѣе ѣдаю':
 95 Ико вѣ самы мѣщѧне зѣдѧна то хотѣкы,
 Якы дѣпектѣ' таковы' и' выридити мѣкли, —
 Сѣна лѣво ш' лѣвѣ, хто хочѣ' пѣка карати,
 И ш' лѣда прычынѣ' лѣцнѣ постарати.

- Бы та м'кла добро що коє зчинити,
 100 Я тьи звады не възгн'цати, здошени не чинити,
 Зв'хноти не пов'жає в таково' сродности,
 Але и шешемъ навча святои повожноти!
 Ябы сиа свой подданы ласкає ставылы,
 Не тако лвы тиранско з ними сиа радилы.
 105 И на цюж сиа ка зы'шло, презацныи оц'єке,
 Хотя ж' в'детъ з ва которы' противны' моє' моки,
 Ж'єте к том'с прывелы поцтивю матрон'с,
 Же ест' т'кло пор'шеноє шца еи з гроб'с!
 Сна сиа н'кны мл'вы дар'єне мовалаю,
 110 Бо т'кла людские покою в гроб'х'х' не маю.
 Цюж вжды с того за коры, пов'кжте ми, прош'с,
 Неха' та за тоє нелакн ш ва не шнош'с,
 Же сиа спираю: для чого тоє т'кло вынатоє?
 Бо вша' кыло непророкоє, моє' мовити, не с'тоє.
 115 Любо то бы за живота ч'лк' справ'єлины',
 Хваца вжы', млоник' шчизны правдывы'.
 Але цюжъ, г'ды по см'єти юж вш'т'кко встало,
 Хиба слава и меж'ство тр'ває и в'д'є трвало.
 Рекл' бы, же быте жадали за ж'б' его рады,
 120 Ялеж вы то розс'д'д' выль базо шкарады,
 Гдыж и с'т'є на шны' сродзе нар'ккалы,
 Которы и опоч' ков' в гроб'х'х' не давалы.
 Мовы грозне Сам'ш' пррок' к'с' к'релеви
 Сном'с възгорженом'с ш Б'га Саблови,
 125 Которого для порады ирез чары ввездыла
 Снама в'ццала нек'єста, г'ды на ни ворожыла,
 Мовычы: „Про цюж ми покою не даеш' в моє гроб'к',
 Жебымъ з шци моими шпочивал' сов'к'?
 Ятожъ вм'єсто порады мане згин'єти м'єсиш'ъ,
 130 Гдыж та Гд' Б'г' шкин'с, юж сиа прожно к'єсиш'ъ“.
 Я тои рады Саб ш него потрекова,
 Коли го ф'єлистикы' нар'д пр'єл'к'дова,
 Которы' дозна, ко вники на тоє вгодило
 Пророцтво, которое в' ч'а кыреченоє было,
 135 Же Саб м'єскл' згин'єти на м'є сиа пробывшы,
 Неприятеля своего шчы нат'кшышы.
 Для того та то' прыкл' даю не ш речы,
 Ябымо сиа и кар'чы змысл' сво' на печы

- Завше п'єне ховали, вы на тоє не пок'ало,
 140 С'єще г'єше нещ'ат'є, н'кжъ сиа том'с стало.
 Гдыж на Г'єп' Б'г' до час'с ласкає ф'д'г'є,
 Але сами не възгледаємо, так'ю кар'с гот'є.
 Не спод'квал'єс'є тьи нещ'аныи м'єшане,
 Ябы такаи прыгода м'кла пры'ти на вс'к' єдн'от'єне.
 145 Я кж'ды видимо, так'ю П'н'є казн'є на ны' сп'єстиль,
 С'єслы сиа которы' гр'к'х'с' якого доп'єсти.
 Южъ та на ш'єк' сторон'к' ирак'д'с прызнати м'єш'с,
 Я похл'к'оват'ъ жадном'с намик' сиа не к'єш'с.
 П'єне Бж'є пожаєса швон'х' прыгоды,
 150 Межы д'х'овныи та великон незгоды!
 Не д'є, єслы звод'є выт'єв с посторонныи,
 Але то дыв'ъ, же в'єат'ъ з м'єрианы своими.
 Не дыно, же герезию з св'кта зат'ємляють',
 Але дывно, же своиж вланыи ч'л'єки забываю.
 155 Я чти Гд' Б'г' не каже пот'ємляти жадного,
 Гдыж сов'к' к'є воли х'єче м'к'ти ч'лка кожного,
 Ябы сиа т'єды вс'є в'єєц' швачылы,
 Я в згод'к' в так'є н'ккды за шны' л'к'т'ъ кылы,
 И бы то [на] на'вышы' п'н'є вел'єє миловал'ъ,
 160 Ище бы на гр'к'ипн'є н'к'єшо поф'д'г'ова,
 И л'єкта врож'єныє жызнотю зд'єєленые
 Прив'єндл бы об'єфитю лакою шкрашеные,
 Которы' бы х'р'ытиане снано певне дозналы,
 Гды бы т'єко ты' незгод'ъ кновати нер'єт'єлы.
 165 Цю ми н'н'к' за шцтиво, с'єшо ми за забава,
 Цю ми за кротофил'к', цю за добраи слава!
 Тыє сиа сп'єне шпор'є шкарад'ъ поспл'к'тали,
 Я ирак'д'є и поко' н'к'зашо почытали.
 Прымотрыєса, та зацн'єю шлах'т'є зневажоно
 170 И двора' цю знан'к'шы' н'кк'єчємне з'єжоно,
 Которыи были на то' ч'є пры кок'є еи милоти,
 Котораи є накомленая тои з'єживости.
 През кого ж' сиа тоє стало, неха' сиа сами с'єд'єт'ъ:
 Р'єсь то, чы л'єх'и мои милыи в'єд'єт'ъ?
 175 Гды бы шны покорою шп'є премагали,
 И тьи бы сиа м'єшане на ны не тогалы.
 Чом'є тыж в'єт'єн'є поч'є люд'є з дороги,
 Хотяж сиа тыж прытрафит'ъ п'н'є не базо сроды'?

- Ле та прѣсія нероїе далекага розниця,
 180 Йкѣ нѣо ѿ землѣ далекага границя,
 Же ся полое створена Бгѣ спротивило
 И рѣки свои на стѣи справы поносило.
 О великага невѣаго! Хтож до того радиль,
 Ябы люде з швоухъ стороѣ та ганевне звадилъ?
 185 Прѣмотрѣмоса, га свои речы шздовлашемо,
 Чемѣ совѣк тежъ инше ле^хце покажемо?
 Та святотѣи коѣелны вѣце шанѣмо,
 Для чогож и цѣковнѣи тои четѣи с'мѣмо?
 Коли свои послѣги Бгѣ залацеамо,
 190 И чемѣ жъ и на инше криво погладаеамо?
 Гдыж кожды' свой спосовомъ хвали Пна своего
 И всаки' потребѣе стѣи ласки его.
 Далѣ' воцѣ не мовлю, але на штатокъ
 Положѣ а з особна тѣ едѣ прыдатокъ:
 195 О зневазѣ, модырствѣ мѣшанѣ нещасливыхъ,
 О годости противно' люде' нетерпимыхъ,
 Йкѣ ся та пополитетвѣ томѣ спротивалн,
 Йко тыж з шво^х стороѣ шкоды начынилн.
 Южъ та выло заровне кождомѣ станови —
 200 Йкѣ попови, та хлопови, ва и шлѣ^хтичови.
 Доѣлоса та дѣткамъ, младеиѣ шчтивымъ,
 Бѣлѣ голова превранѣ, панѣ и особливымъ,
 Бо та южъ сплощъ вито, а снатъ не смотрено —
 Каменѣ ли, швѣхѣ кого шдарено,
 205 Нѣ за що та вы да бжѣи и прыготованы
 Хо з вымовкою, якъ звыча', и'ца фѣбѣоканы.
 Чѣ та свои шдѣкни сродзе попетилы,
 И вѣ шнѣ замѣшаню нѣкого не позналы.
 Зачѣ самыж задашы до гнѣвѣш причыны,
 210 Шце на ныхъ, некожѣ, своюж влашню вынѣ
 Бскладаю, вѣзениѣ и^х срозѣ шктыжившы,
 Мѣжоки з дѣтками шны^х розлѣчышы.
 Шце дрѣгы аж дотолѣ шмерть прыражають
 На ты^х, которые штрѣилы, сна не досѣ маю.
 215 Яле вы на тоѣ прышло, же вы и тыхъ штрѣилы,
 На которые ся с порадою еще забавилы,
 Йкое вы теж з шны^х прышло доконаниѣ?
 Тѣ потреба мѣти сѣднѣи доброе розезнаниѣ.

- Гдыж тѣ лано невинныѣ на сѣ закѣ шсароваты,
 220 Яле гды прѣ бжѣи прыдѣ апелѣоваты,
 Та ся шнага невинность на то' чѣ покажетъ:
 Гды Пнѣ вѣдѣ в ш чѣ неправы^х на вѣкки покараѣ.
 Чого¹⁾ и^х невинныхъ ра заховат, пнѣ,
 И тѣи истигатором да' шнам'ятаниѣ,
 225 Ябы ся в свои^х справахъ довре шглядѣкы,
 И има твое з шнымн спѣше хвалилы.
 Бжѣ, которы' з шкобѣ вѣзнѣк розкѣзвѣшъ
 И шны^х на надѣю швокодою дарѣшъ!
 Бывѣа и то' штатокъ вѣзневѣ штрапѣныхъ,
 230 Ра ихъ ткшыти в фрасѣкахъ и^х нештѣвѣныхъ,
 Не да' вѣкмѣ загинѣти и штережи и^х до коца,
 Потѣхо и надѣе, едыны' швороца!

Придатокъ: замкнениѣ то' же матерѣи.

- 1 Шрокго, тыранско на свѣтѣк повсталы,
 Которое ннѣ такне показали
 Неснодѣкване нещаны^х шстрожановъ,
²⁾
 5 Трѣвога по трѣвозѣ, трѣбность по трѣбности,
 Жалѣ припала на ни^х по жалѣи
 Йко нѣкыды на Давыда цного,
 Мѣжа повожного,
 Которого влашнѣ снѣ прѣналѣдова,
 10 Прѣ которы' в темныхъ шкиннѣ ся хова,
 Швѣтла не видѣчи шчнма своимн
 Прѣ людми злыми.

¹⁾ В рукоп. тут додано зайве: и.

²⁾ Очевидно тут один короткий рядок пропущенный.

Заровно то' справк и нынк ся стало
Гды жъ свои жъ члонки, якъ вы владное т'бло,
15¹⁾

Инкъ ся тоє стало, ш Бже всемоцны'.
В м'кстѣ шстрогѣ на днѣ великоночны',
Гды в понеделокъ всѣ вытѣпили,
20 Бга хвалили,

Та ся спѣкали с панею м'кста того,
Не маючи на серцѣ гнѣвѣ жаѣного,
Ялеж на'перѣше имъ прычынѣ дали
Зстѣпити казали.

Еще нѣкаторым того докладають
И такіє слова повѣдають,
Иковѣ кѣакѣ послокъ присылано,
Жебы почекано.

Еды мѣщани шбрасѣ зѣхвалы',
30 Я для едного вшики вины зо'талы,
Же ся на пола пнѣского зам'крылъ,
Ена го шдарилъ.

Такіє новины ш томъ повѣдали
Люде, которые на то' дивѣ смотрили,
35 Яле ся в мовк' свое' не згажаю,
Розно ваютъ.

Еднакъ якъ ся на мостѣ спѣкали,
З закѣ вы'шовшы, внѣ ся зам'кшали,
Коли возница почѣ и' кычовати,
40 Каза' встѣповати.

Шо видѣчы шныи люде нещасливыи,
Бѣдѣчы с того карзо жалослывыи,
Е пошдливотѣ всѣ ся порвали,
Кый поврали.

Елѣги тои пнѣи и всѣ дворѣанѣ,
45 Видѣчы, же не жатъ, кинѣлися на ны' едностѣ'не,
Шабѣ довышы, внѣ же по собк':
То мнѣ, то токѣ.

¹⁾ Очевидно пропушено два рядки.

На то' чѣ ен милотѣ в каретк' сидѣла,
50 „Перестатѣ!“ з шво' сторо вшикихъ гамовала,
Якы тои звады болше понехали,
Дал'к' ихали.

Ле трѣно кыло: вазо заюшыли,
З швоухъ сторо виты', раны' начиншили,
55 Едны с перестраховк' в ва' з мостѣ падали,
Шый ламали.

Хтож шо несѣ в рѣка', того не жаловали:
Ица фаракованыѣ ты' шаты смаровали,
Не смотрено то', вара кого зам'крылъ,
60 Быле кы шдары'.

В'кд'кла тоє пнѣи, поцтивѣи марѣона,
Же естѣ з дворѣаны своими зѣжѣона,
На' звичѣ пнѣски' на цвѣтарѣ штѣкаетъ,
Бѣва ся розмножаѣ.

Е то' зам'шаню а знѣ не бѣ того,
65 Бо приходило влизко коло того,
Же ся в то' звад'к' и само' до'тало,
Да' ся звагалѣ.

Та на цвѣтарѣ плаливе вздыхала,
70 До Хрѣта пнѣа гдѣ крыжѣ лежала,
Ябы тѣю звадѣ шпокоити рачилъ,
Бы швачилъ.

Наконѣ та же панѣака поцтивѣи,
Цорка мѣщан'скаѣа, в цнот'к' шсогливаѣа,
75 Хотѣчи ся вывилѣати с тѣмѣлѣтѣ шного
До домѣ своего —

Еде слѣжалецъ, а шо вѣдѣати яки',
Еслы былъ зацны' ал'бео ладаки',
Тил ен в лѣкѣ шавлею, ажъ шпала,
80 Ткаѣа е' спала.

Е то' ен з шѣторѣкѣ сличныхъ шенажыли,
Я на полы шмерѣлѣшю та же zostавили,
Я мати нещасливаѣа гды до неи прыѣѣжала,
Горко плакала.

85 Я дрѣгнѣ засѣа сродзе посѣчною,
Ки'ми пошвыто, нѣкчемне золжено,

- Чого за ны^х, а^х не стѣ^{те} жѣ, пане!
Трѣное зезнаня.
- Пото^х заледве гды ся сконли,
90 Врѣве люскои гды ся споне насытлнл,
По малѣ малѣ почали входити,
До домѣ входити.
- Б то^х жѣжа пришлы, пньюю побигнѣли,
Белце смѣтлывѣю споминати почали,
95 Ябы фрѣснѣкѣ того понѣхала,
Б замокѣ нѣхала.
- Я шна в жалю правѣ шмдлѣкала,
Ябовѣ в ты^х трѣмѣнахѣ нѣкѣгды не кывала,
Прѣсто^х Бѣи себѣ полецяючы,
100 Бно^х ся вѣдаючы.
- Та^х же с цвнтарѣ шного повѣстакшы,
Бѣкла в каретѣ слезами ся овѣшшы,
Мовлѣчи: „На якие прихожѣ зневаженя ганѣныи
Прѣз свои поданыи!“
- 105 На застрѣкѣ рано радѣ вчыныли,
Вшикѣи до свѣд зосоена водили,
Пытаючы: „Которы^х бы^х вы прычыною того?
Ставте вынѣного!“
- Бны в то^х спосовѣ такѣ шповѣдѣкы:
110 „Мы своихѣ дѣховныхѣ в тѣ^х мѣрѣ слѣхали:
Гды вы ся шны до цркви вернѣли,
Я мы бы были“.
- Я в то^х и попо^х призвати розказано,
И в тыи тежѣ слова власнѣ запытано:
115 „Для чого с процаснѣю не вѣтѣпали,
Гды имѣ казали?“
- Бдѣ презвытѣ на то шдѣповѣдѣкы:
„Мосци панове! вы то кожды^х вндѣкы,
Бсли вѣ идѣ ш свои велживости,
120 Намѣ теж ш свѣтотѣ.
- „Для того вѣ з дороги не вѣтѣпали,
Бо-смо ся были на тоѣ спорядыли,
Жѣбы поцтивѣ впро^х Бѣш вѣдали,
Вн не витрѣвали“.

- 125 Бнѣ мѣщѣ зацны^х в колодѣ посажано,
Я на'ввогшы^х в темницѣ загнано,
Ябы ропрѣвы до часѣ чѣкалы
И голо дали.
- Хотѣлы дѣховныи в тѣю справѣ вложыти
130 Я на нѣ здоровѣ голо свое положыти,
Яле имѣ слова на то рѣчы не дано,
Прѣ имѣ казано.
- Подѣ ча юрѣмакѣ нѣкѣгды славного,
Я тепѣ, рекѣ, южѣ занѣдвалоого,
135 На самѣю вггардѣ звѣтѣи нѣ казано,
Жѣбы стинано.
- Тамѣ кѣкѣ мѣщѣ мечемѣ прыкро стѣто,
Чѣтвертомѣ шшы и носа стѣто,
Я шны трѣпы ховатѣ заказали,
140 Песомѣ торѣгати дали.
- Я дрѣгнѣ еще дано за порѣкѣ,
Радѣчи, шо нѣ дадѣтѣ за мѣкѣ;
Толко потѣмнѣ звѣды гавнѣсь кнѣютѣ,
Шо имѣ готѣютѣ.
- 145 Бѣше ввогнѣхѣ та^х естѣ выноваты^х
И прѣше згинѣ, нѣжлы богаты^х,
Хто засѣ лѣпше нѣкнѣзми заложитѣ,
То^х ся не трѣвожитѣ.
- Нѣкѣмашѣ ся та розмовити з свѣкѣдами,
150 Бо потѣмнѣи здрѣды нѣно завѣкѣгды,
Та^х по^х окнами и в ночи слѣхаютѣ,
Шо розмовляютѣ.
- Б ты Бтрогѣ, мѣсто справедливоѣ!
В товѣкѣ бывали мѣшѣканцы цнотанвыѣ,
155 Не едѣ тепѣрѣ твоѣи прыгоды плачетѣ, —
Бстѣ кто и скачетѣ.
- Тѣ было хлѣвомѣ завжды прыходнѣви,
Ты ввогомѣ мѣкою было стѣдѣтѣовы,
В товѣкѣ хто мѣшкѣ, нѣкѣгды не шкѣдоваѣ,
160 Хто ся шанѣкѣ.
- Тѣраз не стѣ^{те} жѣ! на шож южѣ прыходытѣ!
Бнѣ ся южѣ на тоѣ, подобно, заводытѣ,

Живъ юже было в нѣквчѣ шверънено,
З грѣшкѣхъ знищено.

165 **О** паны зацнаа! вѣ же антостиваа,
Не вѣ крѣве люскои такѣ ганебне хтиваа,
Я то гнѣвъ в совѣ ра ѣмодеровагѣ,
Ласкѣ даровагѣ.

Описты жѣ вны виновѣцомѣ сконмѣ,
170 **Б**ы тежѣ Панѣ еслѣ прѣкачѣ и ткои мѣ,
В котормѣ си кохашѣ, его наслѣдѣшѣ,
Вѣрне милѣшѣ.

Кілька грамот Володислава Опольського,

ПОДАВ

Михайло Грушевський.

Збираючи друкований матеріал до пановання Володислава Опольського, при писанню IV тома своєї Історії України-Руси, стигнув я й кілька невиданих його грамот, і щоб не обтяжати ними приміток до Історії, вилучаю їх окремо й подаю тут в хронологічним порядку.

Три перші грамоти належать до першого, реального володіння Опольського Галичиною. Перший документ звісний був досі лише зі згадки у Скробішевського *Vitae archiepiscoporum haliciensium* (Львів, 1628) (див. нпр. Райфенкуґля *Die Gründung der römisch-katholischen Bisthümer in d. Terr. Halicz und Wladimir*, с. 48). Я виймаю його з обляти сяніцького ірода: під р. 1737 знаходимо тут вписану на жаданне сяніцького твардіана фундацію францішканського кляштора, в обляті римській, зробленій р. 1387, що містить в собі окрім сеї грамоти Володислава Опольського також дві грамоти королеви угорської Єлисавети, з р. 1384 (*tertia die conversionis b. Pauli apostoli*), що в одній потверджувала за сяніцькими францішканами їх землі (супроти претензій місцевого пароха), надані Володиславом, відкликуючи ся до сього його надання (*per illustrem principem dominum Vladislaum ducem, ut in literis suis vidimus*), а в другій поручала *Henrico Bubess* (читай *Emerico Bubek*), *capitaneo regni nostri Russiae* і громаді м. Сянока боронити францішканів від тих претензій пароха. Невважаючи на дуже непоправну стилістику свою й численні похибки, ся копія Во-

лодиславової грамоти має всяку певність що до автентичности, уже з огляду на свій зміст, як розпорядженне тимчасове. Згадана у Скробішевського друга його грамота, в 24/VI 1377 могла бути потвердженням сеї; дивно тільки, що францішкане не облятовали її в такім разі в році 1387.

Другу грамоту маємо в кількох облятах. В оригіналі облятував її 5/V 1671 р. в галицькій іроді Данило Дрогомирецький *Plyska nuncupatus*, і з сеї обляти її подаю. Як довідуємося з иншої обляти, грамоту сю, казавши на латинське переложити, потвердив Житимонт в р. 1527, на прошенне шл. Миколи Жораківського — *suo et nobilium Fedor Zoracowski et Petri Przeroski fratrum suorum patruelium ac Fedorasz* (в иншій обляті *Fedoracz*) *Iussyp* (в ин. *Iassyr*) *et Iwanko fratrum suorum germanorum et aliorum consanguineorum suorum haeredum villae Starunia necnon nobilium Nicolai alias Myko* (в ин. *Mysko*) *poponis rutheni, Siemion, Onofriy et Patrik fratrum patruelium, Wasili et Sienko consanguineorum suorum omnium Drohomirzanie eo nomine nuncupatorum haeredum villae Nowe sioło in districtu Haliciensi*. Випис сеї грамоти з книг коронної канцелярії (на чие прошенне — не сказано) видав кор. Житимонт III в р. 1611 і в сїм остатнім потвердженню грамоту облятував у львівськїм іроді *nobilis Tryumphan Drahomirecki* 8/VIII 1628 (кн. 379 с. 1126—7). (Ся облята занотована була в виказі львівськїх облят в *Akta grodzkie i ziemskie* т. X ч. 12). А в 1662 р., 2/I, в галицькїм іроді облятував грамоту з 1527 р. *veterano stylo scriptam, non autenticam**, *ob vetustatem.. laceratam*, іще шл. Миколай Хойнацький — книга галицького іроду ч. 153 с. 965. Вона відповідає вповні виписи коронної канцелярії 1611 р.

Переклад в королівськїм потвердженню 1527 р. вповні відповідає обляті оригіналу; деякі дрібні відміни (нпр. зам. Добеслава Халастра в одній обляті маємо *Boleslao Chilastra*) завдячаємо лише помилкам переписувачів (дві обляти поправляють себе посподу в сих помилках). Грамота ся також не будить ніяких підозрінь. З кількох Филінів неділя на канун св. Филипа припадала в 1378 р. три рази — 3 січня й 10 жовтня по руському календарю й 22 серпня по латинському.

*) Сі слова, очевидно, треба розуміти так, що грамоту сю предложено в копії.

Третя грамота заховала ся в обляті дуже знищеній, в потвердженню 1530 р. Потвердив її кор. Житимонт, яко *privilegium titulo et sigillo olim Vladislai ducis opoliensis et Russiae domini praedecessoris nostri, exhibitum pro parte nobilium Nicolai Dzurakowski, Fedorici alias Feodor, Ioannis alias Iwan et Iozephi* (ниже — *Iosko*), *iustum et integrum in nulloque suspectum*, предложено йому з прошеннем аби король зводив *hoc ipse privilegium de ruthenico in latinum verti mandare versumque confirmare*, на *ix villam Dzuraki*, яку при тім король і потверджує за ними на далі. Отже оригінальна грамота була руська. Руських грамот Володислава маємо досить мало, й форма та умови надань в них не так постійні як у грамотах латинськїх. Тому не можна дуже наперати на відміни, які дає ся грамота — що в ній не маємо докладно означеного обовязку воєнної служби і податків. Але й категорично боронити її автентичности я не вважаю можливим. Імена свідків будуть добрі всі, коли замість *Hreptikowicz* будемо читати *Teptukowicz*.

Дві дальші грамоти належать до другого, дуже неясного і правдоподібно — більше фіктивного пановання Володислава в Галичині. Вони зв'язні з ревізії прав Галицької Руси 1563 р. Перша з них була предложена Сенявским, в оригіналі. Вона интересна своєю датою: се найстарша вказівка про друге пановання Владислава в Галичині; вона вказувала-б також, що в тім часі, в початках вересня 1385 р. Володислав пробував в Галичині. Се не неможливо, бо Опольський тим літом крутив ся між Краковом і Пештом (див. *Breiter Władysław ks. Opolski* с. 148 і далі), але поки ся вказівка стоїть так відокремлено й одиноко, випадає дату сеї грамоти приймати з певною обережністю. Так поступив уже Линниченко, що знав сю грамоту з московської Литовської Метрики (Критический обзор новейшей литературы по истории Галицкой Руси, Журналъ Мин. Нар. Просв. 1891, VII с. 140). Уклад грамоти відповідає иншим грамотам Опольського.

Остатня грамота не будить ніяких підозрінь. Вона була потверджена в 1460 р. і в сїм потвердженню предложена при ревізії прав 1469 р. (*Źródła dziejowe* т. XVII, I, дод. с. 24, села названі тут *Czelhinye, Podlubye et Muzyłowicze*) і знову при ревізії прав 1563 р. З актів сеї ревізії й подано тут її. Дата сеї грамоти не стоїть одиноко, бо маємо иншу Володиславову грамоту дану в Ополью 20/VII 1386. Зміст її також не має в собі нічого непевного.

I.

Володислав кн. Опольський надає францужиканам ґрунт під м. Сяноком. В Розенберґу, 27 лютого 1377 р.

Vladislaus Dei gratia dux opoliensis, vielunensis et Russiae. Venerabili domino Mathiae ecclesiae archiepiscopo lemburgiensi et Mathiae burgrabio sanocensi, fidelibus nostris dilectis, favorem cum salute! Cum et aque (sic) ecclesiam in honorem gloriose virginis Mariae genitricis Christi pridem per nos ob remedium et salutem munere conthorali nostrorum patronorum, parentium, progenitorum nostrorum avorum de novo dotatam, erectam et fabricatam, ut temporibus nostris cultus divinae maiestati augeatur et ut per eum quem participamus aeternam mereamur consequi retributionem, fratribus devotis nostris ordinis minorum de Lemburga pro conventu dare et assignari disposuimus, quae foris civitatem Sanocensem existit situata; super quo quidem conventu ipsis fratribus privilegium nostrum sub maioris nostri sigilli roboratione dare assumpsimus. Sed quia propter defectum eiusdem nostri sigilli minoris (sic) quae ad presens apud nos non habemus, ipsis idem privilegium de praesenti dare nequivimus, prout cordialiter desideravimus, vobis et cuilibet nostrum firmiter et distincta (sic) committimus et mandamus, quatenus visis praesentibus eisdem fratribus de Lemburga praesentium annuntionibus eandem ecclesiam sine delatione et contradictione quibuslibet studeatis assignare et conferre unamque curiam ex opposito vallis situatam comparare nostri ex parte non negligatis ipsis pro domo habitationis similiter assignando. Dum autem ad partes veniemus Deo duce ipsis de privilegio et authenticis competentibus volumus copiosius providere. Datum Rozemberg feria sexta proxima post dominicam reminiscere anno Domini millesimo trecentesimo septuagesimo septimo, nostro sigillo subappenso.

Книга сяноцького ґроду 224 с. 1778.

II.

Володислав князь опольський надає Драгомиру й Некрі села Старуно й Нове село в Галицькій землі. У Львові, 1378 р.

Въ имя Отца и Сына и Святого Духа. Аминь.

Божією милостію ми князь Володиславъ Опольской землѣ господарь, Велунской землѣ, Руской землѣ господарь и дѣдичь приржоний тѣмъ землямъ усѣмъ. Уарѣвши еси на вѣрную службу Драгомиру и на Не-

крину, дали еси ми двѣ селѣ на имя село Старуна, а другое село Новое, а тая села лежат в Галицкой волости, на Малой Быстрици; штоже село Старуна, то ѡсадил ѡтець Некринь пустыню, то есть село Некриново, и братии его, и дѣтий его. А Новое село Драгуширово, и брага его Станково, и дѣтий ихъ. А дали еси ми та села у вѣки со всеъмъ правомъ и нанствомъ, и со всеми плати, и с ужитки, и со всеми доходи, яко извѣка к тимъ селомъ у ихъ границяхъ прислушают, с полем, и с лѣсомъ, и с вокном и с рѣками. А то имъ у вѣки палезати — волни продати, и замѣнити, отдати, у свои лѣпшиѣ ужитки оборотити. А с тих сель имат Драгомир и Некра съ братією своею, и съ их дѣтми и мают служити намъ, и нашимъ намѣсникомъ трими стрѣлци. А на потверженіе тому листови велѣли еси привѣсити печат нашего великаго князства. А писана грамота въ Львовѣ, в недѣлю на канонѣ святого Филина, по Божомъ парожденію а лѣтъ и ї и ѓ лѣт и осмое лѣто. А то свѣдци: пань Андрѣяшь староста Руской землѣ, пань Дебеславъ Халастра, пань Ходко Ло[с]вичь, пань Васко Волчковичь, пань Миско Тяптуковичь, и иных к тому много было. Locus sigilli, Володиславъ княз.

Книга галицького ґроду 170 с. 1037.

III.

Володислав кн. опольський надає своему писару с. Чераци в Галицькій землі. 137...

In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen. Dei gratia nos dux Vladislaus opoliensis, volhynensis (sic) et Russiae dominus et haeres naturalis, respicientes nos in quae fidelia servitia Lednis (неясно, може Fedoris?) scribae, quae nobis impendit et successoribus nostris impendere... deditus ei villam in districtu Haliciensis nomine Czeraki perpetuo et ...ris fratribus et successoribus eius cum omnibus limitibus, prout ...ad dictam villam pertinebant, incipiendo a Monasterczany usque [ad Bor]eszycz et a Boreszczycz usque ad Szyno... antiquas gra... cum fluvio et sylva et campo et cum mellificiis et cum ...bus et poenis et cum omnibus utilitatibus, prout ab aeterno ad dictam villam pertinebant, liberumque erit eidem villam praedictam commutare et donare et ad usus suos meliores et v[er]tiliores... De qua villa debet servire cum suis successoribus ...oribus*), ita prout ius terreste disponit secundum facultatem... in robur autem et confirmationem huius [donationis]

*) Мабуть було повторено помилкою — successoribus.

appendimus sigillum [ve]nerabilis ducatus nostri.. die dominico in vigilia Ph lippi a[postoli ...sto... mi]llesimo trecesimo s[eptuagesimo]... Domino Andrea... domino Wasko Wolczkowicz, domino Wasko Hreptikowicz et aliis quamplurimis circa praesentia fide dignis testibus.

Книга галицького гроду 132 с. 408.

IV.

Володислав Опольський потверджує Дмитрови зі Скоморохиє сс. Скоморохи, Войнилів і Раковичі. В Городку, 3 вересня 1385 р.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Ladislaus, Dei gratia dux oppoliensis, vieliunensis et Russiae dominus et haeres, notum facimus quibus expedit vniuersis, quia recepto sufficiente testimonio ac veridico nostrorum baronum subscriptorum, villas subscriptas videlicet Skomorochy et Wonylow sittas in districtu Haliciensi Demetrii nostri fidelis de Skomorochy fore et fuisse ab antiquo suas inuenimus et reperimus, ac in ipsarum ac earum qualibet possessione constitutum, confirmantes et declarantes ipsas villas et earum quamlibet ad ipsum Dimitrium eiusque haeredes et successores legitimos cum iuribus ac dominiis subrocatis pertinuisse et pertinere debere perpetuis temporibus duratuuis. Quas quidem villas praedictas et earum quamlibet de nouo, ac alias nostras duas videlicet Zolibory et Rakowycze, in cuius possessione villae Rakowycze iam ipse Demetrius existit, pro nobis alia villa Rakowycze, quam praesenti tempore teneamus et possidemus, reseruata, sittas in praedicto districtu Haliciensi, cum universis earum dominiis, iuribus, fructibus, censibus, redditibus, agris, pratis, syluis, nemoribus, gaiys, mellificiis, molendinis, piscinis, lacubus, aquis et earum decursibus, ac aliis earum prouentibus, ad ipsas villas et earum quamlibet seorsim quomodolibet pertinentibus, qui nunc sunt aut fieri poterint in futurum, prout ipsae villae et ipsarum quaelibet nunc in suis gadibus seu limitibus circumferentialiter sunt distinctae, et prout ipsas duas villas Skomorochy et Wonylow suas haereditarias solus hucusque possedit et nos dictas duas nostras alias Zelibory et Rakowycze soli possidemus et tenuimus, in feudum seu iure feudali damus, donamus, ascribimus donatione inuiolabili, perpetuis temporibus duratura tenendas, habendas, vti fruendas, commutandas, alienandas donandas, obligandas, vendendas, nostro tamen ad hoc consensu speciali accedente, in ususque suos beneplacitos haeredum et successorum suorum conuertendas per ipsumque Demetrium eiusque haeredes et successores legitimos perpetuo possidendas, pro

nobis nostrisque successoribus legitimis duos gross latos siue magnos a quolibet cmetone sine fumo dictarum villarum colendo et percipiendos) annis singulis, sic ubi ipsos a caeteris baronum ac nobilium ipsius terrae Russiae cmetonibus sine quolibet fumo tollimus et recepimus, specialiter reseruans volentesque, quod Demetrius idem eiusque haeredes et successores legitimi, nobis nostrisque successoribus ratione dictarum villarum ad quamlibet expeditionem siue viam cum duabus hastis siue lanceis ac duobus sagittariis seruire perpetuo sint astricti. Qui quidem ipssiusque haeredes una cum vxoribus ac pueris eorum in dicta nostra terra Russiae seu nostro dominio remanebunt et residentiam personalem facient. In cuius rei etc. Actum in Grodek proximo die Dominico postridie diem beati Egidii anno Domini millesimo tricentesimo octuagesimo quinto etc., prosentibus etc. Datum per manus Symonis de Ruskow nostrae curiae notarii specialis.

Литовська Метрика, Переписи коронні кн. 9 л. 277.

V.

Володислав Опольський надає села Чолитю, Підлуба й Мужиловець братам Герборту й Фредрушу. В Ополо, 22 липня 1386 р.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam volumus deuenire etc., nos igitur Ladislaus Dei gratia dux opoliensis, dominus welunensis et Russiae etc. uniuersorum memoriae commendamus, quia inspectis multiplicibus fidelibus obsequiis n(obilis) et strenui viri domini Herborthi et Freduschii fratribus dictis Pusze nobis exhibitis et adhuc in futurum nobis nostrisque legitimis successoribus crebrius exhibendis, de nostrae largitatis munificentia ac bona voluntate, necnon maturo consilio nostrorum nobilium seniorum praehabito, villas nostras dictas Tzhelinge, Podlube in districtu Grodkouiensi ac Muschilowicz villa dicta, quae media pars spectat ad districtum Lembergenssem, alia pars ad districtum Grodkoniensem praedictum, cum omnibus earum pertinentiis, dominiis, iuribus, praedictis fratribus — domino Herborthi et Freduschioni ac legitimis successoribus suis perpetuis temporibus possidendas, omni iure et dominio, videlicet iure feudali, sicut et nos villas praedictas hactenus habuimus et tenuimus, paenitus pro nobis nostrisque successoribus nihil reseruatis, damus, conferimus, perpetue appropriamus cum omnibus utilitatibus, usufructibus, pertinentiis et adhaerentiis, agris cultis et incultis et de nouo extirpandis, pratis, syluis, borris, mellificiis, nemoribus, rubelis quaercinis, aquis, aquarum decursibus, stagnis, piscinis etc., molindinis, curiis, tabernis

ac emolumentis caeteris, utilitatibus uniuersis et singulis, qui nunc sunt aut in futurum temporibus euenire possint seu possunt, quibuscunque nominibus uocabulis uocentur, sepedictus dominus Herbordus cum fratre et legitimi eorum successores perpetue villas praescriptas habendas, possidendas libere et quiete utifruendas, vendendas, obligandas, tenendas, commutandas, alienandas ac in usus suos suorumque successorum legittimorum beneplacitos conuertendas, prout ipsis aut ipsorum legittimorum successorum melius ac utilius videbitur expedire. Etiam possint vel possunt saepedictas villas uidelicet Tzhelnye, Podlube, Muschilowicz mutare in ius poloniale aut theutonicale seu ruthenicale, prout ipsis melius ac utilius videbitur expedire, his autem adiunctis, quod de praefatis villis de qualibet curia possessa duos grossos bohemicales pro nostrae camere nobis et nostris successoribus singulis annis ad festum sancti Martini confessoris solvere sint astricti. Etiam quaecunque expeditio generalis in terra Russiae proclamata fuerit, dicti fratres cum duobus sagittariis seruire tenebuntur. Actum in Opul in die d. Mariae Magdalenae 1386, praesentibus etc.

Литовська Метрика, Переписи коронні кн. 9 л. 309.

З ІСТОРИЇ НАШОЇ ФІЛЬОЛІОГІЇ.

ТРИ ГАЛИЦЬКІ ГРАМАТИКИ.

(Іван Могильницький, Йосиф Левицький і Йосиф Лозинський*).

НАПИСАН

Др. Осип Маковей.

В дотеперішніх працях про відроджене галицької Русі небогато говорило ся про трох перших галицько-руських граматикив, І. Могильницького, Й. Левицького і Й. Лозинського. Всі досліди крутили ся головню коло „руської трійці“; істория відродження галицької Русі починала ся роком видання Русалки Дністрової, 1837. Тимчасом, коли ми придивимо ся діяльности названих граматикив, то побачимо поважну наукову роботу, що почала ся ще перед 1837-им роком і йшла потім поруч з діяльністю „руської трійці“, — роботу таку, що на галицьку Русь мала трохи чи не більший вплив, як „Русалка Дністрова“.

Діяльність сих трох граматикив я взяв собі за тему до своєї праці. Я основую свої досліди головню на рукописних жерелах. Особливо про Левицького і Лозинського можу сказати дещо нове на такій основі:

У бібліотечі львівського університету є рукописи праць Левицького і Лозинського і на них замітки Копітара; найбільше їх на граматиці Левицького. Копітар тут не підписаний

*) Читане на засіданю „Історичного Товариства в Чернівцях“ дня 1 падолиста 1902.

і тому то мабуть доси ніхто не звернув на його замітки уваги. Одначе, коли порівняти письмо сих заміток із facsimile Копітарового листу, уміщеного у книзі: Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar, виданій проф. Ягічем 1885 року, то видко, що письмо те саме. Важніші із сих заміток Копітара подаю в додатку, поруч із текстом Левицького, бо инакше не було-б видко, до чого вони належать.

Також користав я із записок Йосифа Лозинського, які знайшли ся, порозкидані, на горищі дому в місті Яворові, де він жив і помер. Були то записки, „нікому не потрібні“, котрих Л—ий у свій час уже ужив до своїх праць. Не було в них ні одної цілком готової і на чисто переписаної статі; були тільки первісні брульони рукописів, виписки з книжок і часописий, переписані пісні і т. п. Я упорядкував єї записки, орієнтував ся ними і що вважав гідним опублікованя, се подаю в „додатку“; в самій же студії я мусів очевидно відомости із записок Лоз—ого злучити до купи й доповнити ширшими дослідями.

У книзі: Neue Briefe von Dobrowsky, Kopitar und anderen Süd- und Westslaven, виданій проф. Ягічем 1897 р., на сторонах 823—850 є два Копітарові дневники, у котрих він записував собі, кому коли післав лист, книжки і т. и. Отут ми під днем 29 марця 1831 находимо записку: „Ios. Lewicki, Hofcaplan in Przemyśl“ і потім частійше стрічаємо записані імена: Левицький, Снігурський, Лозинський, Лавровський, Малиновський, — очевидна річ, що Копітар переписував ся із сими людьми. На жаль, ся кореспонденція нікому доси не відома; не знати також, чи заховала ся де, чи ні. Так поки-що Копітарові замітки на рукописах Левицького і Лозинського лишає ся для нас найважнішим жерелом, з якого можемо догадувати ся, який міг бути зміст листів Копітара до сих двох граматиків, і з якого довідуємо ся, як Копітар дивив ся на руську мову.

Для заокругленя праці я мусів сягнути ще дальше в минувшину, до Івана Могильницького, першого граматика в Галичині, і подати про нього ті відомости, які міг зібрати. Рукопису граматики його я не міг роздобути; не знаю, чи він де й є.

I.

Про знесенє руських викладів у львівськїм університетї 1808. — Переслїдуваня на поли народного шкільництва. — Перша розправа про руську мову з 1822 р.

Почнемо нашу річ від р. 1808, що був роком крайнього упадку народного духа між галицькими Русинами. Найсильнішим обьявом сього упадку було те, що того року знесено до решти руські виклади, заведені цісарем Йосифом II у львівськїм університетї на видїлах філософічнїм і богословськїм. Причини до сеї незвичайної події було не мало¹⁾.

Передовсім само австрійське правительство не знало докладно, яких то Русинів дістало воно, прилучивши Галичину до Австрії, і називало їх то Russen, то Ruthenen. Ніхто тоді не розумів ясно звязи галицьких Русинів з українськими і ріжницї поміж тими а Росіянами. Старі симпатії до церковно-славянської мови були тоді ще живі не тільки в Росії, але і в Галичині. Тому й не диво, що львівські руські професори університетські (Лодій і Захарясевиц) самі не знали, якої то „Landes- Volk- und Nationalsprache“ ждали від них декрети цісарські й туберніяльні з року 1786 і 1787; а коли писали часом „простим і посполитим язиком“, то оправдували себе перед читачами, немов би провинили ся не по своїй волї, лише по наказу з гори. Проте їх „простий“ язик поправді мало чим нагадував живу народну мову і не мав своєї певної назви:

¹⁾ Писали про се: Я. Головацький: Die Zustände der Russinen in Galizien (Jahrbücher für slav. Literatur, Kunst und Wissenschaft, Leipzig 1846, чч. 9 і 10). — Др. Іван Гарасевич: О преподаваніяхъ на русскомъ языкѣ въ всеучилища львовскомъ (Зоря галицка, 1851). Автор каже, що ся статя його написана „по точнымъ разсмотреніямъ сего вопроса“, мабуть на основі університетських актів. — Я. Головацький: О первомъ литературно-умственномъ движеніи Русиновъ въ Галиціи со временъ Австрійского владенія въ той землѣ (Наук. Сборникъ Матицы, Во Львовѣ 1865). — В. Коцовський: Житє и значенє Маркіяна Пашкевича. Львовъ, 1886. — О. М. Огоновський: Исторія литературы рускои. Львовъ, 1889, II, 1, стор. 49—60. — І. Заневич: Літературні стремленя галицьких Русинів (Житє і Слово, 1894 II). — Ф. І. Свистун: Прикарпатская Русь подъ владеніемъ Австрії. Львовъ 1895, т. I, ст. 174 і дальші.

раз звав ся руським, а раз російським¹). Інші професори львівського університету, переважно Німці, маловажили руські студії й переслідували своїх руських товаришів по фаху.

Крім того реакція по смерті цїсаря Йосифа II (1790) видвигнула латинське духовенство і польську шляхту, отже й польський вплив у Галичині, знову на верх. Віджили сильнійше давні суспільні антагонізми, серед котрих за мало приготовлені провідники Русинів, не могли встояти ся. Руські єпископи й консисторії почали підлягати польщині й висше цїнити сьвящеників, що вчили ся по латині, а не по руськи. Ще Петро Білянський, що був львівським єпископом від 1780—1798 р., встоював ся против ворожих заходів, але його наступник Микола Скородинський (1798—1805) зовсім піддав ся польським впливам і не дбав про руську мову, бо й сам — як каже про нього Йосиф Левицький²) — „не вмів перекласти пасторальної теології на сей діялект, лише переложив її на польське. По нім переняв старанє про сьвящеників цілої Галичини Антін Ангелович, чоловік учений, великий знавець механіки й хемії, від 1796 єпископ перемиський, самбірський і сяніцький, а від 1806 митрополит галицький (помер 1814). За його управи зовсім завмерла руська мова в літературі в Галичині; про науку релігії по селах не було вже й мови. До того від р. 1808 зникли зовсім руські виклади на виділах філософічним і богословським, навіть не вчили по руськи пасторальної теології і катихитики, котрі по австрійському закону повинні були викладати ся матірною мовою. Про катедру руської мови ніхто й не подумав, ані для церковної мови ані для народної. Тому то за цілу чверть столїтя не зложив ніхто й найменшої книжки руською мовою. В угорських Русинів відповідно до порядків у тамошній церкві учать пасторальної теології і катихитики доси (1844) народною мовою“. Так писав про ті давні часи Йосиф Левицький.

Новіші дослідї потверджують сї його слова. І так Іван Ем. Левицький пише у своїй „Прикарпатській Русі“ про часи Ангеловича: „Хотя митроп. Ангелович був учений і славив ся яко великий любовник наук і прихильник народної просьвіти, однако

¹) Студент університету з тих часів Іван Гарасевич, каже, що професори викладали „народно-церковно-руським язиком“. (Зоря галицка 1851, ч. 61, ст. 494).

²) Das Schicksal der galizisch-russischen Sprache und Literatur (Jahrbücher für slav. Lit., Kunst und Wiss. 1844, Heft 5—6).

на поли людого шкільництва по причині тогдашних обставин не міг майже нічого позитивного зробити; а ті обставини були рівнож причиною, що тогдашні Русини писали і печатали виключно в язиці польським, німецьким і латинським. Сьмідо можна сказати, що на поли руського письменства панував в тім періоді цілковитий умственний застій, а доказом того єсть факт, що в язиці руським видано друком в літах 1796 до 1814 в Австро-Угорщині лиш 6 невеличких публікацій, а з того 4 в Галичині¹).

Для осьвітлення крайного упадку тодішніх галицьких Русинів годить ся додати ще отсі нові відомости. Йосиф Левицький писав у передмові своєї граматики 1831 р., що галицькі Русини, втративши руські виклади в університеті, „не можуть тепер доробити ся своєї публичної школи. Ся втрата дає себе тим тяжше відчувати, що тепер найбільша часть укінчених богословів, вивчених по латині й по німецьки, ледви чи зможе й читати у церкві науку для народу. А що казати про знанє старшої літератури (церковної мови?) Що казати про народну мову?“ — Сей уступ у рукописі Левицького цензор Копітар перечеркнув і до слів Левицького про знесенє руських викладів: „Стало ся се на превелику шкоду для нації; тим способом ще більше доведено мову до упадку“ — додав свою замітку: „бо замість знесеної школи не заведено жадної иньшої, рівнорядної. Коли-б і згодити ся на се, що богослов не може обійти ся без латинської осьвіти, то такі Русини могли були і повинні були, по приміру иньших шкіл в Австрії, задержати собі для осьвіти руського клиру 1) катедру руської мови на теології і 2) науку пасторальної теології безпосередно народною мовою“.

Отже, на думку Копітара, Русини могли були й повинні були подбати про ті катедри, а не подбали. Міру упередження до руської мови в ті часи зрозумімо ще красше із слів Й. Левицького з рукописного „Nachtrag-y“ до його граматики (в 1831 р.), де він так і сказав, що „самі Русини з упередження працювали над знесенєм катедр“; потім перечеркнув сї слова й написав лагіднійше, що „обставини зложили ся так“; — однак Копітар тут і дописав рішучо: „Sie (die Ruthenen) trugen 1808 selbst auf ihre gänzliche Aufhebung an, ohne wenigstens schon damals, an deren Statt, die Er-

¹) Прикарпатська Русь, том I, 42—43.

richtung einer russinischen Sprachkanzle an der Theologie vorzuschlagen“. А потім сю свою замітку Копітар також перечеркнув і написав уступ, стилізований лагідніше, однак з тим самим докором, який знаходимо і в друкованій граматиці Йосифа Левицького (отже се слова цензора Копітара, а не Левицького): „Замість користати з катедр, як із головного способу розвитку рідної мови, бачили вони (Русини) в тім якесь пониженє для себе, що не могли так само, як Німці і Поляки, слухати філософії і теології по латині, й самі поставили вкінці (1808) внесене, аби скасувати сі катедри“¹⁾.

Дальші літа принесли галицьким Русинам нові недогоди, особливо на поли шкільництва. Згадаємо з них тільки найважніші. Року 1812-ого, заходами польських панів, знесено шкільний примус (Schulzwang) — і руські селяни, панщизняні люди, під впливом мандаторів, Жидів і власної темноти, перестали посилати дітей до школи.

„В р. 1813 — каже Йосиф Левицький — став єпископом Михайло Левицький. Для руської мови в Галичині, котрої не уживали тоді навіть освічені галицькі Русини, бо говорили по польськи, настала щасливіша хвиля, стало потроха свитати. Новий єпископ був муж сильний, але не знав ні руської літератури, ані очевидно руської мови, бо родив ся поміж Гуцулами коло Пістиня і не міг привикнути до чистої руської мови. Проте зробив він багато при помочи сьвященика з Дроздова, Івана Могильницького; той не виховував ся по руськи так само, як його єпископ, однак мав руського духа в собі і руське серце і ex abrupto почав складати руські книжки для шкіл“²⁾.

Часи, в котрих почав свою діяльність сей перший руський граматик у Галичині, Іван Могильницький, були для розвитку руської мови дуже тяжкі. Просьвітне товариство, заложене ним 1816 р. в Перемишлях, не могло встояти ся супротив інтригі Поляків і черців Василян. До народних шкіл руської мови не допускали. На просьбу Мих. Левицького, що тим часом із перемиського єпископа став львівським митрополитом, аби заве-

1) Гл. Додаток N. 1. — Копітар мав, як видно з його дальших слів, уже 1831 р. надію, що на руській теології у Львові з великої потреби заснують знов катедри для церковної і матірної мови. Так було тоді і в иньших містах: у Празі, Оломуці, Градці, Любляні і ин., — однак звісно, се стало ся не зараз, бо аж 1848 року.

2) Jahrbücher für slav. Literatur, Leipzig 1844.

сти руську викладову мову у сільських школах, президія губернії у Львові не згодила ся (1816), тому, що, на її думку, руська мова то нарчіє, котрим не пишуть зовсім нічого або дуже мало; через то воно ще зовсім невироблене і не може бути предметом шкільної науки. Ним тільки обтяжено би науку, а се не потрібне. Русин — сказано дальше в сім дивнім письмі губернії — не мав би з того й ніякого великого хісна; до того й кирилиця, котрої уживають тільки в руських церковних книжках, стоїть на перешкоді. Галицько-руське сільське населенє в більшій частині розуміє по польськи; тому звиває ся митрополита, аби розважив, чи не було би порадно, вчити читати й писати польською мовою, аби не збільшувати ще сепаратизму (!) між мешканцями одної і тої самої провінції, а навіть одної і тої самої місцевости. Коли-б митрополит з сим не годив ся, то нехай скаже свою гадку, чи не можна-б руської народної мови (бо про старославянську чи то т. зв. церковну мову чей же не може бути й бесіди) писати латинськими буквами і так учити нарід; кирилиці в нашім краю в щоденнім ужитку зовсім не знають тай знанє її принесло би народови що найбільше таку користь, що вмів би читати деякі молитвослови. Врешті се така важна справа, що краєва управа готова вложити спільну раду з митрополитом. До науки релігії і рахунків вільно уживати руської мови“¹⁾.

До спільної наради прийшло зараз на другий рік, 1817, коли почала ся реформа галицьких народних шкіл. Однак ся реформа не принесла ніякої пільги руському народови. Губерніальна нарада, скликана для сеї реформи, — в ній брав участь і Іван Могильницький, — рішила також, що руська мова не може бути предметом публичної науки, бо в письмі уживають її рідко і мало кому вона відома в суспільнім житю. Викладова мова має бути польська. Руські школи можуть бути тільки приватні й помочи із шкільного фонду не дістануть. А щоб селянин гр. кат. віри міг читати свій катихизм і церковні книги, то найлучше перекласти їх на польську мову або хоч надрукувати латинськими буквами, бо не годить ся для хлопа множити нарчія і письма“²⁾.

1) M. Harasiewicz, Annales ecclesiae ruthenae 994—995. Гарашич каже тут, що се Чарторийський і Чацький подавали такі ради в Росії і в Австрії, аби Русинів придавати.

2) Як. Головацький: О первомъ движеніи Русиновъ (Наук. Сборникъ 1865, ст. 95—97).

Против такої ухвали митрополит М. Левицький і його крилошанин Іван Могильницький подали до Відня свій протест з доказами історичних прав руської мови. Наслідком сего протесту було те, що цісар 1818 признав Русинам деякі права на поли шкільництва (руські школи в чисто руських громадах); хоч притім Поляки подбали про те, що в школах, де молодіж була гр. і римо-кат. обряду, викладова мова була польська¹⁾.

Року 1821 зажадав митрополит Левицький від львівської цензури *imprimatur* на церковно-славянське посланіє в справі відпусту. Президія губернії відповіла, що не дає свого дозволу, бо цензура доси не діставала від попередників митрополита посланій, писаних „кирилською мовою“ (sic!), і для таких видань не має взагалі цензора. Нехай митрополит видасть своє посланіє зрозумілою для народу мовою, а не мовою литургії. Против сеї відмови вніс іменем митрополита Іван Могильницький рекурсе до президії губернії і в тім рекурсі з 1822-ого року ми маємо першу в Галичині вчену розправу про руську мову²⁾. Хоч вона не була 1822 р. друкована³⁾ і тільки 1829 р. появилася розширена у польським перекладі в вид. *Czasopismo naukowe księgozbioru im. Ossolińskich*, проте інтересна вона для нас, як документ, на якій основі і до яких виводів дійшов 1822 р. перший руський граматик, Іван Могильницький, у своїх студиях над руською мовою.

Із усього, попереду сказаного, ми вже бачили, як некорисно складали ся в Галичині обставини для розвитку народної руської мови. Цісарські декрети жадали її виразно, львівська губернія домагала ся часом також зрозумілої для народу мови, хоч пильнувала притім найбільше польської мови; інтелігентні Русини спершу самі погребали руські катедри; коли-ж опам'ятали ся і стали боронити прав руської мови, не знали, що почати з мовою литургії, котрої їм було шкода. Серед таких неясних поглядів на народну мову, Іванови Могильницькому, однокому в ті часи галицькому Русинови, що брав ся розеліджувати історію руської мови, певно не легко було знайти дорогу

¹⁾ Annales с. 998—999.

²⁾ Там же, 1001—1008.

³⁾ Могильницький заповів цензурі 1822 р., що в особній широкій розправі, на основі певних етимологічних і історичних дат, роз'яснить се часте непорозуміння про відносини славянського наріччя в церковних книгах до наріччя галицько-руської людности. (Гл. Annales, 1004). Розправа з 1829 р. й була очевидно тою обіцяною студією.

до правди і висказати сю правду рішучо. Ні в чужих учених ні тим більше у своїх земляків не находив він широких дослідів про нашу мову; тим то й цікаво подивити ся на той науковий матеріял, яким він послугує ся у своїм рекурсі.

II.

Погляд Копітара на руську мову з 1816 р. — Гадки Івана Могильницького про руську мову з 1822 і 1829 року.

У своїй відповіді губернії (1822) покликуює ся Могильницький на сих чужих учених: Добровського (Slavin), невідомого йому автора рецензії у *Wiener allg. Literaturztg.* з 5 падолиста 1816, на Енгля, Шлецера, Лінде і Бандтке, не називаючи їх праць, з котрих брав свої відомости.

У Slavin-ї Добровського (ст. 19) вичитав Могильницький, що вже 1584 граматик Адам Богорич розрізнявав мову московську і руську. Але від самого патріярха славистів, Добровського, не дізнав ся М. нічого рішучого про руську мову. Добровський у своїй граматиці чеської мови з 1809 мішав русько-українську мову з простою російською¹⁾. Хоч сього погляду він у другім виданю своєї граматики (1819) не повторив, одначе не сказав також нічого нового. Так само не сказав своєї гадки про руську мову і в *Institutiones linguae slavicae* (1822).

Натоміць сей невідомий Могильницькому рецензент з *Wiener allg. Literaturztg.* (з 5 Nov. 1816), що виразно відділював руську мову, як самостійну, від російської і польської, се був ніхто иньший, тільки В. Копітар²⁾. Його погляд на становище руської мови такий важний, що годить ся з його рецензії п. з. *Russniakische Literatur* подати в дословнім перекладі більші уступи.

Написав він свою рецензію з приводу книжки, що вийшла в Будапешті 1815 п. з. *Наука християнская*. Авто-

¹⁾ Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache, ст. XIII.

²⁾ Правда, Копітар тут не підписаний новим іменем і прізвищем, лише буквою К, однак відома річ, що він від 1812 аж до кінця 1816 р. співідував славянським відділом часописи *Wiener allg. Literaturztg.* і поміщував у ній багато своїх статей. (Гл. *Neue Briefe von Dobrowsky, Kopitar... herausgegeben von V. Jagić*. Berlin, 1897, ст. XXXVI і 338).

ром цього катихизма був Іван Могильницький¹⁾). Копітар жалує, що як „Неруснак“ не може компетентно оцінити сей катихизм з боку мови; він знає, що ся мова не має ще своєї писаної граматики; однак проте подає ось як які інтересні на ті часи замітки:

„Міщани у сій частині Польщі, що австрійською канцелярською мовою зветь ся Галичина, були, правда, ще зперед австрійського періоду, Поляками, себ-то Славянами лядського племені; але саме старше ядро людности краю — то Руснаки, що своєю релігією належать до грецької церкви, а своєю мовою, разом з Українцями (mit den Kleinrussen), до діалекту, зовсім відмінного від польського; руський діалект належить до ряду полуднево-славянських діалектів, а польський до північно-славянських.

Руський діалект лагідніший (sanfter), як російський; того можна сподівати ся по нім уже з його положеня, більше на полудни. Однак і тут, як то нераз буває, справджує ся гадка, що не лагідні панують на сім сьвіті; руський діалект, позбавлений в Росії простішим (gröber) російським діалектом, а в Польщі польським, чести бути мовою письма і книжок, жие тепер лише в устах простого народу. Було-б цікаво дізнати ся, скільки справді мільонів Славян говорить сим діалектом. Одначе й без того можна здогадувати ся, що їх загалом не менше, як Ляхів; виходить, що їх більше, як т. зв. іллїрійського племені і більше, як Чехів; лише з Росіянами не можуть рівняти ся. Правда, що руське племя розірване на кусні між Росію, Польщу й Австрію, отже з політичного боку не може імпонувати і заслуговувати на те, щоби з ним числили ся; одначе мова девятьох мільонів людей, і без очевидного політичного значіння, сама собою доволі інтересна і для слідителя мови і для чоловіколюбця. Особливо для чоловіколюбця і для австрійського патріота радість бачити, як під батьківським скиптром Франца розвиває ся кріпко і тривко культура всіляких народів на природній і певній основі, на матірній мові“.

Далі каже Копітар, що довідав ся про заснованє руського просвітнього товариства в Перемишлі, бажає сему товариству щастя і тішить ся, що всюди займають ся народною мовою; однак притім додає: „Розуміє ся, що хоч ми тішимо ся захо-

¹⁾ Потверджує се Йосиф Левицький у своїй статі в Jahrbücher für slav. Lit., Kunst u. Wissenschaft, Leipzig 1844.

дами коло народної мови, проте зовсім не гадаємо славянсько-грецьких сьвящеників звільнити від знаня старославянської церковної мови. Навпаки ми бажаємо собі, щоб у кожній їх богословській школі була катедра сеї старої і попри ню катедра живої народної мови (ще красше було би, коли-б народі вчили вже в низших школах). Обі мови повинен гідний сьвященик граматично, значить основно розуміти, або ще красше — повинен їх знати“.

Сі Копітарові гадки ми побачимо повторені в части в рекурсі Могильницького. На иньших учених, Ентеля, Шлецера, Лінде і Бандтке, покликує ся він тільки загально; мабуть мав він у гадці — як се видко із його пізнійшої ширшої розправи про руську мову з 1829 р. — звістку його праці: Geschichte von Halicz und Wladimir, яку й називає на иньшій місці, та може й історію України, Бандтке Історію Польщі, Лінде — словар і Шлецерову працю про Нестора з 1802 р.

Якже-ж відповідає Могильницький губернії на заборону Посланія, написаного церковно-славянською мовою? Він каже, що посланія повинні писати ся церковно-славянською мовою, бо ся мова служить одною з головних прикмет гр. кат. богослуженя, так як латинська мова є прикметою латинського богослуженя. Не можна замість неї уживати народної мови, бо сего вимагає традиція й повага церкви. Подібно, каже Могильницький, і сьвітські власти та уряди уживають традиційних, церемоніальних висловів при ріжних нагодах і не змінюють їх новішими, простішими.

Щож до того, чи сю церковно-славянську мову розуміє простий нарід, Могильницький прирікає написати окрему широкую розправу, а покищо відповідає лише коротко, що нарід розуміє її, бо по 1): „Руське або малоруське нарічє се зовсім не є якась мішанина, що повстала з польського, російського або якогось иньшого славянського нарічїя. Так як сам руський нарід від непамятних часів був окремою, самостійною частиною великого славянського праплемени, так само і його нарічє се окрема галузь славянської прамови. Се нарічє, як показує історія, не повстало з жадного сусідного діалекту, лише утримувало ся зі своїми характеристичними відмінними прикметами й розвивало ся попри иньших нарічїях так само, як чеське, крайнське, іллїрійське і польське.

2) Руський діалект своєю етимологією, відміною іменників, заіменників і дієслів далеко подібнійший до славянського

діалекту в церковних книгах, як до польського, котрого тешерішній розвиток складає ся з кількох епох. На се в потребі можна би подати багато доказів. З того споріднення руського діалекту зі славянським виходить, що славянський загалом зрозумілий гр. кат. віроісповідникам, з винятком деяких застарілих слів і тут то там подибованого в церковних книгах порядку слів, оснований на грецькій синтаксї.

3) Руський діалект не стоїть нижше від жадного иньшого славянського діалекту ані що до свого віку, ані що-до свого вироблення, ані також що-до історичного значіння. (Могильницький покликуює ся тут на історичні грамоти, писані руською мовою, за часів руських князїв і польських королїв і каже далі): Отже, коли-б руська мова, як то нераз кажуть, мало чим ріжнилася від польської або навіть узяла ся з неї, — коли-б ся мова, як дехто гадає, була проста і невироблена, то з якої-ж причини польське правительство уживало давнїйше в Польщі польської мови, а в руських воеводствах признало й приняло руську краєву мову як мову народу й правительства та уживало її майже три столїтя. Про причини й наслідки змін у тій справі, які настали в остатнім періоді польського панованя, пише між иньшими Ентель у *Geschichte von Halicz und Wladimir*.

4) Руського діалекту ніяк не можна брати за одно з правдивим російським (великоруським). Як за далеко віддалений сей діалект від другого, се відчуває кожний чоловік, свідомий справи; сю ріжницю бачили вже давно. (Тут покликуює ся Могильницький на свідощтво Богорича з 16-ого столїтя і на подану висше рецензію Копітара; вкінці каже): Про се, чим різнять ся між собою славянські діалекти, в чім вони споріднені й що їх характеризує, годї говорити а ргіогі; тим менше не можна з того робити ніяких виводів. Справедлива гадка про се залежить лише від докладного знаня згаданих нарїчій і від об'єктивности, з якою хто бере ся слїдити відношенє їх поміж собою¹⁾.

Сї уступи із рекурсу Могильницького показують нам його погляди на руську мову 1822 р.²⁾ Є в них очевидна свїдо-

¹⁾ *Annales ecclesiae ruthenae*, 1862, ст. 1001—1007.

²⁾ Такі самі гадки висказав він мабуть уже 1817 р. на нараді в губернії, де з цїсарського наказу радили над тим, чи можна допустити руську мову до народних шкїл. До протоколу із сеї наради додав

мість, що руська мова самостійна; одначе Могильницький робить значні уступки і церковно-славянській мові і недобре ще бачить ріжницю поміж сими обома мовами. На кожний випадок його гадки були вже великим поступом в порівнаню з гадками Русинів з 1808 року, що самі допомогли до знесеня руських катедр. Шкода лише, що сї гадки Могильницького не могли 1822 р. мати впливу на руську інтелїгенцію, бо вони містили ся лише в рекурсі до губернії і очевидно могли бути відомі лише малому кружку людей.

Сей рекурс свїдчить також, що Іван Могильницький займав ся студиями руської мови і певно скористав з них при писаню руської граматики, що перед його смертю (1831) була вже цілком готова. Одначе ся граматика його не побачила свїта; як узяв її в переховок митрополит Левицький, так тримав її у себе до самої смерті і, не знати, де подїв. Маркіян Шашкевич упоминав ся, аби її видано¹⁾, Йосиф Левицький навіть дорїкав митрополитови Левицькому, що не спроміг ся видати її²⁾ — одначе граматика Могильницького так і лишилася в рукописи.

На щастє надруковано 1829 статю Могильницького п. з. *Rozprawa o języku ruskim*³⁾, що могла бути у свій час передмовою до його граматики, а нам тепер подає певну основу до дослїдів, з якого становища міг Могильницький написати свою граматику. Ся статя, написана рішучо і з великим на ті часи знанєм річи, давала молодому поколіню Русинів, як Йосифови Левицькому, Йосифови Лозинському, М. Шашкевичеви і його товаришам, першу наукову основу для зрозуміння становища руської мови поміж иньшими славянськими мовами — і слїди сеї статі ми подибуємо нераз у сих працях, що писали ся по смерті Могильницького в обороні руської мови. Ще 1848 р., видко, не втратила вона свого значіння, коли видано її окремою брошурою.

Провідні гадки сеї розправи такі: Первісна славянська мова ділиться на ріжні діалекти. Між ними найменше знаний

М. якісь грамоти на доказ, що вже давно писали по руськи. (Гл. *Annales*, ст. 1005). Годилось би роздобути сей протокол, щоби довідати ся, що говорив М. і які грамоти предложив.

¹⁾ *Азбука і abecadlo*, 1836, ст. 19.

²⁾ *Jahrbücher für slav. Literatur* 1844 (статя: *Das Schicksal der galiz. russischen Sprache*).

³⁾ *Czasopismo naukowe*, Lwów 1829, вошит III, ст. 56—87.

руський діалект і його всіляко називають. Називати-ж його треба руською мовою, по латині *lingua ruthenica*, по німецьки *ruthenische Sprache*. Хоч руський нарід утратив свою державу, однак мова його не пропала, жне і буде жити поруч иньших славянських мов. Давнійше в руських землях, приналежних до Польської корони, руська мова була не лише мовою народу, але й мовою правительства, уживаною на дворі великих князів литовських і знаменитших руських родин. Пізнійше польський утиск, особливо в кінця 16-ого і початку 17-ого віку, довів руську мову до упадку.

Руська мова відріжнялася ся завсїди від иньших славянських мов, особливо від церковно-славянської, польської й російської, котру давнійше звали московською. У всіх руських землях, колись знаних під назвою Малої і Червоної Руси, уживали одного і того самого діалекту. Коли говорить ся про книжний діалект, тоді назви: малоруський або малоросійський і білоруський значать не що иньше, лише руський діалект.

Руська мова не поветала з польської; навпаки польська мова за теперішню свою чистоту і своє багатство, а навіть і за свій склад має в більшій часті д кувати руській мові. Руська мова причинила ся немало і до зросту, краси й багатства російського діалекту — сього не перечать і самі Москалі.

Руська мова служить народною мовою мешканців королівства Галичини, Русинів, котрих теперішні німецькі письменники не по правді називають Руснаками. Се назва згїрдна і їй не годить ся уживати.

Такі гадки про руську мову були в р. 1829 новиною трохи чи не для кожного освіченого галицького Русина. В Галичині до того часу ширший загаль руський не чув такої рішучої оборони руської мови ні від своїх учених ні від чужих; навпаки міг чути лише зовсім непевні і невірні здогади або бажаня чужих учених, котрі самі не могли визнати ся у руській мові. Могильницький подає на початку своєї статі гадки декотрих чужих учених на доказ, який тоді був хаос у поглядах їх на руську мову. Його боліло, що патріарх славїстів, Добровський, у такій поважній праці, як *Institutiones linguae slavicae* (1822) „забув“ назвати руську мову, а у своїй граматиці чеської мови (в першій виданню) уважав її за просту російську мову, у дру-

¹⁾ Lehrgebäude der böhmischen Sprache, 1819.

ги же виданню її (1819 р.)¹⁾, ділячи славянські наречія на дві трупи, знов „забув“ назвати руську мову, а радше зачисляв її, очевидно, у рубрику „das Russische“. Лінде у передмові до свого словаря також „забув“ її назвати; при иньшій же нагоді, переложивши Іреча: *Rys literatury rossyjskiej*, сказав від себе у передмові (ст. III), що руська мова — то повітова польська (провінціалїзм). Сам же Іреч мав її за мішанину з мов: славянської, російської і польської¹⁾. Иньші, як н. пр. Рорер²⁾, брали руську мову за одно з церковно-славянською. Таких непорозумінь було значно більше і всі вони могли руського вченого звести з доброї дороги³⁾.

Непорозумінє вийшло і в Могильницького, хоч як, здавало ся, розумно дивив ся він на цілу справу. Заговоривши про книжну мову, він ось до чого додумав ся (подаю сей уступ цілий, бо сліди його находимо потім у граматиках Левицького, Вагилевича і Головацького): „Коли наречія якоїсь мови такі згідні між собою, що можна їх уняти у правила одної граматики, — хоч би кілька слів вимовляло ся инакше, мали иньше значінє або взагалі де в чім були відмінні, — то не треба їх уважати окремими. Всі давні галузи славянської мови у столітних 11, 12 і 13-ім далеко більше зближали ся до себе, ніж тепер. Можна навіть здогадувати ся, що, чим далі сягнемо у старину, тим мабуть менша різниця була між ними. А треба відрізнати у Славянщині діалект книжний, ліше званий церковним, бо ним спершу писали тільки церковні книги, і діалект народний, уживаний у звичайній мові устній і письменній. Також мова устна иньша в уживанку простого сільського населеня — і то дійсна матірня мова, — а иньша в устах людий, освічених читанєм книг і побутом у висшій світі. Ся мова має всі прикмети книжної мови“.

¹⁾ *Rys literatury ross.*, 92.

²⁾ *Versuch über die slavischen Bewohner der österr. Monarchie*, Th II, ст. 16.

³⁾ Ще кілька літ пізнійше, 1833 р., Вацлав з Олєска радив Русиним пристати до Поляків. „*Słowaki, Sławianie na Śląsku, Morawianie, przyłączyli się do Czech; do kogoż mają się Rusini przyłączyć? Lub czyli mamy życzyć, żeby Rusini swoją własną mieli literaturę? Cóżby się stało z literaturą niemiecką, gdyby szczególne plemiona germańskie usiłowały były własną mieć literaturę?*“ („*Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. We Lwowie 1833, ст. XLIII*). Очевидно, В. з Олєска зачисляв Русинів до Поляків. Се повторяли декотрі Поляки ще довгі літа.

„І у нас, у Русинів, можна ділити діалект на устний і книжний. Книжний у Малій, Білій і Червоній Русі від 13 віку аж доси майже зовсім не змінив ся. У звичайній мові є деякі малі відміни, але такі незначні і такі рідкі, що сміло можна сказати, що на Білій і на Малій Русі говорять однаково, тою самою мовою“.

Поминаю питанє, чи можна причисляти білоруську мову до нашої; важнійше непорозумінє у Могильницького те, що, хоч він церковно-славянську мову бере окремо, а народно-руську окремо, то проте сю народно-руську мову ділить на книжну і устну і притім гадає, що ся книжна „народна“ мова не зміняла ся ні троха, почавши від 13-ого столітя. Воно правда: до часів Могильницького, котрий мабуть не знав ні Енеїди Котляревського, ні граматики Павловського (1818), ні етнографічних праць Цертелєва та Максимовича, в Галичині ніхто й не пробував писати чистою народною мовою. Недавно-ж ще соромили ся галицькі університетські професори „посполитого“ язика! Через те, видно, і Могильницький не міг прийти на думку, що між мовою звичайного селянина і мовою книжок не повинна бути така велика різниця, як була давно. Тут він очевидно за мало знав давню руську літературу; з того вийшло непорозумінє і в нього і в його наслідників, котрі, пишучи по руськи, все мали на думці, що треба писати „висшим стилем“. Вимоги сего висшого стилю у книжках все зводили народну руську мову з доброї дороги.

В самих початках відродження галицької Русі отсе непорозумінє у справі книжної мови дало широку основу до дальших непорозумінь: до відновленя в книжках старої, але новими авторами грубо попсованої церковно-славянської мови, а вкінці й до заведеня російської мови. Ще про зносини Потодіна з Галичанами не могло бути й мови, але вже основа до російщини була; сам Могильницький не знівечив її, бо хоч не признавав російської мови за руську, але й не вважав простої селянської мови можливою для книжок.

Слідом його пішов і другий, галицько-руський граматик, Йосиф Левицький.

III.

Рукописи граматики Йосифа Левицького з 1831 року і Копітарові замітки на ній. Друкована граматика Йосифа Левицького 1834 року.

Першу граматику руської мови в Галичині надрукував у Перемишлі 1834 р. Йосиф Левицький п. в. *Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien*. Ся граматика була вже 1831 року готова і рукописи її з того року п. в. *Versuch einer Grammatik der russischen (ruthenischen) oder kleinrussischen Sprache in Galizien — i Nachtrag* до сеї граматики — переходять ся у бібліотеці львівського університету¹⁾. Сі два рукописи читав цензор В. Копітар і поробив на них свої замітки²⁾, з котрих можна вложити собі доволі ясну гадку, як він дивив ся на руську мову і що радив Й. Левицькому.

Відсилаю цікавих до Додатку, де сї замітки списані докладно; частину з них (про знесенє руських викладів) я вже подав передом; а тут зберу лише до купи і порівняю погляди Левицького і Копітара на деякі історичні події Русі, на відношенє руської мови до старославянської і російської і на жерела живої руської мови.

Передовсім справа назви Русинів. Левицький уживає і радить уживати назви: Русин, Русь, руский, Russine, russinisch, Ruthenier, ruthenisch, kleinrussisch, а обурює ся так само, як Могильницький, на назву Руснак або Русняк, як на образливу. Копітар уживає у своїх замітках назви Russin, russinisch; про латинську назву Ruthenus каже, що се педантерія: се слово в Юлія Цезара означає якийсь галлійський напід; на будуче в німецькім радить уживати слова russisch на означенє слова „російський“, а reussisch на „руський“. На слово Руснак нема, каже, чого гнівати ся, се примха. „Русняк ist nach bosnyak gemacht von ungrischen Autoren. Modo eodem abhorretis nomen reapte innoxium, sicut Polaci irascuntur, si germanus illos vocet Polaken. Sunt capricen et

¹⁾ Sign. BN. 602. 1 P. 28.

²⁾ Гл. Додаток N. 1.

ideo ignoscendae delicatis dominabus¹⁾. Левицький не послухав Копітара і в друкованій граматиці лишив свій уступ, що слово Руснак немпо слухати²⁾.

В кількох місцях зачіпає Левицький польську шляхту, що повстала з руської, а тепер відрікає ся Русинів; єзуїтів, що у 18-ім століттю забрали багато руських шкіл і вчили в них по латині та по польськи, та загалом „гордих“ Поляків, що люблять тільки своє, а чуже маловажать, от як руську мову. Лінде міг згадати у передмові до свого словаря 1807 руську мову, а проте не згадав. (Закид той самий, що в Могильницького). Копітарові замітки на се таке:

Про шляхту: „Noli bellum indicere: vanae sine viribus irae!“

Про єзуїтів цілий уступ перечеркнув і сказав: „Nunc vis reprehendere jesuitas! Illi nec polonicam linguam curabant, nec hungaricam. Est hic nisus plane novus, et lutheranus! Interroga владыка - in ipse tuum!“

А Поляків боронить так: „Cui bono insultas leoni mortuo? Si Polono polonica placent, quid mirum? Nonne et tibi tua? Aequus iudex utrumque probat.“

Лінде поминув руський діалект: „Natürlich, weil er keine Literatur bisher hatte. Aliud est esse in natura rerum, aliud esse in literis. Sic nec serbicae meminit, nec bulgaricae. Linde nonnisi lexica consuluit, ex libris librum fecit“³⁾.

Левицький у друкованій граматиці сі місяця про шляхту, єзуїтів і Поляків випустив, а про Лінде лишив.

В самім обробленю граматики держав ся він, як би на перший погляд здавало ся, розумної засади: у передмові обіцяє дати граматику мови, якої уживає руський нарід, лише „здоровою критикою“ загадує обчистити її з польонізмів. „Обробляючи сю граматику — каже він — я зовсім не міг тримати ся готових уже книжок, написаних більше або менше сим діалектом, бо їх автори не писали відповідно до якоїсь загальної граматики, лише кождий по своїй уподобі. У всіх частинах граматики, старав ся я по зможі дати всі відомости про сей діалект (Bene hoc facis! — замічає на се Копітар“)⁴⁾.

¹⁾ Подаю деякі Копітарові замітки, не перекладаючи їх на руське; бо вони писані його спеціальним макаронізмом, якого він часто уживав, а який у перекладі тратить свою характеристичність.

²⁾ Пор. Додаток N. 1. і Grammatik, XXV.

³⁾ Гл. Додаток N. 1.

⁴⁾ Гл. Додаток N. 1.

Одначе ся „здорово критика“ не була така здорова, як Левицький собі гадав. Готових книжок, між котрими були вже такі, що міг брати їх за основу, Левицький не тримав ся; иньша-ж основа, як н. пр. народні пісні, очевидно не були йому до вподоби; він лишив собі волю й гадав, що зможе погодити з собою в одній граматиці правила церковно-славянської і живої руської мови; притім ще й російської. В його роботі нидко бажане зберегти церковщину, і жаль, що її часи вже минули.

Всюди, де Левицький висловляє „подібну гадку, Копітар навчає його, иноді дуже енергічними словами, що справа стоїть инакше. Перейдім по черзі кілька характеристичних місць, що нам показують з одного боку консервативність молодого галицького вченого в 1831 року, а з другого боку дуже бистрі й вірні погляди одного з перших славістів.

Література Русинів і Великоросів — каже Л. — в X—XV століттях була та сама. Оба племена уживали в письмі т. зв. церковної мови і відповідно до прийнятої граматики і словотворення перекладали грецькі твори або писали оригінально, звичайно прозою, річи релігійного змісту. На те запримітив Копітар: „Haec sat male dicis. Si veteres slavica utebantur, carebant literatura dialecti suae; ita plane ut Russi usque ad Petrum I, poteras dicere, hanc veterem, invitis illis, fuisse mixtam dialecto materna, ob ignorantiam scriptorum; sicut et apud Serbos, aut latinam germanica medio aevo: levaverunt seditionem, quae carmula dicitur (ist крамола)¹⁾.

Друга замітка Копітара до того самого місяця така: „Pessimè haec dicis, nec differs ab aequè levi iudice Russnako Lucskay, qui tamen popularem ipse contemnit, et ecclesiasticam profitetur se docere. Nam dialectus ecclesiastica vix minus differt a ruthenica, quam a russica propria. Est enim vetus lingua Slavorum cisdanubiorum, id est in dextra Danubii ripa sedentium, seu Bulgaros velis, seu Carantanos“.

Левицький каже, що до 17-ого століття руської мови уживали всі князі й пани у Литві, Волини, Поділю, Україні й Галичині; її уживали в судах і нею писали привилеї. На се відповідає Копітар, що писали нею лише: „plus minus; nam vix putem quem dixisse et scripsisse бигъ pro богъ. Macaronisabant ecclesiasticam sua vulgari, sicut Serbi eandem cum

¹⁾ Гл. Додаток N. 1.

sua itidem vulgari, sed diversa a vestra. Das heisst aber nicht in seiner Muttersprache schreiben! Est haec vestra calamitas, quod habeatis binas linguas, alteram sacram, vulgarem alteram. Sed fuere in eodem casu Itali, qui tamen optime se extricarunt. Thut desgleichen! — Germani feliciores statim coepere pure scribere, id est sicut loquebantur; nam sacra illos lingua nulla turbabat, quia erat latina, et diversissima a vulgari“.

На думку Левицького учені XVII століття могли бути легко за помочю шкіль розширити учену книжну церковно-славянську мову; коли-ж їм се невдало ся, хоч дуже старали ся, тоді почали письменники зближати ся більше до діалекту свої сторони, в котрій писали. Копітар відповів на те цілком рішучо: „Impossibile est, sine miraculo, excitare ad novam vitam mortuos. Ideo nec Itali latine, nec neograeci graece loquuntur“.

В місци, де Л. вичисляє праці Йоаннікія Галатовського і Антона Радивиловського, Копітар пише: „Nec erat locus dicendi, Russos ipsos, nunc tam magnos et superbos, primam literaturam et culturam debere vobis, Russinis Kioviensibus. Sed ipse tremis prae reverenti metu magni Russi!“ (Cave ne *μισοπολωνισμός* tibi accipiat pro asino insultante leoni aegro, aut vel mortuo. Possumus amare nostra sine odio aliorum“.

Називаючи одну книжку з 18-ого століття, Л. каже, що мова в ній мішана, і пояснює зараз, яка на його думку мова мішана. „Мішаною мовою я називаю таку, що зложена в часті відповідно до старої (славянської) граматики, а в часті відповідно до теперішнього простого діалекту; однак коли хто замість польських, німецьких, латинських і інших технічних слів уживає чисто славянських, себто постарілих руських слів, у таким випадку мова зовсім не(?) мішана; нпр.

Внушите отъ Песта вѣсть радостну пріяхъ,

Что Праздникъ строится на Дунайскихъ стругахъ“.

Таке нерозумінє! Копітар тут примічає: „Aequae macaronizat, qui pro лошадь finnico dicit конь slavicum in libro russo, et qui воронъ конь russicum dicit pro вранъ конь in apocalypsi slavica; aut молотяща pro млатяща“.

Вичисливши деяких авторів, почавши від найдавніших часів, аж до початку 19-ого століття, Левицький каже, що кож-

¹⁾ Ся зачіпка Росіян зовсім годять ся з характеристикою Копітара, поданою проф. Ягічем. (Нор. Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar, 1885, ст. XVI).

дий з них писав відповідно до своєї власної граматики й уживав оборотів і слів, які сам знав найліпше. Замітка Копітара на се: „Darin liegt eben der Macaronismus, dass jeder Schriftsteller seine eigene Grammatik hat, während er die der Mundart (des Volkes, das sie spricht) haben sollte. Sic et Russi ante Petrum, sic Serbi ante Vukum, sic Graeci ante Koraim, sic Tu ipse ante meliorem scientiam et informationem, quae adhuc in herba et spe versatur“.

Однак ліпшого знання й ліпших відомостей треба було ще почекати; Левицькому не судило ся бути руським Караджічем не вважаючи на такі ясні поради Копітара. Бажаючи доконче злучити тісно минувшину з теперішністю він у додатку до своєї граматики подав взірці писань з 13-ого і 14-ого стол. (дві фальшовані грамоти Льва Даниловича), уступ із біблії Скорини, із граматики Смотрицького і т. н., а попри се виїмок з Енеїди Котляревського і пісні Падури, народні пісні і приказки!... Вийшла зі всего незвичайно сороката мішанина, котру зовсім справедливо зганив Копітар словами: „Proprie non ex his debuisses dare exempla, qui nolueres scribere russinice (ut tecum loquar), sed slavice, et nonnisi inviti et ex ignorantia verae linguae slavicae, ubi de russizabant, ut ipsa biblia vestra: воронъ конь pro вранъ; вола молотяща pro млатяща etc. Vera exempla sunt, sicut apud Graecos, in cantilenis populi, proverbii et si tu ipse nova et pura aliqua facias“¹⁾.

Тому то, коли Левицький подає за приклад ямбічного (!) вірша пісню: „Пришѣлъ четверъ, оуже Гриць ѿмеръ“, Копітар замічає: „Bene, quod e populari cantu das exempla, sed praefandum est tibi sacerdoti, quare facias et venia quasi praecanda; ne dicant, te esse indecentem“. Хвалить також Л—ого за приповідки, але радить пояснити їх, оповісти дотичні анекдоти. „Aliquorum posses Veranlassung, ex anecdotis narrare, sicut fecit Vuk Serbus in lexico suo. Repeto tibi, te melius facturum, si veritas ad verbum vestra proverbialia, cum nec scias satis, et sit revera difficile aequivalentibus germanorum proverbiiis singula reddere. Quod nunc facis, substituens utcumque sensum praeter-propter, est aqua pro vino! Sentis ipse, putem — 2-do. Cur non seque-

¹⁾ Очевидно, Копітар знав вірші Левицького: „Домоболіе проклятыхъ“.

ris ordinem aliquem, saltim alphabeti? [Вывался як Филиппъ зъ конопель. Unbedacht etwas beantworten — толковане Левицького]. Narra *ἀνέκδοτον* de hoc Philippo, dabis simul échantillon tuae linguae sublongius Cf. Vukii lexicon serbicum ad vocem jesenas = есенасъ. [Голчется, як Савка въ пеклѣ]. Narra *ἀνέκδοτον* de Савка! [Кто пьетъ, тому наливайте, кто не пьетъ, тому не давайте. Wer trinkt, dem soll man einschenken, wer aber nicht trinkt, den lässt man gehen]. Sic de omnibus deberes facere“.

Коли-ж при кінци подає Л. показчик особових імен „висшого стилю“ і уживаних в народі: Андрей — Андрій, Яндрух; Євдокія — Євка; Александер — Лесько і т. д., — Копітар тут скрикує: *bravissimo!*

У самій граматиці Левицького знати також його намір, скільки можна, заховати старосвітчину. Тут повно заміток Копітара, з котрих усякий бистроумнійший чоловік, ніж Левицький, міг би був зложити собі цілком иньший плян своєї роботи; а Л. лише подекуди скористав з них. Подаю кілька прикладів: Л. каже, що хоч перед голосозвуками *a* і *e* в руській мові чути завсїгди *j*, а перед *o* і *y* чути *v*, то проте сих придихових звуків не треба писати. „Quare non? — питає ся Копітар і сам зараз подає причину: — Quia scribitis non vestra, sed aliena. Verus grammaticus scriberet, quodcunque pronunciat“.

„По *з, к, х, ж, ч, ш, щ, ц* ніколи не стоїть *я*, лише *а*. Але в руській діалекті, коли вже хто хоче бути зовсім популярним, треба писати *я* замість *а*, щоб читач бачив, що се *а* в *я* вимовляє нарід, як *й*“. Копітарова замітка: Si hic est popularis, quare non ubique? Duobus dominis servire!“

Левицький каже, що в руській мові (і в дальматинській) *Ѣ* звучить так, як *іе* в німецькій: Liebe, wie..., отже вѣкъ читає ся *wiek*, тѣнь — *tień*, тѣло — *tieło*... Виходить щось недоладне, ніби якась пригадка старого *Ѣ*. Копітар тут так і відрізав Л—ому за Дальматинців: „Sed Dalmatae veriores etiam scribant i; lito, tilo etc. Vos duobus dominis estis sclavi, quod male vertere scire deberatis ex evangelio: nemo potest duobus dominis servire! Relinque orthographiam ecclesiasticam ecclesiae pro sua lingua; tu tuam doce simpliciter, ut saltim ex parte faciant Russi magni. Tu fac ex toto, ac si nescias ecclesiastica!“

Левицький каже, що в слові „нѣтъ“ — кінцевого *т* звичайно не чути, але прото сам пише „нѣтъ“. Копітар на се: „Ergo cur scribis? Non enim ecclesiae servis aut Russis, sed tuis popularibus“.

Подібно і в иньших місцях показує Копітар Л—ому його похибки і то заохочує його, то ганьбить зовсім остро. При замітці Л—ого, що Русини не говорять где, лише де, Копітар каже: „Sic et apud alios Slavos. Crede mihi, non te poenitebit, fideliter dixisse veritatem et habebis gloriam primi, qui dixerit, imitandus a reliquis sexcentis“. За те в иньшій місци розлючений К. так і написав на адресу Л—ого чи Русинів: „Per stultitiam vestram!“ „Quousque carebis philomorphiae grammaticae?“

Загалом Копітар не був вдоволений із граматики Л—ого, не подобала ся йому отся „служба двом панам“ і він при кінци рукописи ще раз нагадав її авторови, щоб не забув. Левицький каже тут ще, що в руській дуже часто стягають ся звуки до купи: увага — ввага, Україна — Вкраїна, умер — вмер, але пишучи він таки затримує *y* навіть у віршах, де воно неє розмір. Копітар тут і досодив Левицькому клясиною заміткою:

„In metris praesertim, et scribendum вмеръ. Equidem et in prosa facerem, Russin *ѡр*, non Veteroslavus. Sed vos semper vultis servire duobus dominis! et ita utriusque male servitis. Vos dico, Graecos, Armenos et Russos et Serbos, qui assueti venerari veterem linguam omni nedelja et prasniko auditam in ecclesia, vix potestis aequi aestimare domesticam et Werkeltagslinguam matris. Sed separandae sunt omnino, sicut fecerunt jam Moscovitae.

Tu si vis veram grammaticam ruskam facere, fac 1-o ut obliviscaris ecclesiasticam linguam; 2-do finge te docere frailam americanam loqui ruski cum tua coqua, et ita docere, ut cum coqua perfecte possit colloqui. Sonst, nemper macaronizabis ipse magister“.

Порада Копітара була добра, але Левицького не переконала. Він тільки у передмові до граматики змінив або випустив деякі уступи; у самій же граматиці — як видно з порівняня Копітарових заміток з друкованою граматикою Л—ого — не звертав уваги на замітки, лишив усе, як сам написав.

Яке-ж то було його становище, з якого він дивив ся на руську мову? До характеристики Левицького, яка виходить із

слів Копітара, не треба вже багато додавати. Левицький уважав руський нарід самостійним, визначував йому окрему етнографічну територію, обчислюючи його на 8 мільонів; хвалив його пісні і журився дуже, як Русинів звати по німецьки. Він і читав, видно, доволі багато, заким написав свою працю: знав деякі праці Добровського, граматику російської мови Антона Яросл. Пухмаєра¹⁾, граматику Павловського, Енеїду Котляревського, збірники пісень Вацлава з Олеська, Цертелева і ин. Одначе, раз поклавши собі лучити мову давньої літератури з живою народною мовою, він своєї гадки не покинув і „служив двом панам“. Сього вимагало від нього отсе неоправдане переконанє, яке панувало в його часи на Русі, а яке граматик Лучкай 1830 висказав так рішучо: „nullam existere linguam eruditam cum plebe communem, nam id significaret, ut ruricola similes idaeas, et conceptus innatos habeat, quos eruditi per instructionem et lectionem nanciscuntur“²⁾. Сього вимагав сей висший стиль, що морочив голову ще Могильницькому. Левицький згадує нераз сей „висший стиль“³⁾ і чого він вимагає. Він вимагає н. пр. писати „пришѣль“, а не „прийшов“, бо по **ж, ш, щ, џ** і **ч** не сьміє стояти **о**. В висшій стилі з приіменники: вні, послі, прежде, ради; є прислівники: пакн, снце, камо, токмо, внегда, никогда, внезапно — і коли хто називає ся Алексей а не Олекса, Анастазія а не Настя, Тимотей а не Тимко, то се також у висшій стилі.

Ще при самім кінці друкованої граматики, мов яку новину, котра перше не прийшла йому на думку, подав Л. замітку: що між руською церковною мовою а простою народною стилі-

¹⁾ Lehrgebäude der russ. Sprache, Prag, 1820.

²⁾ Grammatica slavo-ruthena, Budae, 1830, ст. VII. Лучкай, про котрого граматику М. Шашкевич каже, що вона найліпша (гл. Азбука і abecadlo, ст. 19) — ліпша від граматик Павловського і Левицького — сам каже у своїй граматиці (ст. 176); — „in Slavica Ductorem meum fuisse Dobrowskyum, quem sequi gloriae mihi duco. In Ruthenica proprium meum sensum, et scientiam pro fundamento servivisse“. Хоч він потроха зірвав з давню традицію (н. пр. не вживав давньої букви ъ) і при вірці граматики подає вірці чистої народної (на Угорщині) руської мови, пісні, приповідки і загадки, то проте видно і в нього змаганє лучити живу народну мову з церковно славянською; не даром же й назвав свою граматику: slavo-ruthena. Се було зовсім так само, як бувало і у Росіяні, у котрих н. пр. Шашков не добачував різниці поміж церк. славянською й російською мовою.

³⁾ Гл. друкована Grammatik, ст. 4, 7, 162, 165 і 212.

що всеї різниці (den ganzen Unterschied macht die Regel), що в церковній мові по **ж, ш, щ, џ** і мягких шелестовуках не сьміє стояти **о**, лише **е**, а нарід не тримає ся сего правила і радше каже **о** як **е**!... Так мало був Л. приготвленим до розуміння своєї задачі, як граматика живої руської мови.

В результаті вийшла граматика, з котрої, може й справді галицькі Русини навчили ся скорописи¹⁾, але розумних пояснень для живої народної мови у ній найти не могли.

Йосиф Лозинський оповідає у своїй автобіографії, що читав також рукопис граматики Левицького й подав йому деякі свої замітки, з котрих він і скористав²⁾; одначе, які то могли бути замітки, не відомо. Натомісьць здогадую ся, що Лозинський читав уже й замітки Копітара на рукописі, бо вся його пізнійша робота аж до видання своєї граматики має за основу отєї гадки, які висказав Копітар в замітках. З чого не скористав Левицький, з того скористав його свояк, Лозинський. Однак не забігаймо поперед!

IV.

Перша граматика і „Русков весіль“ Йосифа Лозинського. — Замітка Копітара. — Генеза війни за азбуку у Русинів.

Граматика Йосифа Лозинського була вже 1833 готова, ще таким вийшла друком граматика Левицького. Оба молоді святиченики очевидно були тоді вже суперниками, бо коли-б Лозинський, прочитавши граматику Левицького в рукописі, був признав її за добру, був би не брав ся сам до подібної роботи. Яка була си перша граматика Лозинського, нам не відомо, бо її рукопис не затримав ся. Але її друкованє заповіди вже навіть Rozmaitości з 1834 р.³⁾

¹⁾ Головацький пише, що Йосиф Левицький скопіював з німецько-російської граматики Паппе вірці руської скорописи і так научив молоде покоління руської скорописи. (Пор. Литер. збірник, 1885, стор. 137).

²⁾ Литературний збірник, 1885, ст. 116.

³⁾ Rozmaitości 1834, N. 13 з 29 марта, ст. 103 в дописи в Перемишля: „Imć. Ks. Lewickiego zapowiedziana Gramatyka języka ruskiego (ruteńskiego) już wytłoczoną została w drukarni tutejszej biskupiej ob. gr. Pod prasę pójdzcie Gramatyka także Łozińskiego, oraz opisanie obchodu wesela ruskiego po rusku“.

Тимчасом ся граматика Лозинського не вийшла того року з друку, тільки аж кільканадцять літ пізніше, — 1846 р. Історія сеї книжки — то частина історії відродження галицької Руси і то одна з найцікавіших. Доси підношено в історіях нашої літератури передовсім етнографічно-історичний бік нашого відродження в Галичині; студії Могильницького, Левицького і особливо Лозинського показують нам науковий бік сеї справи. Сі поважні змагання перших трох галицьких граматиків заслуговують тим більшої уваги, що їх граматики були самостійні й викінчені. Граматика Павловського з 1818 р. не була навіть гідним нарисом дійсної граматики; аж Левицький і Лозинський взяли ся до сего діла поважніше. Особливо граматика Лозинського й сполучені з нею спори про азбуку варті великої уваги, бо вони розворушили галицьких Русинів. Заким ще вийшла Русалка Дністрова 1837, уже Лозинський виповідженем азбучної війни збудив приспані уми. І коли зважимо, що Русалка Дністрова в 30 их рр. 19-ого столітя була сконфіскована й не розійшла ся більше, як у 100 примірниках, а азбучна війна завдяки Лозинському, Йос. Левицькому і Шашкевичеві стала відома усьому галицькому письменному загалови (брошура Шашкевича розійшла ся в 3000 примірниках), — то повіримо словам Лозинського в автобіографії, що по його статі про заведення польської азбуки в руській мові „Русини як би із сна будились і до свого самосознання приходили“¹⁾. Постараю ся оповісти історію сеї азбучної війни на те, аби показати розвій гадок на руську мову і її азбуку, і на те, щоб представити справу в правдивім світлі, а не односторонно, як се доси чинили ті, що в заходах Лозинського шукали польської інтриги, н. пр. Яков Головацький²⁾. Се правда, і ми то бачили передше, що львівська губернія, ще за Могильницького, бажала собі польської азбуки в руській мові — се бажане повторяли Поляки майже ціле 19 століте — одначе саме бажане губернії або колятора Лозинського, Павліковського (сей і не мав тоді ніякого впливу на Лоз—ого), а нехай і приклад Вацлава з Олеська були б не піддали Лоз—ому гадку захвалювати Русинам латинську азбуку, коли б не додучили ся були до того поради ріжних непольських учених, відомі Лозинському, і приклад полудневих Славян.

¹⁾ Литер. сборникъ, 1885, ст. 114—117.

²⁾ Литер. сборникъ, 1885, ст. 20.

Рукопис граматики Лозинського читав Копітар у першій половині 1833 року. Львівська цензура дала свій дозвіл на її друк 13 липня 1833¹⁾. Того самого року Вацлав Залеский видав „Pieśni ludu galicyjskiego“, а Левицький тільки збирав ся друкувати свою граматику. До сих трох книжок належить Копітарова замітка в Oesterreichischer Beobachter з 8 грудня 1833, котру задля її ваги подаю дословно, випустивши оцінку книжок, які нас тут не интересують:

„Wir fahren fort, unsern Lesern von Zeit zu Zeit einige der ausgezeichneten literarischen Erscheinungen bei den slavischen Volkern Oesterreichs vorzuführen: 1—6). Eine ganz besondere Auszeichnung endlich verdienen die in Lemberg 1833 erschienenen polnischen und russischen Lieder des galiz. Volkes mit instrumentierter Musik v. Carl Lipiński, gesammelt und herausgegeben von Wenzel v. Olesko. Bisher von allen andern, frühern und spätern slavischen Sammlungen dieser Gattung das würdigste Seitenstück der serbischen. Der Sammler, Herr v. Olesko, obwohl vertraut mit allen Literaturen des gebildeten Europa, gibt Hr. Wuk an gewissenhafter Treue und Liebe für seinen Gegenstand nicht nach. Auffallend ist das Verhältniß der Lyrik zur Epik in den beiden Sammlungen. Die serbische enthält einen Band lyrischer (Frauen-) Lieder und drei epischer Männer-Lieder, darunter die meisten von 300 bis 400, das längste aber von 1227 Versen, und die Fortsetzung durfte dies Verhältniß zum Vortheile der Epik eher noch steigern; während Olesko's Sammlung v. 516 S. nur 40 mit kleinen (kosakischen) Männerliedern, den bei weitem grössten Theil aber mit den lieblichsten und verschiedenartigsten Frauenliedern ausfüllt. — Sowohl die polnischen als die kleinrussischen Lieder sind mit luteinischen Lettern geschrieben, letztere zum erstenmale so, und wir wünschen und hoffen, dass die beiden angekündigten Grammatiken der von 8 Millionen gesprochenen (klein)russischen Sprache von Lewicki und Lozinski sich Hr. v. Olesko Treue auch in dieser grammatischen Rücksicht zum Muster nehmen werden. — K.²⁾

¹⁾ Гл. далі в сій статі.

²⁾ Сю замітку подали в польськім перекладі Rozmaitości 1833, N. 51 з 21 грудня, ст. 423 — і звідси переписав собі її Лозинський.

Ся замітка, з котрої видно, що Копітар знав граматику Лозинського, Левицького не переконала. Він питає ся здивовано в одній замітці у своїй граматиці (ст. 188): „Wie konnte H. Waclaw z Oleska die ruthenischen Lieder im Buche: Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego w Lwowie 1833 mit den polnischen Buchstaben schreiben?“ Однак Лозинського ся замітка застановила, як він сам до того признає ся у своїй житєписи.

Ще з початком 1834 року він не мав гадки заводити у Русинів латинську азбуку. Він тоді ладив для цензури свій етнографічний збірник п. з. „Руское весіле“ і поданем з 15 лютого 1834 просив від цензури дозволу друкувати сей збірник. Рукопись сього збірника, писаного не латинськими, лише руськими буквами, і згаданого поданя до цензури переходує ся в бібліотеці львівського університету (1 Р. 26). „Руское весіле“ читав Копітар і 10 марця 1834 написав на нїм замітку, яку згадує і Лозинський у своїй житєписи¹⁾ (найліпше потверджене, що се Копітарова замітка):

„Nota amici rei et personae. Vix poteris feliciter materiam pro tua chrestomathia dialecti ruthenicae eligere. Sed nunc vide et revide, an ubique sermone vero ruthenico narraveris haec. Et cum revideris, vide, quae ratione typographus tibi possit obsequi. Si non poterit, auctor sum, ut objicias pedantismum cum omnibus ω et similibus et maneat cum popularibus, qui vitæ et dicunt et, si sapiant, scribant. Necesse est, sicut Graeci scripsere, quisque suam dialectum: $\mu\alpha\ \tau\omega\ \delta\iota\omega = \mu\alpha\ \tau\omega\ \theta\epsilon\omega$.

10 martii 1834.

Quid si ipsius Roma slavica appellatio sit ruthenica: римъ pro Rom? Adda et Anconae ω abiisse in Iakin“.

Із сеї замітки видно передовсім, що Лозинський вподобав ся Копітарови: він називає себе приятелем його; друге: Копітар згадує тут хрестоматию Лоз—ого, очевидно граматику його; тішить ся, що Л. взяв собі за основу мову пісень і подає ще йому для граматики граматичну замітку про Roma — Рим; третє: порадив йому відкинути у правописи педантизм, писати так, як говорять, і друкувати вірно. Якже-ж було друкувати, коли своя руська правопись була доси власне педантична і казала доконче писати отъ або й ω замість віт і т. п. А тут

¹⁾ Литер. сборникъ 1885, ст. 116.

же той самий Копітар тому ледви чотири місяці в Österreich. Beobachter виразно порадив піти слідом Вацлава з Олеська, значить: прийняти латинську (польську) азбуку для руської мови!

Галицька цензура (K. k. galizischer Bücher-Revisionsamt) дала свій дозвіл друкувати „Руское весіле“ — 26 марта 1834. Але Лоз. не зараз напечатав сей збірник, почекав кілька місяців; перший рукопис граматики, зладженої очевидно ще кирилицею, сховав також до слушного часу; а покищо зараз почав виконувати гадку Копітара в Галичині, почав азбучну війну. Тепер ми мусимо повірити Лоз—ому, коли він пише у своїй житєписи: „Понеже Вацлавъ изъ Олеска въ реченныхъ пѣсняхъ, а Копитаръ въ журналѣ „Oesterr. Beobachter“ совѣтовали, дабы Русины буквами латинскими писали, то почаль я надъ тѣмъ застановляти ся, чи бы не користнѣйше для насъ было того совѣта послухати?“¹⁾

Се була справді перша причина до азбучної війни в Галицькій Русі. Як бачимо, передовсім Копітар повів тут рукою Лоз—ого і таким чином заважив також значно в історії нашого відродження.

Друга причина руської війни за азбуку — то був правописний рух у полудневих Славян, відомий Лозинському, як видно з його записок²⁾.

Ще Шлецер 1802 у своїй праці про Нестора (при кінці II части, ст. 321—340) подав „Vorschlag das Russische vollkommen richtig und genau mit lateinischer Schrift auszudrücken“. Jose Voltiggi у своїм іллірійсько-італіянсько-німецьким словарі 1803 захвалював також латинську азбуку задля її красивого вигляду і для того, що ліпше впадає в очі³⁾. Копітар у своїй граматиці сказав таке Росіянам: „Докладно розваживши, можна вам завидувати лише методи вашої азбуки, а не самої азбуки... Ви (Росіяне) мусите признати, що звели свою азбуку на ні-нащо (missbrauchend verhunzet)“ — а дальше називає сю азбуку варварсько-грецькою і захвалює латинсько-

¹⁾ Литер. сборникъ 1885, ст. 114—117.

²⁾ Про сей рух говорю далі лише о стільки, о скільки він був відомий Лоз—ому; значить відповідно до його записок я шукав у жерелах. Сама-ж історія азбучного і правописного руху у Славян така широка, що не тут місце для неї; зрештою й нема потреби подавати її докладно.

³⁾ Ricoslovník illirickoga, italianskoga i nimackoga jezika, u Beču 1803.

славянську азбуку¹⁾. „Коли-б нам Бог зіслав другого римського Кирила і той за прикладом грецького Кирила, як розумний Римлянин, до бездоганих 20 римських букв (яких уживають Словенці), придумав ще нових девять, подібних виглядом до римських, то одні Славяни в Європі були би такі щасливі, що мали би повну й розумну азбуку! І в тім випадку було би то щастем для славянської літератури, що так дуже приїзнила ся“²⁾. І тут також у граматиці (ст. XXI) висказав Копітар бажане: дай Боже, аби найшов ся патріот-Росіянин, що виконав би гадку Шлецера і щоб його послухали.

Потім Антін Пухмаєр придумав латинську азбуку, спільну для всіх Славян; однак Добровский не похвалив її; сказав, що легше навчити ся кожної славянської правописи з особна, як отсеї Пухмаєрової всеславянської правописи. Пухмаєр радив писати н. пр. слово: den так, щоби Ілїриєць читав dan, Мораван і Москаль — den, Словак — d'oň, Поляк — dzień, а лужицький Серб — žeń³⁾.

Зреформовану Вуком Караджічем, сербську правопись знав Лозинський із книжки: „Wuk's Stephanowitsch kleine serbische Grammatik, verdeutscht und mit einer Vorrede von Jacob Grimm. Leipzig und Berlin 1826. Вплив Копітара на сю реформу Караджіча відомий.

Метелко хотів також зреформувати правопись Словенців і попридумував нові букви (1825)⁴⁾.

Шафарік⁵⁾ висловляв також бажане, щоб придумано якусь просту, одностайну правопись, котра причинилась би до тіснійшої злуки Славян.

Однак найзавзятійша суперечка за азбуку вела ся саме в той час, як Лозинський зладив свою граматику і переписував собі „Руское весіле“, себто 1833 року. Illyrisches Blatt з першої половини того року повен статей у справі азбуки. Суперечка почала ся з того, що бібліотекар Zhorr виступив против нових букв, заведених Метелком у його граматиці, і сказав, що вони ані потрібні ані відповідні. Ся суперечка, відома

Лозинському, могла його дуже легко навести на думку зреформувати руську правопись, чи то прийняти латинську азбуку, найбільше знану тоді галицьким Русинам.

Коли-ж Вацлав з Олеська того самого року (1833) показав, що можна друкувати руські пісні латинськими буквами, а в передмові (ст. 49) сказав, що кирилиця найбільше стоїть на перешкоді прилученю славянської літератури до загальної європейської літератури, — до того-ж Копітар два рази звернув увагу Лозинського на те, щоб покинув педантизм, той віднажив ся почати у Русинів війну за азбуку, статєю в Rozmowa-nościach 1834, ч. 29 (в літі). Статя звала ся: „O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego“. Вона то розворушила галицьких Русинів подібно, як азбучний рух полудневих Славян.

V.

Перша руська війна за азбуку й правопись.

Нам у теперішніх часах не дуже потрібно й не дуже цікаво слїдити докладно за розвитком суперечки за азбуку у галицьких Русинів. Польського абецадла ми не приймали, — остало ся руське, хоч і не кирилиця, — се справа вже поладжена. Але для характеристики 30-их років 19-ого столїтя й історії нашої мови таки потрібно, хоч у головних моментах, подати докази, яких уживали наші перші галицькі вчені на оборону своїх поглядів на азбуку. Се, що нам тепер здає ся маловажним, колись захоплювало всі живі руські уми, будило з дрімоти, спонукувало думати про долю мови та народу, що говорив сею мовою. Ішла справа про самі первісні, найпильніші потреби мови, про її писемство, бо самої літератури (крім народних пісень) ще так як би не було. Котляревського Енеїду знали і в Галичині (уступи в неї подає і Левицький у своїй граматиці), але тут не було такої сильної історичної традиції, як на Україні, щоб травестія Котляревського була зрозуміла спольщеній руській інтелїгенції і могла її задрітати. Далеко більше вражінє на галицьких Русинів робили народні пісні; їх вагу і красу вони розуміли легше і одушевляли ся ними. Була в тім, розуміє ся, заслуга не самих Русинів, що й вони звернули увагу на народні пісні, лише того романтично-етнографічного руху, що проявив ся був у цілій

1) Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark. Laibach 1808, ст. 205–206.

2) Тутже, ст. 202.

3) Slovanka, Prag 1814, ст. 49.

4) Гл. Lehrgebäude der slovenischen Grammatik, Laibach 1825.

5) Geschichte der slavischen Sprache und Literatur, Ofen 1826, стор. 69.

Славянщині і досяг також Галичан. Проте все Лозинський, як побачимо, казав правду, що руської мови в ті часи ще не можна було вважати письменною мовою. В 30-их роках 19-ого століття можна було так казати, бо давніші пам'ятки нашої народної літератури ще зовсім мало були відомі.

Перша війна за азбуку мала вплив і на будучність, на виворення галицького москвофільства й українофільства. Ті, що боронили кирилиці, чинили се з прихильности до церковно-славянської мови; і вони то, в дальшій розвитку, по 30 роках дійшли гладко до гадки, що руська і російська мова — одна; а ті, що важили ся поправляти кирилицю або й зовсім її нехтувати, відділювали церковну мову від живої руської і в дальшій розвитку дали основу партії національній, оборонцям живої народної мови. Завязки сих двох напрямків як раз почали ся в 30 рр. 19-ого століття.

Гадаючи, що тільки настає руське письменство, Лозинський бажав у самім зародку прислужити ся йому реформою, заведенем польського абецадла, — і ми тепер по довгих роках, приглядаючи ся сему проекту, не можемо не признати Лозинському, що він брав ся до діла з розвагою. Не польська інтрига була причиною сього проекту реформи, лише бажане добра народу, не менше щире, як у М. Шашкевича, що не годив ся з Лозинським. Потребу реформи руської азбуки признав же й Шашкевич, бо завів у „Русалці“ і гражданку і деякі нові букви; тим то не можна чудувати ся й Лозинському, що він споміж трох, можливих тоді, головних проектів: затримати кирилицю, покинути кирилицю і завести гражданку, або завести латинську азбуку (на польський лад) — вибрав собі також один, і то третій, найрадикальнійший.

Написавши статю про заведення абецадла до руського письменства, Лозинський питав ся єпископа Снігурського, чи можна її надрукувати. Єпископ прочитав і казав її оголосити, щоб довідати ся, що на то люди скажуть¹⁾. Видко, були й у Снігурського сумніви що до кирилиці. Одначе Лозинському довело ся надрукувати тільки одну статю в справі письма. Була се його перша і заразом остатня друкована статя в Rozmańtościach 1834, N. 29. Три дальші статі в сій справі, про які маємо відомість, лишили ся в рукописах²⁾. Їх цензурував уже

¹⁾ Лит. збірникъ 1885, ст. 117.

²⁾ Гл. Додатки NN. 2, 3, 4.

професор богословія, о. Венедикт Левицький, котрого поставили саме тоді цензором для руських книжок, і він то здержав усі дальші статі Лозинського¹⁾.

Лозинський писав у своїй першій статі так:

1.²⁾ До року 1834 не було граматики руської мови; в граматики Павловского не багато можна було скористати; всі письменники писали відповідно до правил старославянської мови. Проте можна пересвідчити ся з виїмків з літератури у граматиці о. Левицького. Читаючи сї виїмки, трудно сказати, що се чиста русчина. Тому я гадаю, що руська мова, як неписьменна, може вибрати собі таку азбуку, яка була-б їй найвідповіднійша; така польська азбука, і то з тих причин:

1. Вже самі назви букв: аз, буки, віди і т. д. мають за багато звуків у собі і через те дитині труднійше їх зрозуміти, як коротні польські назви: а, бе, се, де.

2. Кирилиця має багато звуків, неоднаких з вигляду, але однаких у вимові: з і з, о і ѡ, оу і ѡ, и і ѡ. Того нема в польській азбуці.

3. Деякі букви читають ся двоюко: є звучить часом як о (теє), часом як е (моє); и звучить часом як і (руки), часом як і (им), а часом як и (роби).

4. Деякі букви не мають певного значіння; н. пр. і значить часом j (Іерусалим, Іона), а часом i (низкий, спасеніє).

5. По що писати ь? В абецадлі його нема і не треба.

6. Кирилиця не має знаків на звуки: і, початкового звука е (ей прийшлося би читати як ей, а не ей!); не має знаків на дв, дзь, дж, йо (крајом, через що Левицький придумав є). Правда, що і польський не має дь, ть, рь і т. п., але можна писати d', t', r'. Наголоси довгі можна зазначувати знаком —: м̄ука, мука.

7. В кирилиці нема знаків на таке є і о, що стиснене переходить на і; в польській абецадлі можна би собі порадиити і писати mēd (читай мід), kōń (читай кінь).

8. Через абецадло при відміні іменників і дієслів стануть і форми простійші. Для мужеських іменників є в кирилиці дві форми відмін, одна для тих, що кінчать ся на твердий шепелостозвук, а друга для тих, що на мягкий: дубъ, дуба; конь, коня (dub, duba; koń, końa).

¹⁾ Лит. збірникъ 1885, ст. 117.

²⁾ Для ліпшого перегляду нумерую статі про азбуку.

9. Латинська азбука znana у цілім світі; отже вона могла би розширенню русчини. Поляки вчилися би лекше по руськи. Кирилиця то одежа мертвої мови; абецадло — живих мов.

Такі були головні аргументи Лозинського в користь абецадла. Кождий мусить признати, що вони не були необдумані: кирилиця, порівнана з абецадлом, показувала виразно свої хиби. Одначе Лозинський не осягнув своєї мети: його проект не вдержав ся. Хоч він на початку статі виразно казав, що навели його на думку реформи азбуки якись давні побожні руські книжки, друковані латинськими буквами; далі збірник Залеского і обі рецензії Копітара (імени Копітара він не подає і про замітку його на рукописи Руского весіля не згадує); хоч писав, що по змозі хоче причинити ся до розвитку руської мови і добре обдумав свою гадку, — проте доброї волі Русини у нього не признали й обурили ся на нього. Одначе се обуренє мало також свій добрий бік: воно викликало полеміку, котра розворушила Русинів.

Заким перейдем до сеї суперечки, послухаймо вперід слів сучасника, Якова Головацького, про то, яка то важна була ся війна за азбуку і якого заколоту вона наробила. Мусимо лише притім пам'ятати, що Головацький писав сі свої записки уже в старости, 1881 року, через що дечого не пам'ятав докладно (н. пр. історії граматики Лозинського), а на дещо дивив ся вже не тими очима, що за молоду.

У своїх записках н. з. „Пережитое и перестраданое“ він пише так про Й. Лозинського:

„В той час (коло 1830-ого року) щораз сильнійше зростала любов до руського письменства, і інтелігентні люди брали діяльну участь у питаннях дня. Вацлав Залеский видав тоді збірник народних пісень: *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*, котрий я зараз заперенумеровав. У передмові до свого видання Залеский заявив просто, що галицькі Русини (*nasz Rusini*) повинні придлучити ся до польської літератури, бо Поляки зовсім не бажають собі, щоб руські Галичани розвивали окрему літературу. Залеский приєднав для своєї гадки молодого священика Йосифа Лозинського, котрий під діяльним впливом свого колятора (Гвальберта Павліковського¹) надрукував статтю

¹) Невірно, бо Лозинський писав свою статтю 1834 р., коли ще був у Радохонцях; а в Гв. Павліковським познайомив ся аж 1836, коли став

„O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmienictwa ruskiego“. Питанє про заміну руської азбуки на польське абецадло не маловажне, воно глибоко засягло своїми наслідками в народне жите; се було питанє про жите: бути чи не бути Русинам у Галичині. Коли-б Галичани в 30-их роках прийняли були польське абецадло — пропала би руська індивідуальна народність, пропав би руський дух і з Галицької Руси зробилась би друга Холмщина.

„Всі передові люди повстали против затії Залеского і обурили ся на Лозинського. Зубрицький написав відповідь, але вона лишила ся в рукописі; тодішній капелян перемиського єпископа Снігурського Йосиф Левицький (автор галицько-руської граматики) написав польською мовою різку статтю против проекту Лозинського, в обороні кирилиці. Єпископ Іван Снігурський нагородив автора і казав його статтю надрукувати в єпископській друкарні, а редактор офіційальної львівської газети і надзвичайний професор польської мови і літератури Михалевич (Русин), з прихильности до своїх одновірців, долучив сі підбитки до всіх висланих чисел газети. У той час такий поступок уважав ся дуже ризиковним і трохи чи не се було головною причиною віддалення Михалевича від редакції і назначення на його місце правдивого Поляка, Яна Камінського. Лозинський старав ся виконати свій проект і зладив граматику з польським абецадлом, але професор і доктор богословія Венедикт Левицький, бувши цензором руських книжок, три рази відкидав граматику Лозинського. Даремні були жалоби Лозинського, піддержувані Поляками; даремна апелация до Відня, и центральний цензурний комітет, — раз написаний цензором Левицьким засуд: *Non admittitur ad imprimendum* остав ся и повній силі, хоч придворний славянський цензор Вартоломей Копітар був за латинським альфаветом. По якімсь часі Лозинський добив ся дозволу й надрукував збірник весільних пісень: *Ruskoje wesile, opysannoje czerez Łozinskoho*¹).

нарохом Медики, села, що належало до Павліковського (Пор. Лит. збірникъ, 1885, ст. 117). Сю похибку повторив і Огоповський (Ист. лит. руской, т. II 1, ст. 141).

²) Тут перемішана хронологія і факти: перша редакція граматики Лозинського була апробована; „Руское весіле“ мало ще апробату Копітара; Вен. Левицький відкинув другу статтю Лозинського в справі азбуки і дальші його статі та граматику.

„Не менше невдоволене вписував Лозинському і кружок молодих Русинів; се невдоволене знати і в листі Вагилевича до Погодіна. А студент Маркіян Шашкевич написав статтю: „Азбука і abecadło“; цензура апробувала сю статтю, студенти і семинаристи склали гроші, післали мене в Перемишль і протягом двох тижнів стаття Шашкевича, в обороні азбуки, була надрукована й розіслана на всі сторони Галичини в 3000 примірників. Вагилевич у своїм листі до Погодіна поважно заявляє, що „тепер ніхто (розуміє ся, з Русинів) не сумніває ся в докончній потребі славянської азбуки для руської мови і кожний признає її висшість над недостаточністю чужого алфавету“¹⁾.

Такого колоту наробив Лоз—ий своєю статтею. Вагилевич каже, що се був „abecadłowy szal“²⁾.

Як сказано у Головацького першу відповідь на проєкт Лоз—ого дав Йосиф Левицький в Rozmaitościach 1834, в осени. Яка-ж то була ся відповідь, що єпископ Снігурський аж нагородив автора за неї і казав її друкувати у своїй друкарні? Левицький уже в своїй граматиці заявив ся против лат. азбуки, а тепер у своїй обороні кирилиці відповів Лоз—ому неповажно і навіть образливо. Колишні друкарні, каже, не мали дорогих руських черенок, а хотіли мати товар для крамарів, що волочать ся по відпустах; отже робили такі наклади польськими буквами, товар поплачував, голота (gawiedź) побожна, але несвідомо руського письменства купувала побожні пісні й руські молитви. Отсе й причина уживання польських букв, а не висшість їх супроти кирилиці. Русини здавна писали по руськи і руськими буквами. Стаття кінчить ся словами: „Ми Русини повинні й далі писати так, як писали наші прадіди. Коли-ж кому хоче ся, щоб його руські твори крамарі скоро продавали по відпустах, то може йти собі втертою дорогою; але я радив би йому писати їх відповідно до польського складу, бо коли понатагає голосозвуки навзами (—), а шелестозвуки наїжить крисками (значками), то може бути певний, що заробить на тім так, як Заблоцкий на милі“.

На се зладив Лозинський відповідь, що лишила ся в рукописі, бо цензура не пустила. Ся відповідь походить ма-

буть ще з р. 1834, а найдалі з початку 1835 року¹⁾. Вона цікава тим, що тут Лоз. означає докладно становище руської народної мови, окреме від церковної. Що на Руси від найдавніших часів писали руською мовою й руською азбукою, каже він, того я не перечу, але скажу і те, що ті твори мають на собі п'ятно церковного діалекту, відмінного від нашої руської мови. А Карамзін добре каже, що від часів прийняття християнської віри ми мали дві мови, книжну й народну. Се доказують ті самі акти й письма, на котрі Левицький покликає ся. Одначе, як у Росії Ломоносов відділив народну мову від церковної і першу підняв до значіння письменною мови, так і нам треба зробити. Граматики народної руської мови ми доси не мали. Так само не мали властивої літератури, бо письменники держали ся правил церковного діалекту і через те не подали нам взірців для науки руської мови. — А що до азбуки, то Поляки також сперечали ся колісь, поки вкінці згодили ся на латинські букви. Не тільки латинська азбука, але й кирилиця не вистає для кожного славянського діалекту. Приймаючи латинські букви, ми не потребуємо докнче приймати польську правопись; можемо позаводити иньші зміни, які нам потрібні. Але через латинську азбуку руська мова стала би приступна Европейцям, особливо Полякам. Сама кирилиця не вдержить народу. Коли-б уже Русини не згодили ся на польську азбуку, то радше нехай приймуть красшу гражданку, а не кирилицю. Віда лишень у тім, що наші друкарні не мають гражданки. Не все від прадідів треба приймати; ми повинні поступати наперед.

Коли Л—ому не вдало ся надрукувати сю статтю, він, не переконаний Левицьким, надрукував в 1835 р. свій етнографічний збірник „Ruskoje wesile“ латинськими буквами, а друк граматики відложив на пізнійше.

Року 1836 видав Маркіян Шашкевич свою брошуру „Азбука і abecadło“, вимірену против проєкту Лозинського. На сю брошуру історики літератури звертали доси увагу лише побіжно тимчасом вона, як перша друкowana праця Шашкевича і попередниця „Русалки дністрової“, варта більшої уваги. Уже тут зазначив Шашкевич своє становище що-до народної мови. „Що вік, иньший сьвіт!“ — каже він. —

¹⁾ Литературный сборникъ издаваемый галицко-рускою Матицею, Львів 1885, ст. 20—21.

²⁾ Його Grammatyka języka małoruskiego, ст. XXII.

¹⁾ Гл. Додаток, N. 2. Из цілої полеміки я виймаю тут тільки що найважійше. Цікавих пізнати докладійше всі аргументи pro і contra, відсилаю до друкowanych статей і до моїх Додатків.

Се глибока правда руського мудрця, взята з досвідю. Тому кількадесять літ нікому із Славян було би не прийшло й на думку оснований правдиву народну літературу, се було би щонайменше святотатством, як се і сьогодні дехто називає, — а тепер маємо збірники пісень, пословиць і народних оповідань, описи звичаїв і обичаїв і т. п. Почали уважнійше роздивляти ся в народі, порівнювати славянські наречія, що існують споконвіку; почали показувати їх відношене поміж собою, так що до їх внутрішнього духа, як і що-до зовнішніх їх знаків; почали глибоше заглядати в мову, піднімати її до письменної і з того висновувати уваги. Се сионукало також о. Лозинського, чоловіка доброї волі, оголосити свої поради до заведення польського абецадла до руського письменства. Ся гадка найшла своїх прихильників: одних, що лякають ся кількогодинного труда, щоби пізнати руську азбуку; а других таких, що стоять на иньшій, ніж на чисто літературній становищі“ (ст. 3—4).

А далі розбирає Шашкевич проєкт Лозинського і боронить кирилиці, якої сам, зараз на другий рік, у „Русалці“ не ужив, тільки заступив її гражданкою. Правда, він і тут, у відповіді Лоз—ому, висловляє своє бажане, щоб із кирилиці викинути знак ъ (так, як Лучкай зробив), не каже нічого рішучого про однозначні звуки: з і з, о і ѡ, ѡу і ѡ, и і ѡ; не радить, чи уживати і (кг), чи ні; волить сербське џ (дж), ніж польське dz — і притім стоїть на розумній становищі, що „етимологія — се предмет для нечисленних філологів; а з уваги на них накидувати мільонам народу трудности, се мабуть нерозумно“ (ст. 29). Одначе в результаті він таки боронив кирилиці і то такими доказами:

Руські книги, друковані польськими буквами, не такі старі; вони походять із часів насильного шпреня унії (з 17 до 18 віку); врешті треба би ще їх розслідити. Руські пісні, друковані польськими буквами, вийшли також недокладно; хто не знає руської мови, може їх читати дуже хибно. Що кирилиця стоїть, як сказав Залеский, на перешкодї придученю славянської літератури до загальної маси європейської літератури, сього Шашкевич добре не розуміє. Він питає ся, чи до окремишньої Славянщини має ся ввести чужі звороти і способи вислову, — чи се може так розуміти (і так справді Лоз. гадав), щоби західний Европеець міг читати славянські писаня. І Шашкевич полемізує без найменшої потреби з першою гадкою на тему, що літера-

тура кожного народу є образом його життя, його способу думаня і його душі; що-ж до другої гадки, то рад би знати, у котрого славянського народу, що уживає лат. азбуки, брати правопись, бо хоч декотрі Славяни й уживають латинки, а проте пишуть пооднаково. В тім і діло, що в лат. азбуці нема знаків на деякі славянські звуки. А тимчасом кирилиця проста (і приємна для ока в заокругленій формі, уживаній Росіянами й Сербами) і має знаки не тільки на поодинокі звуки, але навіть на цілі склади (титли). Титли се ніяка хіба кирилиці, їх можна розв'язати.

Лоз. каже, що руська мова не була доси літературною; се не вірно, бо вже і в старих пам'ятках (як н. пр. у Слові о полку Ігоревім) аж до кінця 16 століття маємо то більше то менше народну мову. Що не було доси граматики руської мови, се ще не біда; граматика не основа письменства: не вона має накидувати закони мові, лише сама має бути найвірнішим образом мови. „Такої граматики очікуємо нетерпливо“.

Далі подає Шашкевич букви кирилиці й доводить, що вони нічим не гірші від латинських¹⁾. Коли абецадлом не можна замінити всіх польських звуків, то не здатне воно і для руської мови.

Справа азбуки і абецадла очевидно лишила деякі сумніви у Шашкевича; тай не диво, бо до якої азбуки було тоді не читатись, усяка мала свої хіби. Сі сумніви мучили ще перед Лозинським і Шашкевичем иньших славянських учених: отже мусіли повстати і в наших, коли зійшла бесіда на азбуку²⁾. Через те й Шашкевич тут ніби боронить кирилиці, але при тім

¹⁾ Шашкевич поклякав ся навіть на Копітара, що той ніби ставить кирилицю висше від латинки. Цитат був справді неповний і через то певірний, як се потім виказав йому Лоз. (гл. Додаток N. 3 і 4).

²⁾ Про правописні суперечки „руської трійці“ з нагоди виданя вишмаха „Зоря“ пише Головацький у своїх споминах так: „На счеть правописанія происходили долги споры. Я предлагал правописание Максимовича; мои сотоварищи требовали примѣненія (по мѣнѣю Копитара и Гримма, самого логического) сербского правописанія В. С. Карловича. Я отстоявал русскую азбуку и не допускал латинского j; наконецъ рѣшили, выкинуть ъ и ѡ, писати якъ произносятъ, замѣня ѡ, ѡ буквою і, ѡ буквою и. Вагилевичъ, указывая на аналогію сербского письма, желалъ ввести для своихъ статей ѡ в м. ѡ, и писати честь (часть), тяжело = чест, тяжело; но мы не согласились, и часть, тяжело остались для всехъ однообразно; только въ простонародныхъ пѣсняхъ оставили ѡ“. (Лит. сборникъ 1885, 12—13).

прикроює її на свій лад, щоб була догіднійша, і zarazом нерішучо захвалює „приємнійшу для ока“ гражданку. Одначе становище його було остільки Русинам милійше, що він, хоч і реформував потроха, але свою давню азбуку; коли тимчасом Лозинського рефорпа була занадто радикальна, немила Русинам через те, що „позичена“ від Поляків. Руська традиція противила ся тому, і се була найтяжша перепона до заведеня абецадла.

Лозинський зладив відповідь і Шашкевичеві (гл. Додаток N. 3). Я, каже, в цілій статі писав тільки про азбуку, а не про літературу; отже мав на гадці, так як і Залеский, зближене руської літератури до європейських лише за помочню азбуки. Тут мене Шашкевич не зрозумів. Я бажав би собі, щоб цілий світ уживав одного письма. А зміну у нас можна завести, бо „руська мова ще не письменна; якби була письменна, то повинна би мати або правдиву граматику свою, а не граматику церковного діалекту, котрої звичайно письменники тримали ся; або хоч твори зладжені по правилу: як говорять ся, так треба писати. Але що нема ні одного ні другого, отже й нема правдивої (właściwej) літератури. До того один або два такі твори не становлять ще літератури“. Крім вимови, треба очевидно й інших правил, бо не везді говорять добре.

Далі боронить Лозинський свій відомий проєкт.

Коли і сеї статі Лозинському не вдало ся напечатати, написав він 1836 р. спільну відповідь Левицькому і Шашкевичеві п. з. Jeszcze raz o wprowadzeniu Abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego. Є два рукописи сеї відповіді. Перший (гл. Додаток N. 5) був в цензурі, котра казала підчеркнені місця змінити. Се була очевидно робота Венедикта Левицького. Щож таке казав він змінити? Він був найбільше невдоволений із сих місць, де Лозинський доказував Йос. Левицькому його незнане, н. пр. що Лев. має руське і церковне наречіє за одно. Через се й відкинув цензор перший рукопис сеї відповіді Лозинського.

Лозинський змінив нецензурні місця і післяв новий рукопис до цензури з просьбою, пустити його. Ся просьба і сама статя захована в бібліотеці львівського університету (В. N. 608, 1 P. 33). Гл. Додаток N. 5, де подана ся статя в цілости. У просьбі жалює ся Лозинський, що йому перший рукопис заборонили „aus Anlass gewisser Persönlichkeiten“ і що не допускають його відповіді своїм противникам, особливо Ле-

вицькому, котрому дозволено навіть гдузувати собі з нього і з його честі (sich über die Ehre des Unterzeichneten auf eine boshaft-witzige, ja sogar schimpfliche Weise lustig zu machen“ (гл. Додаток N. 5).

Хоч Лозинський змінив підчеркнені місця, то проте цензура знову не згодила ся на друковане статі його, бо знайшла у ній лише дві перші сторони змінені (місця про Йос. Левицького), а далі такі самі дошкулюваня (Anzüglichkeiten), як і в першій рукописі. Ся відповідь цензора заховала ся між паперами Лозинського (гл. Додаток N. 5). Річ була очевидна, що Вен. Левицький просто не хотів допустити Лозинського до слова, хоч у кружках знайомих певно говорило ся нераз про проєкт Лозинського. Крил. І. Лавровський навіть переслідував його за се¹⁾.

У спільній відповіді Левицькому і Шашкевичеві, до котрої Лозинський позбирав нові докази — покликює ся н. пр. на одну статю „Der Slovenen ABC-Krieg“ з 1834 р., що мала темою борбу за азбуку у полудневих Славян²⁾, — він повторяє свої давні гадки про висшість абецадла від кирилиці і каже окінці: „Треба уживати або гражданки, бо се письмо поправнійше і живе, або ще красше — латинсько-польського письма. Котра із сих азбук перемаже, то покаже час і найкрасше полишити се часови, а тим часом можна обі уживати з більшою користю для руської мови, ніж кирилиці“. Як бачимо, Лозинський був лише завзятим противником кирилиці в живій мові, а на гражданку був би згодив ся. Тут він зовсім ішов за Кошитаром, котрому також гражданка ліпше подобала ся, як кирилиця³⁾, хоч він над усе захвалював латинську азбуку.

На закінчене суперечки написав Лозинському таке: „Тепер сходжу з бовища і, подаючи приятельську руку моїм противникам, скажу ще таку осторогу: Наша література то мала дитина, котра більше потребує ніжної матери, як острого бакадаря. Всяка критика для нас передчасна, бо наслідком її буде знеохота до писаня і задеревіне або радше стримане нашої літератури, котра так спізнала ся, а тепер ледви кильчить ся. Добрий огорожник не відтинає галузок, поки дерево не дістане сильнійшого пня. Пишім перше, аби було що критикувати. Горе народови, ко-

¹⁾ Лит. сборникъ 1885, 117.

²⁾ Ся статя була друкована в Blätter für literarische Unterhaltung 1834, N. 341, ст. 1406 — 1407.

³⁾ Grammat. der slav. Sprache, ст. 9.

трий скорше має критиків, як письменників. Отже ми не тратимо часу на подібні суперечки, пишім, а критику лишім тим, що крім неї не потраплять нічого написати. Хто не годить ся зі мною, нехай держить ся своєї гадки; се йому нічо не пошкодить, так як не шкодить Німцям, що крім своїх власних (швабахських) букв, уживають так часто ще й латинських. Отже пишім, кожний по своїй думці, а часови лишім побіду; хочби обі наші гадки не втримали ся, то наші праці не будуть безкорисні, бо лишать ся пам'ятки для мови". (Гл. Додаток N. 5).

На тім поки-що закінчила ся перша війна у галицьких Русинів за азбуку. Ще тільки 1837 р. в Русалці Дністровій в рецензії на „Руское весіле“ автор (мабуть Шашкевич, бо висказує ті самі гадки, що в брошурі „Азбука і абецадло“), зганиз мову Лоз—ого у збірнику, а за польські букви сказав йому: „Найбільшою обманою, ба неспрощеним гріхом в сем ділі є, що писатель, відвергши Азбуку питому рускую, приняв букви ляхські, котрі ціло не пристають к нашому язикови. Чи годить ся безчестити сьвятину? чи годить ся потручати сивенького старця, що ся нами від молодости нашої опікував, заступав від бури, хоронив перед жегущим огнем, придержував душу в тліннім тілі? — Азбука сьвятого Кирила була нам небесною, незборимою твердою перед довершеним знидінном, була найкріплісчим стовпом, несхолибимою скалою, на котрій Русь сьвятая, через тільки столітей люто печалена, крепко стояла. Є то діва райская звідострійна, оворена добродійною силою, що нас теплим солоденьким духом овівує; єї то чудне діло, що ми доси Русинами“ (ст. 132—133).

Таким величанем кирилиці „Русалка Дністровая“ припечатала цілу азбучну війну на кілька літ. Згадуючи у старості сю війну, Лозинський писав 1876 р. про свій давній проект: „Критики не щадили своихъ острыхъ, хотя не дуже сильныхъ стрѣлъ; крыл. І. Лавровскій почаль мене преслѣдовати, и я впрочемъ увѣрился, что опинія публична на Руси розбудилася и противъ моего мнѣнія рѣшительно высказалася. Моя статья, въ наилучшомъ намѣреніи написана, а однако безпощадно критикована, имѣла для мене, выступающаго первый разъ на поприщѣ литературномъ, болестныи, но и добрыи послѣдствія; ибо увѣрился я, что, выступаячи публично, я должень дѣло основно изготавити, съ изданіемъ не спѣшити ся (попим premature in annum), а впрочемъ на стрѣлы и напасти критиковъ сердце закалити. Тѣшило мене такожъ и се, что по той

статьи Русины якъ-бы изъ сна обудилися и до своего самосознанія приходили“¹⁾.

Що суперечка з Лозинським навела і „руську трійцю“ на реформу правописи, нема найменшого сумніву. Ми вже бачили у відповіді Шашкевича Лоз—ому, що він реформував кирилицю; в Русалці-ж він ужив гражданки, викинув ь замість ъ, є писав і; замість ы — и, завів сербське џ і новий звук Ѹ (воук) і т. п. Се була доволі велика операція, зроблена на кирилиці, зовсім незгідна з величанем її у тій же самій книжці, в Русалці.

Тимчасом Йосиф Левицький у ті часи представляв собою прототип усіх пізніших азбучних диктаторів, що розпинали ся ва ь і ы. Він ще 1836 р. на глум Миколі Устияновичови, що вложив з нагоди смерти Гарасевича поезию живою мовою і реформованою правописою, плакав у своїй вірші на поетів, котрі

Појавились: въ сей часъ мажутъ

Найдавнѣйшу букву јоръ;

И же якъ јоры всѣ кажуть,

Шлють азбудѣ наглый моръ...²⁾

І притім Левицький сам мов не добачував латинського ј, яке ужив у сім віршу, через що „посилав“ кирилиці також „наглый мор...“

Взагалі гадка реформувати кирилицю, приспособити єї до живої мови, займала в першій половині 19 віку не тільки Галичан, але й Українців. Згадаємо лише Івана Котляревського, Л. Павловського, Мих. Максимовича, Льва Боровиковського, Амвросія Метлинського, Артемовського-Гулака, Олекс. Корсуна і вкінці П. Кудіша, з котрих кожний то саяк то так поправляв кирилицю, а радше гражданку, котра в Росії запанувала скорше, як у Галичині. Видко, всі, так як і Лозинський, відчували хиби кирилиці й потребу реформи правописи. Жива мова, що здобувала собі чимраз більше право, жадала сеї реформи і вкінці осягла її, хоч довго прийшло ся її ждати.

Ми можемо бути вдоволені з того, що Лоз—ому не повело ся завести лат. азбуку у галицьких Русинів, найбільше з тої причини, що вона була би нас відчужила від Українців. Анї Левицький, анї Шашкевич, анї руський цензор не звернули уваги на сей бік справи — очевидний доказ, як недалеко ся-

¹⁾ Литер. сборникъ 1885, 117.

²⁾ Ом. Огоновскій: Исторія литер. рускоп, т. II 2, ст. 396—398.

гали тодішні Русини у своїх міркованях. Польське абецадло в руськім письмі було би певно в першій половині 19-ого віку принесло і Русинам і Полякам деякий хосен, бо всі знали сі букви; одначе з уваги на політику Поляків супротив галицьких Русинів воно красше стало ся, що не вдало ся завести між Русинами абецадла. Пізнійші заходи намісника Голуховського показали виразно, до якого нещастя могло довести недозрілих Русинів польське абецадло. Воно мало бути містком до польської мови...

VI.

Граматика Лозинського з 1837-ого і 1844-ого року. — Рецензия Вен. Левицького. — Протест Лозинського. — Суперечка Лозинського і Йосифа Левицького.

Саме того року, як вийшла „Русалка Дністровая“, Лозинський мав уже готову, перероблену з давнішої, граматiku руської мови. Рукопис її (з 1837-ого року) заховав ся у бібліотеці львівського університету (BN. 599 — 1 P. 25). Тут є і просьба Лоз—ого до цензури (з дня 2 падолиста 1837), щоб дозволила друкувати граматiku. З просьби довідуємо ся, що на першу редакцию своєї граматики Лоз—ий мав дозвіл ще з 13 липня 1833 (до ч. 493), одначе не надрукував тоді її; а що з того часу неодна його гадка змінила ся, то він уважав потрібним переробити граматiku і тепер хотів би її видати. Але цензор В. Левицький написав на рукописи коротко: „635. Non admittitur ad imprimendum. 23/6 1838“ — і граматика Лоз—ого тоді не вийшла. На рукописі нема навіть знаків, через що саме не подобала ся цензорови ся граматика. Але й без того ми можемо сказати рішучо, що саме становище Лоз—ого не вподобало ся цензорови: Лоз—ий написав граматiku живої руської мови, вірвавши зовсім з традиціями церковщини... Тимчасом Вен. Левицький — як оповідає про нього Головацький — хоч і був „чоловѣкъ благожелательный русскому дѣлу, но съ своими своеобразными воображеніями. Онъ порицалъ употребленіе устарѣлыхъ церковно-славянскихъ формъ, которыя отстаивалъ Стефанъ Семашъ (чиновникъ счетоводной канцеляріи), но желалъ видѣти языкъ книжный русской съ тѣмъ, чтобы ввести нѣкоторые потерянные формы, н. пр. славянскій звательный

надежъ и полныи формы прилагательныхъ; ѣй, — ѣя и (сред.) — ая“¹⁾.

Маючи такі погляди на руську мову, В. Левицький відкинув і перший альманах руської трійці „Зоря“ і граматiku Лозинського. Можемо жалувати, що ся граматика не вийшла 1838: вона була би була найкрасшим pendant-ом до „Русалки дністрової“ і була би мала добрий впливду на розвій гадок у сучасників. Мало тепер відоме імя Лоз—ого був би певно кождий історик руської літератури згадував з поважанем поруч імени М. Шашкевича. Але славу його знівечив обскурант-цензор, Русин В. Левицький...

Послухаймо лише, як розумно дивив ся Лозинський на руську мову і на свою задачу, як граматика сеї мови. Свої гадки про се він висловив у передмові, написаній по польськи (так само і ціла граматика написана польською мовою); звідси я й подаю деякі уступи²⁾.

Руська мова сягає від середини Галичини і північної Угорщини аж по ріку Кубань. Руського народу більше як 8 мільонів (у замітці каже Л., що вже тоді числили Русинів дехто на 14 або й 15 міль., а дехто лише на 8). Подавши коротку історію Русин, Л. боронить діалектів (против Лучкая). Хоч для учених було-б добре, коли-б заведено одну письменну мову, спільну для всіх Славян (Л. повторяє тут гадку, повторювану нераз перед ним), але се залежить не від учених, лише від верхніх відносин; радше полишити се, як Копітар каже, повільному або певному поступови природи³⁾. А тепер, щоб усі части народи поступали в освіті, треба виробляти поодинокі діалекти, поки не стане загальною письменною мовою найдогіднійший діалект. Від того виходить, що треба виробляти і руське наріччє, котре значно ріжнить ся від иньших славянських наріччій. Чехів і Сербів шанюше, як Русинів, а проте вони дбають про свою мову і поступили вже значно наперед; чому-ж вісьмом мільонам Русинів мали би хто заборонювати се? Лозинський боронить народну мову і називає церковно-славянську мову мертвою; нема каже, потреби її воскресати; одначе він знає, що не всі годять ся з тим. Н. пр. о. Лучкай у передмові своєї граматики виходить із становища, що кожда письменна мова ріжнить ся від мови

¹⁾ Лит. сборникъ 1885, ст. 13.

²⁾ Передмова має дату: Medyka, dnia 21 października 1837.

³⁾ Пор. Копітарову: Grammatik der slavischen Sprache, ст. XIX, 204 і 205.

простого народу; тому, на його думку, се нічого не шкодить, що є різниця між церковною мовою і руською, бо простий нарід не може мати такого способу думаня, як учені; Лучкай подає за приклад мови французьку, італіянську і німецьку з котрих кожда різниться від мови простого народу. Се правда каже Лозинський на те, але з того не виходить, що, коли яке нарічіє хоче виробити ся, то повинно прийняти иньше, уже вироблене. Не треба зближати нарічій до себе; нехай розвиваються на сій дорозі, яку собі самі визначили. Не можна Русинів долучувати і до Поляків, як собі того бажає Вацлав з Олеська бо між польським і руським нарічієм занадто велика різниця. Отже коли хочемо розвивати руську мову, то до того не потрібно ані старославянської мови ані її форм; не потрібно також зближувати її до иньших мов, ані прилучувати до польської літератури; бо в кождім випадку втратила-б вона свою характеристику й перестала би бути нарічієм, відмінним від иньших. За те треба брати мову з уст простого народу, треба її уняти в певні й однастайні правила, щоб не все одно було говорити і писати: triska або trisga, znajemo і zname, jeha і joha і т. п. бо се провінціоналізми. Треба її обчистити з чужих слів, котрі має свої власні, н. пр. на що казати: wiencu, wienc, smuty, sia, коли маємо: більше, одже, журити ся і т. д.; треба добувати багатство її з руських пісень, пословиць і казок, а увесь матеріял нагинати до форм, які собі мова сама виробила і в котрих іде.

Аби мова могла розвивати ся, потребує граматики. Граматика Павловського дуже коротка і недокладна. Граматика Лучкай оперта головно на угорсько-карпатським говором, а врешті Лучкай держить ся граматики Добровського, бо гадає, що тепер у Карпатах говорять по старославянськи. Граматика Левицького також не зарадила сій потребі мови; тому — каже Лоз. — відважив ся і я оголосити друком сю граматику, написану ще перед кількома літами. Аби було видно, як я поясняю ріжні правила, мушу сказати, з якого становища я дивлю ся на се поле славянщини.

Передовсім не приношу ніяких правил, уже готових для руської мови, як то робили ті, що нагинали її до правил старославянської мови; я подаю лише такі правила, які знайшов у самій мові, які собі мова сама визначила.

Подруге: граматика руської мови повинна показати сї прикмети, якими вона різниться від иньших нарічій — се

характеристика. Так н. пр. коли я буду писати отъ замість від (гадка Копітара), то кождий скаже, що се по старославянськи або по російськи, а не по руськи. Дотеперішні письменники, з прихильности до церковного нарічія, хотіли як раз затерти сї прикмети руської мови. Задача граматики — навчити добре розуміти мову, говорити нею і писати. Тому перше правило таке: треба так писати, як загалом говорять.

Вкінці не покликую ся також на ніяку руську літературу, бо хоч маємо старі памятки, то вони всі мають форми старославянщини; а пізнійші твори спольщені. Граматика повинна-б покликувати ся на класичні твори, а ми таких не маємо. Отже я уважаю руську мову ще неписьменною, що живе лише в устах народу, і так її треба брати; бо скорше розвине ся проста мова, уложена у свої граматичні правила, ніж мова, що мучить ся в чужих формах і граматах. Поки що Лозинський признає матеріялом для себе лише народні пісні, пословиці, казки.

Вкінці висловляє переконанє (за Копітаром), що граматики иньше в часом і через частійше оброблюване стають що-раз ліпші¹⁾ — і дякує своєму коляторови Івальбертови Павліковському за те, що дозволив йому користати зі своєї багатї бібліотеки. Жалує лише, що не читав розправи Калайдовича про малоруське нарічія (в I томї праць московського товариства 1820)²⁾, бо не міг її роздобути. —

Не повела ся Лоз—ому також проба з русько-німецькою граматикою. В р. 1840 краєва губернія розписала нагороду

¹⁾ Копітара Grammatik, ст. 149.

²⁾ Лозинський користав з таких праць до своєї граматики.

Abhandlungen der böhm. Gesellschaft 1791. (Тут є статі Добровського).

P. I. Schaffarik: Geschichte der slav. Sprache u. Literatur, Ofen 1826.

P. Bulharin: Rossyja pod historycznym, statyst., geograf. i liter. względem.

P. I. Schaffarik: Slovanske starozitnosti, 1837.

Н. М. Карамзинъ: Исторія государства російскаго, 1818.

Востоков (Лоз. не називає його праці — мабуть його граматика).

M. Lutskaý: Grammatica slavo-ruthena, Budae 1830.

Копітар: Grammatik der slav. Sprache, Laibach 1808.

Копітар: Glagolita Cloziana, 1836.

Могильницький: Rozprawa o języku ruskim.

Slovanka; Münchener allg. Literaturztg. 1819 і ин.

300 ар. за написане русько-німецької граматики на вірчесько- і країнсько-німецької. Консисторія завізвала і Лозинського взяти участь у конкурсії. Копітар прислав такі граматики, що мали бути взірцем, І. Лавровському, Йосифови Левицькому і Лозинському. Чесько-німецьку граматику прислав Лоз—ому Вячеслав Ганка з Праги. Лозинський написав граматику, але нагороду дістав не він, лише Йосиф Левицький. Консисторський референт Гр. Гинилевич висказався про працю Лоз—ого зневажливо: „Das Bemühen des H. Łoziński, auch Etwas zu leisten, ist lobenswert“. Довідався про це Лоз—ий і запротестував до Studienhofkomission, а приватно написав і до Копітара. Копітар відповів йому: „Ich kann Ihnen nicht helfen, weil ich bei der Studienhofkomission wegen meiner Freimüthigkeit nicht beliebt bin; alles hängt von Ihrem Bischofe ab“. Лоз—ий оповідає у своїй житєписи, звідки і взятий сей уступ, що мав багато неприємностей через сю граматику, бо уряд хотів знати, хто виявив йому урядову тайну (рецензію Гинилевича)¹⁾.

Рукопис сеї граматики не затримався.

Потім, як цензура відкинула граматику руської мови Лозинського (в другій редакції), він цілих шість років держав її у себе. Аж з початком 1844-ого року післав її знову до цензури. Передмова в сій рукописи підписана датою: Медика, 1 січня 1844. Рукопис сеї третьої редакції граматики є в бібліотеці львівського університету (В. N. 600, 1 P. 26). Він був у цензурі, як видно із заміток і знаків цензора. Із сих заміток ми тепер хоч можемо пізнати, чого собі цензор бажав. Він був прихильником церковно-славянської мови і через те ніяк не міг погодитися з Лозинським. Дві замітки покажуть нам се його становище.

В уступі „Ogólne uwagi nad językiem ruskim“ сказав Лозинський в однім місці: „Przeciw wpływowi języka polskiego ochraniało go (руське наріччє) wprawdzie cokolwiek narzeczce cerkiewne, lecz mógłże język martwy i tylko czasami, bo tylko z cerkwi słyszany, utrzymać go w czystości?“ — Цензор перечеркнув слова martwy i tylko і дописав від себе: „Czyliż żadne słowo w cerkiewnym języku będące nie przychodzi w małoruskim albo innych sławiańskich językach narodowych? czy tak istotnie? a polskie: zaiste czyż nie z cerkiew-

¹⁾ Литер. сборникъ 1885, ст. 117—119.

ного истинно? precz od прочих, seim od соимъ, swita od соитъ і т. д. В иньшій же місці (на ст. XXXIII) порадив коротко і рішучо: „A zatem lepiej wziąć ucieczkę do starosławiańskiego, jak gdzie indziej“.

Виходячи з такого становища, цензор посчеркав у передмові Лозинського історію Руси і з особливим завзятем боронив церковно-славянської мови. „Dawność, dlatego, że jest dawnością, zostanie niewzruszona“ — се його замітка, котра свідчить ще раз, який темний чоловік цензурував руські книжки. На його думку церковно-славянська мова не була мертва; народна руська мова найблизша до неї; правила церковно-славянської граматики важні і для живої руської мови; форм українських не треба брати під увагу і про реформу азбуки не треба й гадати — цілий уступ Лоз—ого про азбуку цензор перечеркнув. Таким способом він просто нівечив самі основи праці Лоз—ого.

Нічого дивного, що Лозинському вкінці не стало терпливості і він 30 падолиста 1844 написав рекурс до найвищої цензури у Відні. Брульон сього рекурсу заховав ся між паперами Лоз—ого (гл. Додаток N. 6) і ми в ній маємо важний документ для історії розвитку руської мови в Галичині.

Рекурс Лоз—ого був такий, якого-б ми і сподівалися по дотеперішній його діяльності. Він боронив рішучо народної мови і свого становища наукового. Коротка історія Руси в граматиці, казав він, потрібна тому, що вона поясняє і історію мови, показує ті обставини, серед яких розвивала ся теперішня мова. Вона потрібна тим більше, що в Галичині історій Бантиш-Каменського і Маркевича не знають. Старославянська мова мертва, бо нею тепер не говорить ніякий живий нарід. Иньша річ, що в усіх славянських діалектах, отже і в старославянським, знаходить ся часто той самий корінь слова. Я написав граматику живої народної мови, котрій не можна накидувати старославянських форм. Наводжу в ній і українські форми, бо я писав граматику цілого малоруського діалекту, а не самого галицького. Правила старослав. граматики не обов'язують живу руську народну мову, котра має свої власні правила. Держати ся у всім старини — годі; треба поступати наперед. Що-до азбуки то я мав право подати всі три азбуки (кирилицю, гражданку і абецадло), бо всі вони уживають ся. Не я завів латинську азбуку, її давно вже уживали. Не можна мені підсувати нікісь тайні думки, коли їх у мене самого нема.

Сей рекурс мав успіх: граматика Лозинського вийшла з незміненою передмовою 1846 в Перемишлі п. з. Grammatyka języka ruskiego (małoruskiego), napisana przez ks. Józefa Łozińskiego (сторін XLIII+129). Цілих тринадцять літ минуло від першої редакції, заким вона вийшла вкінці з друку. Правда, праця Лоз—ого на тім не втратила, бо він усе доповняв її, одначе утратили на тім Русини 30-их років, котрі не мали иньшої граматики, лише невдатну Левицького.

Друкована граматика Лоз—ого мало чим різниться від рукопису з 1837 р. Очевидно вона повніша, подекуди поправлена, але основні погляди в ній: на історію народу, на відносини руської мови до церковної, на діалекти, на азбуку і т. и. ті самі, які ми вже пізнали. В книжці ужита в парадімах кирилиця (без *ѣ* і ще з деякими змінами), очевидно лише тому, що перемиська друкарня не мала гражданки. Інтересно, що Лоз. не ужив тут латинки.

Переглядаючи оттак історію граматики Лозинського, ми бачимо виразно, як борба за азбуку зміняла ся на борбу за мови: живу народну і церковно-славянську. Хоч Лозинський ніде не сказав, що бажає собі загибелі руської мови, не могли йому противники абецадла забути його проєкт і довго випоминати йому се. Саме у той час, як Лоз. клопотав ся з граматикою, у варшавській Денници 1843 (зошит за марець і цвітень) помістив Йосиф Левицький статю п. з. „Доля галицько-рускаго языка“¹⁾. В сій статі сказано між иньшим, що Лоз. хотів прославити ся знищенем руської азбуки, сього дорогого скарбу, якого навіть єзуїти не могли Русинам забрати. Але „der ehrwürdige Vater Joseph Lewicki riss dem Verführer die Hörner ab und gab es nicht zu, dass man aus reinem Neide den Galiziern auch noch den Charakter der russischen Nationalität nehme!...“ Крім того Лев. сказав, що Лоз. своє Ruskoje wesile виписав з ріжних авторів; а про Івана Могильницького написав, що він просто для зиску видавав ріжні книжки. Лозинський відповів на сю статю в часописи Йордана 1845 (IV зошит) і виказав авторови його похибки. Тут він про себе сказав, що зовсім не нівечив кирилиці; він же лишав її для церковно-славянської мови; лише для живої мови бажав иньшої азбуки. Тай яким способом, питав ся він, може залежати характер народу від

¹⁾ Сю статю подали 1844 в перекладі Jahrbücher für slav. Literatur Йордана. Звідси взятий з повисший цитат.

букв?... Про своє-ж „Ruskoje wesile“ сказав, що в сій збірнику є понад 180 пісень, ним самим зібраних, не рахуючи його варіантів. Крім того він сам описав усі церемонії весільні. Могильницький не видавав книжок для зиску: яко шкільний інспектор дієцезії він був, так сказати-б, уже своїм урядом спонуканий дбати про книжки шкільні. А своєї граматики не видав лише тому, що помер. Цілий свій маєток записав він на добрі цілі, особливо на сироти.

Лозинський, котрий сам підписав ся Haličer-Russe, здогадував ся, що се таки Йосиф Левицький його заціпив; докоряє йому навіть його дрантивими перекладами.

VII.

Віденсько-перемиський кружок учених.

Коди-б ми тепер схотіли коротко означити наукове становище згаданих попереду граматиків, то прийшлось би сказати, що Могильницький, Лучкай і Йосиф Левицький ішли за Добровским; а Лозинський, Шашкевич, Головацький і Вагилевич за Копитаром. Як раз Добровский висловив гадку, яку потім повторяли декотрі наші граматики, що є ріжниця межі просто-народною мовою а книжною; що діалекти добрі як матеріал для словарів, а не для шкіл і для науки. Добровский подавав як приклад книжну німецьку мову, спільну для всіх Німців, і діалекти німецькі інтересні хиба для лінвіста. Навпаки Копитар був одушевленим прихильником діалектів і тішив ся всякою книжною, що свідчила про жите якогось діалекту¹⁾.

Гадка Добровського повторена у працях Могильницького, Лучкай і Й. Левицького, очевидно з їх модифікаціями. Вони вважали церковно-славянську мову матерію руської мови й хотіли зблизити сі мови до себе; Лучкай думав навіть, що в його часи в Угорській Русі говорили по церковно-славянськи. Одначе притім усі вони не брали мов російської і руської за одну.

Сі три граматики: Могильницький, Лучкай і Левицький — се, так сказати-б, найстарша школа граматична у прикарпатській Русі. З них перший Могильницький, був автодідакт, але праці Добровського і иньших славянських учених були йому

¹⁾ Briefwechsel zwischen Dobrovsky und Kopitar, XXI.

відомі. Перші його праці: 1 „Наука християнская по ряду катихизма нормального къ ползѣ дѣтей парафіальныхъ“ (друк. в Будині 1815), — 2 „Букварь словено-русского языка“ (друк. в Будині 1816, інші видання з років 1817, 1819, 1826, 1827), — 3. „Катихизисъ малый для училищъ парафіальныхъ“ (Львів 1817), — 4. „Повинности подданныхъ къ ихъ монарху во употребленіе училищъ парафіальныхъ“ (Львів 1817, друге вид. 1827) і 5. „Правила школьная“ (1817¹) — сі всі праці Могильницького, владжені ним ще в Перемишлі, свідчать, що він робив різницю поміж мовою просто-народною, а книжною, так як се радив Добровский, і намагався писати якоюсь „славено-русскою мовою“. В ті часи й Копітар, хоч і навчав Могильницького в оцінці його „Науки християнскої“, що церковно-славянська і народна руська мова не одна і та сама, та проте не вважав себе компетентним оцінювати працю Мог—ого з боку мови. Він тільки теоретично рішав справу, а Русинови лишав оцінку, котра руська мова справді його матірня мова. Могильницький рішив сю справу так, що багато переймав із церковно-славянської мови, бо думав, що ся мова зрозуміла Русинам; він із неї і народної мови виробляв книжну мову. Притім в теорії він годився з Копітаром.

Так то в Перемишлі почала ся наукова праця галицьких Русинів і Перемишль ми мусимо вважати першим просвітним осередком в історії відродження Галицької Руси. Особливо, відколи єпископом перемиським став Снігурський (1818), Перемишль набирає значіння, як осередок праці кількох діяльних Русинів. Снігурський учився у Відні від 1804 року; від 1808 р. був сотрудником при віденській церкві св. Варвари, а від 1813—1818 парохом сеї церкви²). У Відні познайомився він з Копітаром; пізнійше сі оба мужі нераз переписувалися між собою. Очевидно лише з Відня виніс Снігурський той научний інтерес, який бачимо в його діяльності, у Перемишлі.

До церкви св. Варвари заходили в часи Снігурського і потім часто різні Славяни, через те й парох сеї церкви мав нагоду познайомитися з ними. Тут у церкві збиралися любителі славянського богослуження, Русини і не-Русини; приходив сюди і Копітар, як побачимо потім з одної його замітки. Із життя

¹) Йосиф Левицький у варшавській „Денници“ 1843 (зшити з 2 март і квітень) свідчить, що се праці Могильницького.

²) Йос. Ловинський: „Житє Іоанна Снігурського“, 1851 р., стор. 10 і дд.

в. Петра Паславського, що був від р. 1818 сотрудником, а від 1835 до 1846 р. парохом церкви св. Варвари, знаємо, що у нього сходилися часто не лише приїзжі Галичани, Русини і Поляки, але й інші Славяни. Дідицький оповідає, що „також знамениті Славяни, як Копітар, Вук Караджіч, Коляр, Людевит Гай були його добрими знайомими і приятелями“. Що Копітар його знав дійсно, бачимо з його згадки (див. зараз нижше). Заходив до Паславського і Йосиф Левицький і навіть користав із його короткої граматики руської мови, написаної ще перед 1820 р.¹). Видко, що, попавши між славянських учених, і Паславський, чоловік нікому невідомий з наукової діяльності, займався граматику.

Михайло Лучкай був у 30-их роках двірським капеланом інфанта Бурбонського, князя Лукки, у Відні, колись кандидата на грецький престіл. Сей князь любив славянське богослуження і до нього то очевидно належить замітка Копітара: „Principes Lusae hic ad S. Barbaram semper corrigit Paslauium ne sanat v viki vikov, sed vjeki vjekov“. (Гл. Додаток N. 1). В кружку князя Лукки очевидно велися також граматичні суперечки, які не осталися без сліду і в праці Лучкай. Щоб узяти для прикладу таки сей самий звук ѣ, поправляний князем на с. Лучкай, хоч знає, що Русини його читають, як довге *i*, проте каже: „Intentio mea non est, uberius discutere, quaenam pronuntiandi ratio optima sit?... nam etiamsi quis genuinam expressionem in ipsius Cyrilli ore vigentem manifeste demonstraret, ideo in usu receptum sonum non amplius reformaret. Videtur triplex *i* apud veteres Slavos in usu fuisse, *i* acutum, seu cum accentu, *i* crassum, seu profundum, et *i* medium“²). Йосиф Левицький, що обертався у тім же віденському кружку, так само не знає сказати нічого певного про звук ѣ і радить читати його, як је (руське тѣло переписує польськими буквами *ieo*), що йому Копітар і виткнув, як помилку.

Сей самий італіанський князь Лукки дав пізнійше гроші на видання руської книжки „Вѣнок на обжинки“ 1846 р., виданої Іваном Головацьким. Князь Лукки опікувався Ів. Головацьким, через те сей і присвятив князеві свій збірник³).

¹) Дідицький: „Мих. Качковскій и соврем. гал. русская литература“, 1876, ст. 80.

²) Grammatica slavo ruth., 4—5. — Заслуга Лучкай і в тім, що він 1831 у Будапешті видав перші руські проповіді.

³) Литер. збірникъ 1885, ст. 38—39.

Йосиф Левицький оповідає сам про себе, що вчив ся у Відни на філософії і теології і 1820 р. почав займатися руською мовою і літературою¹⁾. Його перші вірші-переклади, друковані у Відни 1822 р., як н. пр. „Домоболіє проклятихъ“ (Das Heimweh der Verbannten), свідчать про його неясні погляди на руську мову. Він знав ся очевидно також з Копітаром, переписував ся потім з ним, перейняв від нього теоретичний погляд на руську мову, але на ділі дбав потім про книжну мову, так як і Могильницький. Отсей самий Йос. Левицький стає потім капеляном Снігурського, друкує в Перемишлі свою граматику і відповідь Лозинському у справі азбуки. Снігурський интересує ся його працею, сам каже друкувати його статтю про азбуку.

Коло Снігурського обертав ся якийсь час і Йосиф Лозинський. Він учив ся в Перемишлі. Тут він укінчив головну школу, гімназію, філософію і три літа богословія. Аж на четвертий рік поїхав до Львова і скінчив студії 1830 р. „Привіжаючи із шкіл до дому на Великдень, — оповідає Л. у своїй автобіографії²⁾ — я приглядався забавам сільської молодіжи на гайках і полюбив ігри і людві пісні, а по скінчених студиях, живучи при родичах, почав я їх списувати; вони були потім друковані в книзі „Зоря галицкая, яко альбумъ на г. 1860“. Ще гімназистом, буваючи дома на святах і шкільних вакаціях, любив я читати „Rozmaitości“, додаток до газети львівської, котрі мойому батькови посилав дідич ір. Йосиф Гумницький до читання, і я випишував із них усі поезії, які лише мені сподобали ся, — з них зложила ся спора книжечка. На третім році богословія мав я нагоду читати церковну історію, переложену з латинських скриптів, з яких нас учили, на російську мову і познайомив ся троха із сею мовою. На четвертім році богословія (отже у Львові) читав я граматику словенську Мразовича³⁾ і Й. Добровського: Institutiones linguae slavicae veteris dialecti (1822) і тоді вже полюбив я читати книги про славянські наріччя або народи. Того-ж року ходив я на виклади польської мови і літератури; особливо граматичні правила, викладані основно Ник. Михалевичем, дуже мене займали і я зро-

¹⁾ „Денница“ 1843, зошит за март.

²⁾ Литер. сборникъ 1885, ст. 114—115.

³⁾ Граматика Авраама Мразовича вийшла в Будині 1821 п. з. „Руководство къ славенскому краснорѣчію во оупотребленіе любителей славенскаго языка“.

бив з них публичний іспит із визначним успіхом. Сі відомости розбудили в мені любов до граматичних дослідів, а пізнійше придали ся мені при укладаню граматики німецької мови. Із польської літератури я зробив лише приватний іспит з першою клясою“.

Згаданий повисше Михалевич був Русин з роду; крім того, що займав професуру польської мови і літератури у львівськйм університеті, він був ще редактором офіціальної газети львівської і додатку „Rozmaitości“. На скільки-ж цікавила його руська мова, се ми бачимо з того, що приймав статі Лозинського і Левицького у справі азбуки, що — як каже Головацький¹⁾ — було в ті часи дуже ризиковним ділом (особливо прийняти статі Левицького) і мабуть було головною причиною усумнення Михалевича від редакції.

В р. 1831 Лозинський став священником. Цілу пресвітерську практику відбував він у Перемишлі під боком Снігурського у сам час холери. Капеляном Снігурського був тоді Йосиф Левицький, свояк Лозинського. Коли-ж зі страху перед холерою, від котрої помер тоді й Іван Могильницький, Йосиф Левицький виїхав з Перемишля, Лозинський заступав місце капеляна і порядкував бібліотеку, що лишила ся по Могильницькйм. Як бачимо, обставини склалися так, що і Левицький і Лозинський могли черпати відомости із того самого жерела, що і Могильницький. Є навіть відомість, що Левицький користав із рукописної граматики Могильницького²⁾, — о скільки, не можна сказати, не порівнавши їх граматик.

Снігурський потім був прихильним до Лозинського і коли той став завідателем в Радохонцях коло Перемишля (1832), позичав йому багато книжок із своєї бібліотеки і сим заохочував його до літературних праць. Лозинський і називає Снігурського своїм покровителем на літературнім полі. Проби етнографічні, особливо збірник Залеского, навели й його на думку зібрати народні пісні, а цікавість до лінгвістики, розбуджена ще у Львові Михалевичем, спонукала його написати граматику руської мови (1833)³⁾.

¹⁾ Лит. сборникъ 1885, 20.

²⁾ Ол. Барвінський: Огляд народної літер. укр. рускої до 60-их років. Львів, 1898, ст. LVII. Не знаю, звідки взята ся відомість.

³⁾ Литер. сборникъ 1885, ст. 116 і 120.

Від 1836 р. аж до 1848 мав Лозинський нагоду користати з бібліотеки свого колятора Павліковського; ся бібліотека, видко, не мало стала в пригоді Лоз—ому, коли він, між иньшим і за дозвіл користати з неї, присвятив Павліковському свою граматику. Ся бібліотека була особливо богата славянськими книгами і журналами; сам же Павліковський був освіченим чоловіком¹⁾. Таким способом і Лозинський через свої зносини з бувшими віденськими учениками і через бібліотеки не лишав ся позаду людей, що вчили ся в ліпших обставинах, як він. Навіть можна сказати, що хоч він не знав ся особисто з Копітаром, то був найвірнійшим учеником його між галицькими Русинами. Богато місьць у його граматиці нагадує Копітарову граматику; саміж основні погляди на задачі граматики взяті живцем від Копітара.

Кружок названих попереду людей (його-б можна з певним правом назвати віденсько-перемиським кружком) перший почав працю коло відродження галицької Русі і приготував сей ґрунт, на котрім потім смілійше виступив львівський кружок (руська трійця). Історія львівського кружка більше відома і тому її поминаю. Одно тільки піднесу: зносини його з російськими ученими, чого у перемиського кружка ми не бачили. Сі зносини вводять помалу у галицьку Русь гадку нову: замісьць зближати руську мову до церковної повстає гадка зближати її до російської, приймає ся слово Russe, russisch замісьць Ruthene, ruthenisch; Вагилевич намагає ся вже писати по російськи листи до Погодіна і свою граматику ладить на основі російських граматик, Греча і Востокова²⁾. Головацький так само пробує писати по російськи.

Хоч сей львівський кружок у самих початках своєї діяльності мав темних наставників і цензорів, самих майже прихильників церковщини, одначе бібліотека ім. Оссолинських навчала його инакше й ліпше; а гадка звернена і по той бік Збруча доводила його помаленьки до пізнання українських творів. З того боку і Лозинський не оставав ся позаду, стараючись для своєї граматики пізнати що найважнійше з тодішньої української літератури. Із його записок видно, що він знав праці Котляревського (Наталку Полтавку і Москаля-чарівника), збір-

¹⁾ ibidem, 117.

²⁾ Поп. Grammatyka języka małoruskiego w Galicji, ułożona przez Jana Wagilewicza. Lwow, 1845, ст. XXII.

ники пісень Максимовича (є цілий зошит пісень, переписаний Лозинським із збірника Максимовича), Лукашевича і Срезневського, історію Бантиш-Каменського, повісти Квітки, приказки Гребінки, Переяславську ніч і Вітку Єремії Галки, Чари — Тополі, оповіданє Хоми Куприєнка і „Сніпъ“ Корсуна.

Тимчасом, як галицько-руські вчені, полишені на свої власні сили, ішли оттак або старими дорогами або шукали нових доріг, незрівняний Копітар памятав про Русинів і хотів 1843 наново утворити грецько-руську коллетію в Римі, а в ній катедру для славянської мови. Сам хотів спершу учити і виховати собі наслідника. Все приготував; тимчасом руські питомці, котрих він ждав, не приїздили, — цілий проєкт не повів ся і Копітар вернув до Відня. Небагом (1844) він і помер¹⁾. Катедра така, якої він собі бажав, повстала кілька літ пізнійше (1848) у Львові, але попала ся в руки не досить приготовленого чоловіка.

Члени львівського кружка, Головацький і Вагилевич, не довго стояли на становищі „Русалки Дністрової“. Вагилевич у своїй граматиці, а Головацький у своїх університетських викладах завернули на стару дорогу, вказану Могильницьким, Лучинським і Йос. Левицьким. „Книжна“ мова мусіла на їх думку бути иньша, як народна; отже складали її зі старої і живої мови, кождий на свій лад.

В січні 1849-ого року читав Головацький у львівським університеті свої „Три вступительнін преподаванія о руской словесности“. Сорок років минуло, як у тім університеті ніхто в катедри не відзивав ся по руськи. Тепер був тут окремиї професор руської словесности, член колишньої „руської трійці“, видавець „Русалки Дністрової“. Та вже у нього не було того молодечого ентузіязму до народної мови, що давнійше; холодний „учений“ розум скоренько звів його на давню дорогу; уже в 1851-ім році, пишучи про митрополита Русі Іларіона, він ужив мови не меньше старосьвітської, як мова того самого Іларіона, про котрого писав.

Почала ся у Русинів боротьба за мову. Лозинський боронив народної мови ще кілька літ, вірний своїй старій засаді. Прийшли 60-ті роки, наступила криза в гадках галицьких Русинів. Прихильники церковно-славянської мови заявили себе

¹⁾ Neue Briefe von Dobrovsky, Kopitar... Berlin 1897, стор. 350—351.

одним народом з російським; при них лишив ся і Лозинський, хоч по російськи він ніколи не писав. А прихильники народної мови мусіли наново видобувати на верх давні аргументи в обороні своїх думок. Слідячи розвій сих гадок у галицьких Русинів, історик руської мови може справді, „схопивши голову у руки“, дивувати ся, чому так довго не приходив „апостол правди і науки...“

Чернівці 22/X 1902.

Miscellanea.

Кілька документів до історії сільського духовенства в Галичині XVII—XVIII в.

Для висвітлення економічного й правного становища сільського духовенства в українсько-руських землях в польських часах досі зроблено дуже мало: стара брошура Поця про десятини (Zbiór wiadomości historycznych i aktów dotyczących dziesięcin kościelnych na Rusi, 1845), досить богата матеріалом (хоч досить нещасливо використаним і хаотично уложеним), праця пок. Шараневича Rzut oka na beneficje kościoła ruskiego za czasów Rzeczypospolitej polskiej (1875) та нововидана її перерібка — Черты изъ истории церковныхъ бенефицій и мірського духовенства в Галицкій Руси (1902), вкінці моя публікація: Сторінка з історії сільського духовенства (по самбірським актам XVI в.) — в Записках т. XXXIV. Подана при сій останній статі збірка документів (67 чисел) вістаєть ся досі найбільшою і властиво одинокою публікацією актового матеріалу до історії сільського духовенства і сільських парафій. В збірку матеріалів до суспільних відносин Галицької Руси XVI—XVII в., що ладжу тепер, увійде також чимало документів з сього поля. А поки що учена публіка, я певний, вдячно прийме отсю невелику, але цінну збірку фондаций і иньших документів сільських парафій з західньої частини Галицької Руси, споруджену д. М. Зубрицьким. Її доповнює ще одна аналогічна грамота, видана д. Зубрицьким в т. XXV Записок, а також витяги з церковних визитаций, поданих д. Зубрицьким в його статі: Знадоби для характеристики життя сьвітського сільського гр.-кат. духовенства в Галицкій Руси в XVIII в., що йно опублікованій в V т. Збірника історично-фільософічної секції. Документи сї подають ся з пізніших копій — тим пояснюють ся деякі помилки.

М. Грушевський.

I.

З а м і х і в.

Władysław z Zielanki Zielenski, wsi Zamiechowa, Czerniewowicz części swoich dziedzić, wiadomo czynię tym pisaniem moim (które takiej wagi chcę mieć iakoby przed aktami autentycznymi uczynione było) teraz y na potym będącym, iż ia dobra swoje dziedziczne, to jest popowstwo we wsi Zamiechowie, części moiej podległe, z siedliskiem, z ogrodami, sadami, z sadzawką, w ogrodzie tymże popowskim leżącą, z rolą, to jest pullankiem do tegoż popowstwa zdawna należącym, podle goscinea radymińskiego leżącym, wszecz od tegoż goscinea do pullanku panskiego mego, a wzdłuż od gumien aż do granic zamoykich ciągnącym się, ze wszystkimi pomienionego popowstwa y gruntow wyzey opisanych, do niego zdawna należących, pożytkami, przychodami, przynależytosciami, nie sobie ani komu inszemu z pomienionych dobr popowstwa nie zostawując ani uymując, za summę złotych dwiescie Iwanowi popowi y Helzbiec małzonkom y potomkom ich przydałem, zapisałem wiecznymi czasy; w które to pomienione dobra intromissyi zaraz y spokojnego uzywania dopuszczam, dając im y ich potomkom zupełną moc y wolność dobra te pomienione wiecznymi czasy komukolwiek zechcą dać, darować, przedać, zpieniężyc, na iakiekolwiek pożytki swe zechcą obrocic y przywodzić, w czym ia przeszkadzać nie będę y nie powinienem, y owszem przerzykam y obiecuję to z potomkami swemi, ze pomienionego Iwana popa y Helzbitę małzonkę jego y potomki ich przy wolnościach ich zwyczajnych względem wyz opisanego gruntu y popowstwa zachowam. A iż tenże pop pokazał mi przywilej od sławney pamięci Anny z Swidna Zamiechowskiej antecessorki moiej na summę trzydziesti złotych y dwa y groszy dwanascie, na tymże popowstwie przez nie zapisane, tedy ten to przywilej terazniejszym pismem moim wcale aprobuję y utwierdzam. Na co wszystko dla większey wagi y pewności ręką się swą własną podpisuję y pieczęć swą przycisnąc rozkazałem. Działo się w Zamiechowie, dworze moim, w sobotę przed świętą Troycą bliższą roku tysiąc szescset trzydziestego siedmego. Władysław z Zielanki Zielenski mp. L. S.

Haec erectio oblata est in castro premisliensi anno Dm. 1641 feria 3-tia post festum S-ae Hedvigis electae proxima.

II.

Actum in Zamiechow anno Dni 1646, 12 martii. Za pozwoleniem leg. mei z Wielkiego Ligowa urodzonego pana Walentego Ligowskiego, pana dziedzicznego na Zamiechowie y na Czerniewowiczach, zasiadło prawo w karczmie zamiechowskiej, za woyna Waska Karluka z przysiężnikami swemi, mianowicie Maciey Oleyczak, Iwan Kuk, Ilko Moszko, Fedko Grucay, Daniło z Czerniewowicz, Iacko Tymkow y inszych ludzi wiele.

Przed tymże prawem wyzey opisanym stanowszy ucciwie urodzony Iwan pop, będący zdrow na ciele y na umyśle, zeznał dobrowolnie, że przedał popowstwo swoje zamiechowskie, którez miał roznie zapisami y pismami wyrazone y okryślone to popowstwo, — tedy te wszystkie swoje prawa y pisma tym terazniejszym wyrokiem swoim uważa y w niwaz obraca ze wszystkimi potomkami swemi, wyrzyka się, nie tam sobie nie zostawując ani potomkom swoim, tak z pierwszego małženstwa, iako dziedziczny tego popowstwa, także y posledniejszego małženstwa małżanką Helzbitą wyrzeka się wiecznymi... ucciwem popowi Teodorowi tegoż popowstwa, wnukowi, ze wszystkimi gruntami tego popowstwa należącymi, z siadliskiem, z ogrodami, z sadami y z sadzawką, w ogrodzie leżącą, z rolą, to jest pullankiem na zastawia, ciągnącym się od stawu do rzyki y granicy łowieckiej, za summę złotych stoszeszedziesiąt monety y liczby polskiej; z ktorey to powziętey summy tenze ucciwie wyrok opisany Iwan pop zeznaie, że się mu dosyc stało we wszystkim od ucciwego Teodora popa, iako o tym wyrok terazniejszy wyzey opisany opiewa dostatecznie. Zapisuję się też tymże pismem przed terazniejszym prawem ucciwie Iwan pop za wszelki pokoy Teodorowi popowi, następującemu na to popowstwo, za wszelki pokoy na wszelkich swoich dobrach gdzie kolwiek będących y w summach piennężnych. A dla lepszey wagi i stwierdzenia tego zapisu Teodorowi popowi anno die ut supra. Ian Kazimierz z Ligowa Ligowski L. S. Walenty Ligowski. I. Iacek z Wielkiego Ligowa Ligowski.

III.

Ж и р и н а.

Marcin z Siecina na Krasieczynie y Dubiecku Krasicki oznajmuje tym moim pisaniem, iż wielebnemu Michałowi popowi, synowi wielebnego Iana popa chyrzynskiego, popowstwo chyrzynskie ze wszystkimi gruntami, polami, rolami y ze wszystkimi pożytkami, dochodami, daniami y wolnościami do tego popowstwa starodawna należącymi.

cemi, do tego popowstwa przydaie rolę grechowską temu popowi daie y daruie iemu y potomkom iego. Na którym popowstwie summa złotych polskich czterysta monety y liczby polskiey przezemnie y od antecessora mego świętey pamięci Marcina na Krasieczynie Krasickiego, wojewody podolskiego, pana stryia mego, rzetelnie powzięta przez onego y przezemnie od pomienionego Michała popa chyrzynskiego, która to summa wysz mianowana temu popowi y potomkom iego zapisuie na tym popostwie chyrzynskim. A tego popowstwa przerzeczony Michał pop chyrzynski sam y potomkowie iego wolno zazywac będą. Także iezeliby też z potomków Michała popa chyrzynskiego po nim będących który z owych nie był sposobny na urząd duchowny, tedy ta summa wysz mianowana złotych czterysta ma bydz wrucona y oddana potomkom Michała popa chyrzynskiego. Iednak ze tem Michał pop chyrzynski y potomkowie iego będą powinni dawac z tego popowstwa czynszu groszy trzydziestcie, kapłonow cztery, iaiec kope na wielkanoc. Od wszystkich ynszych podatkow, to iest danin, powozow, posług wyzwalam y wolnym czynie iego samego y potomków iego. Wrąb wolny na potrzeby y opał domowy z chyrzynskiego lasu według zwyczaju dawnego pozwalam mocą tego przywileiu mego, ode mnie y od antecessora danego pomienionemu Michałowi popowi chyrzynskiemu, dla lepszey wiary y wagi z podpisaniem ręki moiey y przycisnieniem pieczęci. Z Krasieczyna anno Domini 1642 miesiąca decembra dnia 8. Marcin Krasicki. Locus sigilli.

IV.

Р у ш е л ь ч и ч и .

Felician z Grochowiec Grochowski kasztelan przemyski, na Bachowie y Ruszelczycach etc. etc. dziedzic, wiadomo czynie komu to wiedziec należy tym pisaniem moim, iż we wsi moiey dziedziczyney Ruszelczycach popowstwo moie własne dziedziczne z cerkwią y rolami nizey opisanemi y ze wszystkimi pozytkami, dochodami, z dawna do tey cerkwi y popowstwa należącemi, nie uymuiąc ani sobie ani komu inszemu z tego popowstwa nie zostawuiąc, naboznemu Hrehoremu Tymkowiczowi popowi, który przed tym trzymał popowstwo we wsi Brzusee, majątnosci moiey, y potomkom iego przedałem za złotych polskich czterysta monety y liczby polskiey, które mi gotowemi pieniądzmi odliczył, z ktorey go kwituie y wolnym czynie. Y tenze pop Hrehory odebrał wszystko popowstwo zupełnie, tak cerkiew, iako y pola do tego należące, to iest roli pułłanek ieden, od goscinca, który idzie

bez wies od domu popowskiego az do lasu ruszeleckiego, między polami z iedney strony Piesienkowym, a z drugiey Onyskowym. Drugi zaś pułłanek od cerkwie tameczney do Sanu, także yz łązunami przeciw Sanu, między miedzami z iedney strony Borysowską a z drugiey strony Drabowską. Także za Sanem pola kawalec od granicy Babickiey a z drugiey strony miedze Muszakowskiey; pole nad goscincem ku Babicy na dąbrowie. Ktorego to popowstwa y pol on sam y potomkowie iego mają spokojnie zazywac, a iezeliby successor po mnie następujący chciał onego albo potomki iego z tamtego popowstwa ruszyć, powinien mu summę zwyczaj mianowaną złotych czterysta oddać zupełnie. Powinność dworską według dawnego zwyczaju ma odprawiac, to iest na każdy rok czynszu grzywna iedna, kapłonow dwa, owsa pułmiarkow 8, na zazen y obzen posyłać; od powozow y podwod tak pieczych iako y bydłem wolnym zostaić. Tenze pop od każdego kmiecia a pułłanku ma brac na każdy rok zytą kopę iedną. A pomieniony pop y successorowie iego we wszystkim ma bydz wygodnym parafianom swoim według powinności iemu należącey. A dla lepszey wiary, wagi y pewności to pisanie moie ręką moją własną podpisałem y pieczęć przycisnąc rozkazałem. Działo się w Bachowie die 12 decembris anno Dni 16 quinquagesimo. L. S. Felician z Grochowiec Grochowski kasztelan przemyski.

Anno 1668 die 20 septembris. Ian Gorski z Przyborowia komornik graniczny ziemie przemyskiey, na Ruszelczycach dziedzic, podpisuie się y to prawo approbuie.

Raphał z Grochowiec Grochowski syn własny dziedzica Bachowskiego. Pieczęć czerwona na blasze okrągley. Erekcya oblatowana in castro sanocensi anno 1711.

V.

Zofia z Przyborowia Slizowska, stolnikowa ziemie Nurskiey, y Ierzy na Raduczu Korabiewski, czesnik liwski, wsi Ruczelczyc dziedzice, mając respekt, ze cerkiew święta we wsi naszej dziedziczyney Ruszelczycach ab anteactis haeredibus fundacyi, ut de iure requeritur, dotychczas nie ma, iezeli iaka znaydowała się, ut pola inferens sortem Dei tributariam iak nie mogła tak nie może subsistere, poniewaz in eius fundamento kapłan co rok powinien był censum quendam do dworu płacic, dla czego ia mając względ super unitam Graecam cum Romana ecclesia, chcąc zeby przy należytey tey sufficiencyi większa a większa chwala Boska pomnazala się, y zeby kapłan przy pomienioney cerkwi s. Zostaiący był circa curam animarum pilniejszy y ochotniejszy ad obsequia, które parafianom vi officii sui praestare tenetur, też pola, które

ab antiquo in sua circumferentia duchowny ruszelczycki trzymał, iako to roli pullanek ieden od goscinca, który idzie przez wies od domu popowskiego az do lasu ruszelczyckiego między polami z iedney strony Piesienkowym, a z drugiey Onyszkowym, drugi zas pullanek od cerkwi ruszelczyckiey do Sanu, między miedzami z iedney strony Borysowska, a z drugiey strony Klimkowska, takze za Sanem pola kawalec od granicy Babickiey, a z drugiey strony miedze Muszakowskiey, polo nad goscincem ku Babicy na Dąbrowie, — ab omni onere et solatione czynszu uwalniamy, a uwolnione wiecznemi czasy in possessionem irrevocabilem cerkwi s. puszczamy, ustępujemy, dajemy y darujemy, wszelkie powinności dworskie (exceptis reipublicae oneribus) kassuujemy applicando zas wzwyż opisane pola cerkwi s. et presbytero, per haeredem tey wsi praesentando, sine ulla successione na iego dzieci. Chcemy azeby kapłan przy cerkwi s. zostający, uznawszy toz beneficium nasze, in vim wdzięczności swoiey pro animabus suffragio carentibus kazdego tygodnia w rok dwie msze święte, to iest we srodę y w piątek perpetuis temporibus odprawiał. W nabozenstwie porządek prowadził, na pacierze rano, w południe y w wieczor dzwonic kazął, upominając ludzi, aby za usłyszeniem dzwonu po iednym pacierzu y pozdrowieniu anielskim odmawiali, katechizmu zeby nauczał, sacrosancta sacramenta ze wszelką ochotą, iak powinien bedzie, administrował; za co pro labore ma brac od kazdego kmiecia po pułkopy zboza; diaka do pomocy odprawowania nabozenstwa zeby trzymał, od pogrzebow, chrztow, slubow nadto nie wyciągał. Co my y successorowie nasi tenebuntur zachować. Na co się in majorem fidem et valore przy zwykley pieczęci podpisujemy. Dat. w Ruszelczycach dnia 21 kwietnia roku 1745. Zofia z Przyborowia Slizowska sct. L. S. Jerzy na Raduczu Korabiewski c. l. L. S.

VI.

Г р е ч п і л ь .

Mikołaj Henryk z Dobrowice Firley, krakowski, łucki kanonik, proboszcz krasieczynski, sekretarz iego krolewski mosci, same uznawszy słusność aby wszelkie przywileie y daniny od świętobliwych antecessorow nadane w successorach zupełnie we wszystkim strzymane były, tedy z tey przyczyny za gorącemi instancjami Wasyla Pasławskiego, popa hreczpolskiego y samą słusność do aprobatiey praw iego przystąpić musiałem. Przejrzawszy się albowiem dostatecznie w prawach przerzeczonego Wasyla Pasławskiego, popa hreczpolskiego, ktorego

l. w. i. pan Marcin hrabia na Krasieczynie Krasicki, woiewoda podolski, lubomski, bolem.,¹⁾ przemyski starosta, fundator probostwa krasieczynskiego, przy oddawaniu erekciey w. imci xiędzu Marciniowi z Siecina Krasickiemu archidiakonowi łuckiemu, proboszczowi pierwszemu krasieczynskiemu oddał y zalecił, upraszając, aby na tem popowstwie z swemi potomkami, a to z tey ratiiey, iz nie mało summę, kupując to popowstwo z posesiey Hreczpola i. w. fundatora, na tym popowstwie miał, y znouu na potrzebe dworu hreczpolskiego z osobna znacznie dał, bez wszelkiey turbatiey zazywał. W czym przerzeczony imc. xiądz archidiakon w nagrode dobroczynności winno wszystko wyplacając wdzięcznością, bynaimniey i. w. fundatora nie turbowali, on aprobował y oraz summę znaczną grzywien na tem popowstwie zeznał y potwierdził, ze kiedy przewiley od w. imci xiędzia archidiakona temuz Wasylowi Pasławskiemu popowi hreczpolskiemu nadany, od wielkiey zbutwłości wszędzie podarty y poszarpany rozsypał się kartki, mnie o renowatio onego upraszał, w czym słusznęy iego prosby wysluchawszy y ten przywili s pracą nie mało iednak wyczytawszy, we wszystkim, iako successor, podług samey słusności renowię, uznawam y aprobatie tak względem grzywien, ktorých w iednę rachubę komput uczyniwszy sto piędziesiąt mu przyznaie, iako y roli na osiadłości między Węgrzynem y Hawryłem od rzeki Sana az do lasu, takze między Kurasem y Srogim od potoka az do lasu krasickiego, do tego popowstwa, takze y łąki Hryczowska nazwaney, od i. w. fundatora za pewnym honorarium, według attestaliey w pierwszym przywileiu, od przerzeczonego Wasyla Pasławskiego popa hreczpolskiego kupioney y iemu nadaney, czego mnie y kazdemu po mnie następującemu proboszczowi iako y wszystkim przeszłym względem tey roli y łąki w kazdym roku w dzień s. Marcina złt. dwanasie czynszu płacic powinien, a za to od wszelkich innych podatkow, powinności, posług, podrozy y podwod wolen zostae. Iezeliby zas pomienionego czasu on sam albo następujące potomkowie iego płacic nie chcieli albo tez wazyli się przedac y szafowac popowstwem y do niego rolo należąca bez woli pana swego, summę wzwyż mianowano tracic będą. Prawa tego dotąd Wasylowi Pasławskiemu popowi hreczpolskiemu z potomkami swemi wolno będzie uzywac, puki summa pomieniona sto piędziesiąt grzywien odemnie albo od successora mego nie będzie oddana. Na co dla lepszey wiary y pewności pieczenc moją przycisnołem y ręko własno podpisałem. W wigilią narodenia Matki bozey przynayswiętszey panny Mariey roku 1668. Mikołaj Henryk z Dąbrowice Firley krakowski l. k. proboszcz krasieczynski sekretarz iego k. m.

¹⁾ B opnt. lubomirski, bolaut.

Toz wszystko potwierdzam, będąc possessorem na ten czas. Paweł Woiakowski kanonik lwowski, proboszcz krasiczynski prochnicki mp.

Ia iako possessor ad praesens Hreczpola to prawo niegdy Wasyla kapłana wzostałym synom iego Wasylowi i Gabryelowi kapłanom hreczpolskim in toto approbiuję. Iednak poniewaz Wasyl synow nie ma, Gabryela, iako młodszego brata, y synow iego do spłacenia popowstwa wyzey specyfikowanego według uznania ludzi na to wy(sa)dzonych blizszym czynie, na co dla lepszey wagi podpisuie się. Datt. w Hreczpolu 7 martii 1692. L. S.

VII.

Anno Dni 1760 die 16 Ianur., podczas wizyty cerkwi reczpolskiej, erekcyą teyze cerkwi zakonnotowałem w nizey opisany sposob:

Antoni z Rudy, Popław Popławski, dziekan katedralny chełmski, kanonik katedralny przemyski, proboszcz krasiczynski, odrowązki, zgłobinski pleban, uwazając praktykowaną przedaz przez dziedzicow dobr, a kupno przez staraiących się o prezentę y poświęcenie na kapłanstwo osob religiy greckiey, przez co tak vendens iako emens takową prezentę per violatos ss. canones et bullas pontificum w symonią z utratą sumienia y dusz swoich wpadali, przeto zabiegając y unikając takowym inkonwienicyom, stosując się do prawa kapłanom religiy greckiey w spolecznosci z kosciółem rzymskim zostaiącym, ninieyszy uczciwemu Ianowi Pasławskiemu, o poświęcenie na kapłanstwo do cerkwi reczpolskiej staraiącemu się, tudziesz iego następcom dac przywiley, iakoz nadaię, konserwuiąc cerkiew s. reczpolską pomienionego Iana Paławskiego po otrzymanym do teyze cerkwi poświęceniu, iako y po nim następujących kapłanow przy roli na osiadłości między Węgrzynem y Hawryłem od rzeki Sanu az do lasu, tak miedzy Kurasem y Srogim od potoka az do lasu krasickiego, tudziesz łkę Hryszkowska nazwaną, oraz znowu quosvis antedaneorum meorum ac dictae villae haerendum w domaganiu się danin z pomienionych gruntow abusus, tegoz Iana Paławskiego po otrzymanym kapłanstwie y po nim następujących do pomienioney cerkwi kapłanow od wszelkich danin, czynszow, osypow, podwod, składek gromadzkich y pogłownego, alias a quibusvis danin in genere quam in specie oneribus uwalniam temporibus perpetuis. Który to przywiley ręką moią podpisuie y pieczęcią stwierdzam, salva tamen per omnia approbatione ill. excellmi et rndmi domini loci ordinarii przemysl. ritus mei latini seu officialis eius generalis premisl. Datt 6 febr. 1751 w Reczpolu. X. Antoni Popławski mp.

Approbatio eiusdem erectionis per illm Andreas Pnyki officialem generalem przemys.

Andrzej na Pnysach Pnyki biskup tanenski, suffragan proboszcz katedralny y official generalny przemyski Wiadomo czyniemy, komu o tym wiedziec teraz y na potym będzie należało, iz my przywiley Intro napisany favore osoby Iana Paławskiego r. graeci latino uniti na kapłanstwo do cerkwi we wsi Recpol nazwaney będącey święcie się mniącego, tudziez następcow iego teyze cerkwi parochow od w. im. x. Antoniego Popławskiego, dziekana katedralnego chełmskiego, kanonika przemyskiego, proboszcza krasiczynskiego y pomienioney wsi Recpola do tegoz probostwa inkorporowaney possessora dany przeczytawszy, tudziesz zmiarkowawszy, iz ad praescriptum ss. canonum co do uwolnienia wszelakich ciężarow z gruntow przerzeczoney cerkwi reczpolskiej tymze przywileiem nadanych, iest ułożony, tenze przywiley auctoritate ordinaria aprobiujemy, konfirmuiemy y aby wiecznemi czasy trwał, deklaruiemy, dla więkzsey zas wagi y waloru przy przycisnieniu pieczęci naszej officialskiej ręką własną podpisuujemy. Dan w Przemyslu dnia 30 marca r. p. 1751. Andreas Pnyki eppus tanensis, suffraganeus officialis premislensis mp. L. S.

Literae hae ingrossatae sunt actis consistor. glis premisl. rit. graeci sub die 30 maji 1751 ad Valaviae.

VIII.

Я Ц К О В И Ч І.

Mikołay z Rosnowa y Teofila z Radochoniec Rosnowsey, chorążowie przemyscy, starostowie laszkowscy, wszem obec y kazdemu z osobna, mianowicie i. w. imci x. biskupowi przemyskiemu y całemu duchowienstwu ritus graeco unito, tudziez y poddanym naszym do wiadomosci podaemy, iz nie chcąc miec cerkwi boskiey y poddanych naszych iackowskich bez pasterza, prezentuujemy do pomienioney cerkwi za pasterza uczciwego Bazylego Skopowskiego. Do ktorey cerkwi tenze grunt pozwala się, ktoren trzymał antecessor iego, y te wolność pomienionemu duchownemu nadaemy, którą miał antecessor iego, z tym iednak dokładem, aby na pomienionym gruncie cerkiewnym tenze duchowny nie wazył się ani dzieci swoich, ani z krewnych nikogo osadzac y chałup budowac, y do tego gruntu dzieci iego y krewni zadnego pretextu miec nie powinni. Tenze wzwyz pomieniony duchowny ani suksessorowie iego do teyze cerkwi prawa dziedzicznego uzurpowac sobie nie powinni, ani pretextu zadnego miec nie maia. Pomie-

niony zas duchowny in vim gratitudinis oblige się pod sumieniem, ze w każdą srodę y piątek służbę bożą odprawiac powinien za duszę zmarłych. Iezeliby zas pokazało się, ze przez takie niedbalstwo tey obligacyi swoiey zadosyc nie czynił by, za to odpowiedziec w sądzie duchownym powinien nie tylko za rekwizycją naszą, ale y poddanych naszych. Działo się w Urzewicach dnia 20 wrzesnia 1729 anno. M. Rosnowski. Rosnowska. L. S.

IX.

Д у б к о в и ч і .

Jozef z Drohoiowa Drohoiowski, chorąży przemyski, na Dubkowicach y Zapinie dziedzic, wiadomo czynię komu o tym będzie należało, osobliwie iednak i. w. i. x. episkopowi przemyskiemu y wszystkim iego officialom, namiestnikom, tudzież wielmożnym, urodzonym imciom, pp. dziedzicom, sukcesorom, dzierzawcom, administratorom dobr moich, teraz y na potym będącym. Poniewaz w dobrach moich dziedzicznych we wsi Dubkowice¹⁾ nazwaney dotychczas cerkiew s. pod tytułem s. Mikołaja, w iedności świętey z kościołem rzymskim zostaiąca, zadney nie miała swoiey doskonałej erekcyi, funduszu y prawa, przeto dla pomnożenia większey chwały boskiey z wrodzoney moiey ku Bogu gorliwości chcąc zeby tak cerkiew s. sponsa Xti sine dote sua nie zostawała y w swoim nabożenstwie nigdy nie wakowała, iakoteż wierni ludzie poddani moi w zbawiennych sakramentach swoią zawsze wygodę mieli, maiąc sobie zaleconego de vita et moribus utciwego Iana Kaczanowskiego, popowicza dubkowskiego, syna w. o. Iakuba prezbytera dubkowskiego, in declivio vitae zostaiącego, umysliłem onemu y sukcesorom iego po nim następującym (i którzy będą charakteru kapłanskiego capaces) popowstwo dubkowskie, ... na łanie panskim przy granicy boratynskiey leży, także y z łąką, która przy teyze cwierci podle Iwanowego pola, z dwiema ogrodami y sadami, do tegoz popowstwa należącemi, z skopczyzną zdawna należącą ze wszystkich in genere rol osiadłych y pustych, z kazdey roli po kopie zytą, y innemi cerkiewnemi antiquitus należącemi dochodami dac, konferowac y darowac, iakoz terazniejszym prawem daię y konferuię, y wiecznemi czasy daruię y zapisuię; uwalniając wzwyż pomienione popowstwo dubkowskie od dworskich czynszow, danin gromadzkich, powozow y robocizn, obligu-

¹⁾ Село Дубковичі, чи Добковичі, прилучене тепер до парохії в Боратині по шематизму черемиської епархії в 1902 р. церкви не має, лиш давницю, а душ руського обряду викавано 149.

jąc y obowiązując wszystkich ichmosciow panow sukcesorow moich teraz y na potym będących, aby tey erekcyi moiey zadnego preiudicium y krzywdy naymniejszey czynic nigdy nie wazyli się, ale one nienaruszenie w całosci in omnibus punctis et clausulis zawsze zachowywali. Pomieniony zas utciwy Ian Kaczanowski zostawszy kaplanem y inni sukcesorowie iego in vim tey erekcyi moiey powinien będzie za mnie y innych po mnie następujących kollatorow swoich zawsze maiestat boski błagać y za dusze zmarłych s. p. antecessorow moich kazdego tygodnia w każdą sobotę iedną służbę bożą odprawowac. Co wszystko zeby perpetuis temporibus w całosci nienaruszenie trwało, dla większey wagi wiary y pewnosci ręką moią własną stwierdzam y podpisuię. Datt. w Dubkowicach die 19 febr. 1730 anno. Jozef Drohoiowski L. S.

X.

Angela Drohoiowska, podstolina zydaczkeska, iasnie wielmożnemu im. xiędzu Onufremu na Szumlanach Szumlanskiemu przem., sanoc. y sambor. biskupowi przy złożeniu moiey naynizszey u nog iego pasterskich commissy mam honor doniesc, iz wakuie dotąd w dobrach moich dobkowskich cerkiew s., pod tytułem s. Mikołaja biskupa mirrenskiego zostaiąca y bez własnego pasterza osierociała, przeto poddani moi a wierni Xtusowi iako w administrowaniu ss. sakramentow, tak w słuchaniu zbawienney nauki wygody nie maią. Zapobiegając tedy tak całosci pomienionej cerkwi s. iako y zbawiennemu pozytkowi dusz ludzkich, umysliłam do teyze cerkwi prezentowac uczciwego Irzego Kondrowicza, mnie z zycia, nauki, statku y dobrych obycajow zaleconego y dobrze wiadomego, iakoz niniejszym listem aktualnie prezentuię y onemu popowstwo dobkowskie z gruntami, rolami, sianożęciami, ogrodami (iako to cwiercią pola zaczynaiącą się od stawu gornego podle Iwanowego pola, a ciagnącą się do rzeki rokitnickiey, z łąką, dwiema staianiami pola w łanie panskim przy granicy boratynskiey, y z łąką, ogrodem iednym przy gornem stawie prosto cwierci poswiętney y ogrodkiem z sadem, gdzie duchowni pasieczkę miewali, przez s. p. w. i. m. pa. Iozefa Drohoiowskiego podstolego zydaczkeskiego, męża moiego do cerkwi przerzeczoney wiecznemi czasy światobliwie nadanemi, y innemi przynależytosciami y akcydensami nadaię y konferuię, uwalniając go od wszystkich podatkow, czynszow, danin, ciężarow, powozow y innych extorziy, iakimkolwiek pretextem rozumiejących, tak dworskich, iako gromadzkich, obligując y obowiązując wszystkich imciow panow sukcesorow moich teraz y na potym będących, aby tey wyrazney woli moiey zadnego praeiudicium y krzywdy

nie czynili, ale onę nienaruszoną zawsze w całości zachowali. Pomieniony zaś Irzy Kondrowicz przyszedł paroch dobkowski y inni sukcesorowie jego in vim tey erekcyi powinni będą za mnie y za moich antecessorow y po mnie następujących kollatorow błagać maiestat boski, w każdą sobotę msze s. odprawując. Za którym przy powtorney unizonosci moiey pokornie upraszam i. w. w. w. pana dobrodzieia, aby ten, nie inny przy złożeniu rąk jego pasterskich na stopien kapłanski miał bydz wyniesionym y do cerkwi s. dobkowskiej instituowanym. Co dla lepszey wagi przy zwykłej pieczęci moiey ręką własną stwierdzam. Dan w Dobkowicach dnia 23 lipca 1757 roku. Angela Drohoiowska.

Наукова хроніка.

Причинки до історії руської штуки в давній Польщі (етнографічній).

Так часто приходиться чути, особливо останніми часами, про вміст польської культури, про польську цивілізаційну місію в руських землях, що навіть дивно може для деякого звучати поставлений в горі титул. Що за руська штука в Польщі, та й ще етнографічній, а не державній? Тимчасом останніми часами, і то головно заходами польських таки учених вібрано значну скількість фактів про розповсюджене руської штуки в середньовічній Польщі, а можна надіятись, що при пильніших стараннях сей засіб фактів можна буде значно побільшити. Справедливо завважив проф. Войцеховський в новій праці своїй про Вавельську катедру¹⁾: „чим пильніше шукаємо по костелах і історичних жерелах, тим більше знаходимо матеріальних слідів і архівальних відомостей про руську штуку в Польщі“. Зрештою саме се явище можна легко врозуміти, зваживши, що Русь, учениця Византиї й Орієнту, мала дуже ранню цивілізацію й штуку з перших рук, і розвивала її успішно на своїм ґрунті й своїми власними силами ще тоді, коли Польща про ніяку штуку не думала, — як і взагалі стара Русь культурно стояла значно вище від Польщі, що тоді була ще початкуючою ученицею Заходу.

¹⁾ Kościół katedralny w Krakowie (Краків, 1900, коштом Академії наук, ст. 258, 4°). Видане се, присвячене Краківському університетови на його ювілей, містить в собі дуже докладний опис краківської катедри й історію її будови; спеціальний розділ VI (ст. 29—34) п. т. „Malowania tak zwane greckie, sztuka ruska dochodziła w Polsce w dwunastym wieku aż do Wrocławia“, присвячений розповсюдженню руської штуки в Польщі й додає до давніше вже звістних фактів кілька цікавих спостережень і гадок, особливо інтересних в устах польського ученого.

Ось як характеризує в згаданій вище своїй праці проф. Войцеховський, котрого чей ніхто не посудить про охоту понижати польську культуру перед руською, стан польської штуки при кінці XIV в., мотивуючи свої здогади про уживане руських майстрів в тогочасних, а розумієть ся і давніших польських будівлях. В XIV в., пише він, нема ніяких відомостей про малярів-артистів краківських і взагалі польських. Вичислені в міських краківських актах XIV в. малярі, „*pictores*“ мусіли бути тільки позолотники і лякерники. Бо коли нема в Кракові ніякого сліду польського малярства, ані ніякої відомости про нього, тож треба хіба розуміти так, що тогочасні краківські малярі уміли тільки лявувати стіпи й золотити на них звізди, але образів ще не малювали. Коли-б вони були уміли щось більше, тож і король Ягайло не був би їх помилув і не був би спроваджував чужих майстрів (ор. с. ст. 31—2). А коли так було в XIV в., по часах Казимира Великого, тож, додамо, далеко більша була потреба користаю з руської штуки в часах давніших.

Відомо давно, каже проф. Войцеховський, що середовічна Європа брала штуку з Греції, брала її також і Польща, але не безпосередно, а за посередництвом Київської Русі з якою лучили Польщу тісні родинні звязи польських князів з руськими княжими родами.

Дійсно уже проф. Соколовський в своїй розвідці про руїни на острові Ледниці¹⁾ підносить важні впливи грецької штуки в польських землях, але він не здавав собі ясно справи з тих доріг, якими ся грецька штука діставала ся до Польщі й не представив так ясно ролі Русі в пересадженю грецької штуки до Польщі, як зробив се пр. Войцеховський в своїй новітній праці. Тільки й сей не зовсім відповідно називає ся штуку грецькою, тимчасом як се не була чисто грецька штука, а грецько-руська, або русько-византийська, бо хоч прийшла вона на Русь переважно (але не виключно) з Візантії, то Русини, плекаючи її у себе через довгі часи, вложили в неї багато своєї індивідуальности і поставили на ній свою власну народню марку.

Уже проф. Соколовський в згаданій праці (ст. 263) як на оден з слідів „грецької“ штуки в польських землях вказав на тимпан з церкви св. Михаїла у Вроцлаві з XII в. Церков сю розібрано в 1529 р., а тимпан загинув, але зістав його рисунок. На середній півокруглого тимпану представлений Христос на престолі; він благословляє правою рукою, а в лівій держить книгу; голова на тлі німба з хрестом, понад головою грецькі букви альфа і омега. Се вповні грецький тип Спасителя.

¹⁾ Ruiny na ostrowie jeziora Lednicy. Studium nad budownictwem w przedchrześcijańskich i pierwszych chrześcijańskich wiekach w Polsce — Pamiętnik Akademii umiejętności w Krakowie. T. III. Kraków, 1876, ст. 117—277.

В правої сторони Христа представлений Болеслав Кучерявий з сином Лешком, так каже напись; лівої стоїть фундатор церкви Якса, а за ним на колінах жіноча фігура, мабуть жінка Якси. Краєм півкруга ще трохи ушкоджена і тому не зовсім ясна напись, що називає князя і Яксу фундаторами церкви. Та найцікавіше зі всього то се, що понад сею жіночою фігурою, а поза латинською надписею стоїть одне грецьке слово. Слово се ΑΓΑΠΙΑ σ. Перший видавець сього образка др. Альвін Шульц¹⁾ читав його як грецьке *ἀγαπήσας*, уважаючи кінцевим виразом цілого грецького верша. За ним прийняв се пояснення й проф. Соколовський в своїй праці „Руїни на острові Ледниці“ (ст. 263). Але проф. Войцеховський читає її як кириличну надпись: Агапія, і думає, що се імя жінки Якси, доньки Петра Властовича. Трудність тільки в тім (на неї не зважають, бачу, ані той ані сей), що в написи містить ся одна латинська буква G. Хіба припустити недокладність в рисунку, або що майстер, уживаючи латинських букв і кирилиці, міг помішати букви.

Коли прийняти сей напись за кириличний, то можна з усякою правдоподібністю припускати, що будівничим сеї церкви був Русин. Се й саме по собі досить правдоподібно, бо жінка Якси, як сказано, була донькою Петра Властовича, що був оженений з руською княжною і довго перебував на Русі (в Галичині)²⁾. В такім разі сей тимпан був би найстаршою досі звісною пам'яткою руської штуки в польських землях, правдоподібно одною з многих незнаних.

Власне такі давні практики спроваджуваня руських майстрів до Польщі можуть пояснити отсі факти, що й пізніше, до кінця XV в. віддавано руським малярам малюванє монастирських і иньших костелів без огляду на се, що Русини були „схизматиками“. Справедливо підносить проф. Войцеховський (l. c.), що певне сього не було-б, коли-б уживанє руських майстрів в католицькій Польщі не мало за собою довгої й давної історії. Супроти сього набирають відповідного значіння сі звістки, що й монастир на Лисьцї і первітний вислицький костел, фундовані Болеславом Криворотим, збудовані були *opere graeco*³⁾. Дуже правдоподібно супроти всього сказаного вище й того що низше побачимо, що сі церкви будували руські майстри. Відомо далі в опису Дамалевича (в 1649 р.), що і в гневненській катедрі, будованій в XIV в., ще тоді,

¹⁾ Ueber einige Bildwerke des zwölften Jahrh. zu Breslau. — Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift, 1875, ст. 231—235.

²⁾ Про се спорідненє Якси з руськими князями див. у Пекосіньского Rycerstwo polskie wieków średnich II (вид. 1896 р.) с. 261—2, Дипниченко Взаимныя отношенія Руси и Польши I с. 67—70. *Ред.*

³⁾ Се наводить проф. Войцеховський в Длугоша Liber Beneficiorum III, 229 і I, 404.

за часів Дамалевича, задержало ся на склепіню хору старе мальоване подібне до руського і московського, як він каже¹⁾. Знаємо також, що готицька колегіята вислицька, фундації Казимира Великого, мала від самого засновання свого „грецькі мальованя“, що представляли жите Богородиці, а були зроблені на бажане самогож таки короля Казимира — про се каже в своїй візиті Задвік. Дуже правдоподібно здогадуєть ся проф. Войцеховський (ор. с. ст. 31), що маючи руських малярів в Вислиці, покликав їх Казимір і до Кракова для вимальованя каплиці на Вавелю, своєї фундації. Сей здогад тим правдоподібніший, що як було висше вказано, в Кракові, ані взагалі в Польщі про ніяких малярів крім позолотників і лякерників в тім часі не чути. Сю Казимірову каплицю вправді розібрано пізніше і на її місце збудовано ренесансову Жигмонтівську, але лишило ся свідощтво Длугоша в *Liber Beneficiorum* про „визначні й славні“ мальованя сеї Казимірової каплиці, — отже мальованя не декорацийні мабуть, а іконні, які дуже правдоподібно можна уважати русько-византійськими.

У Длугоша є також записка про каплицю звану Марійською, що була вона з порученя Ягайла мальована „грецьким“ способом. Мальоване се не доховало ся до наших часів, бо з наказу єпископа Солтика затинокано його, як і багато иньших старих мальовань; але воно було ще за єпископа Мацейовського (в XVII в.) і як з записок сеї візити видно, представляло на склепіню „Спасителя з дванадцятма апостолами серед учителів церкви“. З *Liber Beneficiorum* Длугоша видно дальше, що крім Марійської каплиці казав Ягайло помалювати ще монастирську церкву св. Хреста на горі Лисьци, а з рахунків підскарбія коронного Гінчки²⁾ видно, що ці „грецькі“ мальованя на Лисьци виготовили малярі Русини, *pictores ruthenici* в р. 1393—1394. В сїм часі вони бували нераз в Кракові й малювали королівську спальню на Вавелю, а в р. 1394 (остання позиція в рахунках), вернули вже до „вітчини“. З поодиноких позицій в тих двірських рахунках видно, що Ягайло дуже дбав про тих руських малярів, старав ся, аби їм нічого не бракувало, посилав їм вино й ріжні ласощі, а на відіаді обдарував кожухами. Один з тих малярів в рахунках називаєть ся Владикою; проф. Войцеховський догадуєть ся, що сей „Владика“ міг бути або справді єпископом, або так міг зватись старший сеї малярської спілки. Дійсно се міг бути один

¹⁾ *Series archiepiscoporum gnesnensium*: „antiquam picturam testudo prioris chori ruthenicae et moscoviticae non dissimilem retinet“ (випиую се з книги Войцеховського — с. 31).

²⁾ *Rationes curiae Vladislai Jagellonis et Hadvigis regum Poloniae 1388—1420* (*Monumenta Medii Aevi Historica*) ст. 156, 192, 197, 201, 207, 211. Сі потки, визначені проф. Войцеховским, треба ще доповнити стороною 200.

и руських єпископів вправний, в малярстві, якого запрошено до нагляду робіт, тим більше, що між малярами бували сьвященники, (як побачимо нижше); але „Владика“ могло бути також фамілійним прозвищем одного з малярів: в 70-тих рр. XIV в. звінений в Суздальщині дяк Владичка, переписувач одної церковної книги, а в Литві бояре Владики в XV—XVI в.¹⁾

Окрім сих записок, використаних проф. Войцеховским, маємо ми ще иньші документальні вказівки про руських малярів в польських землях за часів Ягайла. І так в грамоті виданій в Городку 1426 р., Ягайло надає маляреви Русинови сьвященнику Галеви, парохію Рождества Христового над берегом Сяну в Черемішли, за роботи малярські виконані ним в королівських землях: Сандомірській, Краківській, Сьрадській і иньших польських, для заохоти його до дальших таких робіт. Документ сей, очевидно незвіданий проф. Войцеховському, — бо він не використав його, — був згаданий в праці проф. Шараневича про бенефіції руської церкви²⁾.

¹⁾ Срезневській *Древние памятники русского письма и языка* стор. 233—6. *Boniecki Poczet rodów litewskich*, sub voce. *Род.*

²⁾ *Rzut oka na beneficja kościoła ruskiego za czasów Rzeczypospolitej polskiej*, Львів 1875, ст. 12.

З огляду на важність сього документа, зацитованого проф. Шараневичем без вказання джерел, ми постарали ся відшукати його в актах Черемішльського грода, де він був облятований, і наводимо в цілости:

Oblata litterarum ex parte religiosi Fedor zasanski pop ritus greci.

Ad officium et acta praesentia castrensia praemisliensia personae literas religiosus Fedor zasanski pop ritus greci obtulit officio eidem litteras infrascriptas in pergamento scriptas sigillo in (sic) ap- penso protunc sacrae regiae maiestatis communitas, petens, quatenus officium praesens easdem litteras suscipiat susceptasque in acta officii sui inscribere mandat, quas officium praesens ad affectationem eiusdem offerentis litteras praefatas uti sanas et in nullo viciatas in acta officii sui de verbo ad verbum, prout in se sonat, inscribi curavit. Quarum litterarum tenor sequitur talis:

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam Wladislaus Dei gratia rex Poloniae necnon terrarum Cracoviae, Sandomiriae, Siradiae, Lanciciae, Cuiaviae, Pomeraniae Lituaniaeque princeps supremus et heres Russiae. Significamus tenore praesentium vniversis tam praesentibus quam futuris, praesentium noticiam habituris, quomodo attentis multiplicibus fidelitatis studiis, quae fidelis noster Hayl pictor sacerdos alias baitko de Praemislia nobis exhibuit et in antea uicta laborum) in depingendo ecclesias nostras in terris nestri regni Sandomiriae, Cracoviae, Siradiae terrarumque Poloniae diligenter exhibere nostra ad mandata nulla unquam neglexit ratione, horum igitur*

*) Тут очевидно опущене слово таке як *multitudine* або тому подібне.

До вичислених вже пам'яток руського малярства з часів Ягайла додати ще треба каплицю св. Тройці, на Вавели, фундації четвертої жінки Ягайла Софії, Русники з роду, скінчену р. 1432. Мала вона руські малювання — декоративні й ікопні, від гори до долини¹⁾, та її малювання забілено в XVIII в. До того самого менше більше часу треба від-

laborum intuitu cupientes eundem Hayl pictorem nostrum spiritualibus Grecorum persequi fauoribus et ad servicia et labores nostros reddere promptiorem, ecclesiam ruthenicalem in litore fluuii San in Praemislia ciuitate nostra sitam cum omnibus vsibus, fructibus, proventibus ad eandem spectantibus damus, incorporamus, assignamus et perpetuis temporibus sibi suisque legitimis successoribus ascribimus. Quae ecclesia more rutenicali in nomine Natalis Domini alias Bozego Rodstwa est dedicata; pro qua ecclesia et Hayl baitkone ac suis successoribus legitimis assignamus, damus et perpetuo adscribimus tria quartalia agri, ortos, prata iuxta eandem ecclesiam adiacentia et sita. Damus praefato Hayl et suis pasteris legitimis a Ruthenis ibidem in agris nostris ex crudo radice locatis, quod quilibet ipsorum a quolibet laneo quolibet anno ad festum sancti Martini sibi et suis successoribus per truncum siliginis, totidem auenae et per sex grossos monetae in regno currentis solueret cum effectu. Eciam per praefatum Hayl baitkonem pictorem nostrum fidelem dilectum et suos posteros legitimis ab omnibus et singulis nostris dationibus, exactionibus, contributionibus et aliis quibusuis tributis eius temporibus absolvimus et eximimus per praesentes — harum quibus sigillum nostrum praesentibus est appensum testimonio litterarum. Actum in Grodek in crastino sancti Georgii martiris anno Domini millesimo quingentesimo (sic) vigesimo sexto, praesentibus illustribus principibus videlicet Fedusehkone Lubortowicz fratre nostro dilecto, duce Hrinkone Iwanowic, Romano principe, Mithkone Dymytrowic principibus nostris fidelibus dilectis, magnificisque et strenuis Spytkone de Tarnow, Petro Wlodkowiц subdapifero sandomiriensi, domino Floriano et aliis quam pluribus fide dignis. Per manus venerabilis Stanislai Cziolek regni Poloniae vicecancelarii nobis dilecti. Ad relationem eiusdem domini Stanislai Cziolek r. Pol. vicecancelarii — Книга перемишльського гроду ч. 305 с. 810, feria tertia post dominicam Letare a. D. 1598. Протоколярна пога в кн. ч. 675 с. 157.

Мушу завважити, що цитата проф. Шараневича (що правдоподібно користав з копії в актах прокуратурії скарбу) має одну маленьку, але не безінтересну відміну: et ut cum (очевидно eum) ad eius modi servitia et labores reddamus promptiorem.

Що до самого імени св'ященника, то так як стоїть в грамоті, воно може читати ся як Галь, Гайль, Гаїл, Гаїїл. Імя Галь в формах як Галько, Галевич звістні в Галичині від давпа (див. Показчик до III т. Жерел до іст. України-Руси sub vocibus), і воно чл не найправдоподібніше. Гаїл. Гаїїл можна-б уважати деформаціями церковних імен. *Ред.*

¹⁾ Variis florissatis coloribus cum figuris variorum ritus graeci doctorum ab ipsa testudine usque ad deorsum undique, як описує Задзік (у Войцеховского op. с. 106).

ности також недавно відкриті фрески в сандомірській катедрі. Про се цікаве відкрите досі вістає ся на жаль одинокою звісткою коротке справданне пок. Луцкевича, доповнене листом проф. Войцеховского в Sprawozdaniach komisji historyi sztuki (Т. IV ст. XLIV). Фрески єї відкрито в 1887 р. підчас реставрації катедрі. Он як описують їх Луцкевич і Войцеховский.

Відкриті під образом, що висів в олтарі, фрески належать, мабуть до більшого циклу, що розтягав ся може на всі стіни олтаря. При реставрації відслонено простір на північній стіні олтаря, що ваймає на ширину цілий оден уступ склепіння, а на високість доходить майже до шісця опертя бічних луків склепіння і має так вздовж як ширш около 6 метрів. Цілий сей простір поділений узорчатими мабуть колісь поясами на пять образів, з котрих горішній займає весь простір між стінними ребрами, і мабуть в самім верху лишив ся затинкований; низші уложені парами в формі квадратів, і мають в вимірі половицу віддаленя стінних ребер. Два долішні квадрати в части ще забілені.

Горішній образ представляє долішню часть сцени в'їзду Христа до Єрусалима. Христос їде на ослі сидячи боком. Обі ноги на образі для глядача зовсім видні з під складів плаща. Поперед Христа і за ним видно розкішні одежі шиті в долині перлами якихось богатих єрусалимських горожан, що вийшли на стрічу месії. Тло, по яким ступає осли, має темно-червону барву. На землі досить густо розкинені пальмові галузки, і одну з них осел досягає зубами. Під самими його копитами розстелені три одежі, кинені мешканцями перед Христа в хвили в'їзду. Двох з них представив артист: оден з них занятий укладанем складів одежі яку що йно зняв з себе, а другий намальований в хвили, коли скидає з себе одіж через голову. Праворуч від тої сцени видно могутні бази й колонии єрусалимських будівель. На сій частині фресків нема ніяких написів; може вони лишили ся в горі, затинковані.

Образ з лівої сторони середньої части представляє Тайну вечеру, а в правої граду Іуди. В „Тайній вечері“ Христос сидить як би на великій подушці, праву руку витягнув до учеників, в лівій, спертій на коліні тримає пергаминовий звиток. Довкола голови золочений німб зі шлідами хреста. Кругом стола, покритого узорчатим обрусом, сидять апостоли, а на столі чотири миски з їдою і малі бохончики хліба понадарувані навхрест і розложені по стелі несиметрично, пять ножів і ложки. Всі апостоли, з винькою трех, мають бороди; трех з них для відслоненя перспективи маляр посадив на землі. Фігури апостолів уложені схематично — всі апостоли крім св. Іоана мають ліву руку обвинуену плащем або її зовсім не видно. Написів на сій образі нема також ніяких.

На другім образі, з правої сторони є два надписи і одна монограма — білі на блакитнім тлі. Одна надпись з лівої сторони звучить **TRADICIO XPI**, в часті латинськими, в часті руськими буквами. Друга з правої така: **ІМАНІЄ ХР ГО**. Понад Христом монограма **ІЄ ХЄ**, а довкола голови німба з хрестом. В лівій руці у Христа такий сам перламювий звиток, як і в Тайній Вечері. Іуда, що цідує його, такий сам, як в попереднім образі — без бороди і в одежі з широкими рукавами. Перша фігура з лівого боку — жидівського старшини, накритого темно-червоною плахтою, в позі, як заслонюєть ся від удару. Друга така фігура з правої сторони має богату, шиту перлами одіжу, а на голові острокінчасту шапку. На право від фігури Христа на долині видно сцену, як оден з учеників повалив на землю жовніра, а иньший жовнір хапає тим часом за руки Христа. Декотрі особи на тім образі, а між ними й сам Христос мають виразно означений орієнтальний тип лиця. Взагалі в цілім тім образі завважає проф. В. більше богатство композиції і рух фігур ніж в попереднім; всі особи тут мають більше виразу й життя.

Лишились ще два образи в двох квадратах долішньої часті того простору. На першім з них видно будинок „Тайної Вечери“ з заслонами і часті Христового німба. Перспектива будинку мальована без арозуміння, архітектурні подробиці як найгірші. Межі кольонами будинку великий свічник, а на блакитнім тлі надпись: **XPG APLIS PEDES LAVAT**. По двох боках ніби порфірової кольони ледви помітна монограма **ІЄ ХЄ**. Про другий долішній (пятий в черзі і останній) образ можна здогадуватись, що представляє він Христа перед Пилатом, а то судячи з часті обголеної голови в золотій короні, що могла б належати до Пилата, та з фігури мечника, що стоїть коло нього, як і ще якась особа. Решта образу забілена.

Судячи з ріжних даних: з славянських написів, з того визначного византийсько-руського типу образів та з деяких технічних подробиць, нпр. що тинк під сими фресками такий сам, як під фресками Ягайлонської каплиці на Вавели, можна судити категорично, що сї сандомирські фрески мальовані руськими малярами, як се й признає проф. Войцеховский в своїм листі. Латинські надписи доказають лиш се, що сандомирське духовенство вимагало від артистів таких надписей і вони старали ся, маючи готові вірні, їх на образах передати, хоч се їм і не зовсім удалось. Що до часу мальовання фресків то проф. Войцеховский кладе їх взагалі на XV в. а пок. Луцкевич, по довшій розвазі, взявши на увагу виразне свідощтво Длугоша, заявив ся, що вони походять з часів Ягайла. На жаль не відслонено більше тих фресків крім описаних тут, а й ті до тепер не видані.

Наймолодшою памятною руської штуки в польських землях лишаєть ся каплиця сьв. Духа (инакше Хреста) в вавельській катедрі фундована королем Казиміром Ягайловичем, в 1470 р. Мальованя в сій каплиці лишились до нині і від давна звертали на себе увагу, та були довгий час одинокою званою памятною руської штуки в польських землях. Каплиця ся була вже давнійше описана разом з згаданою каплицею королеви Соньки Мучковским в спеціальній статі¹⁾, а самі мальованя Камширової каплиці описав проф. Соколовский в статі уміщеній в альбомі польсько-руської археологічної вистави 1885 р.²⁾ (але опублікував в неї він лиш оден образ, і то по його словам — оден з слабших). Фундаційна надпись уміщена на північній стіні каплиці звучить: **мѣгоїзколеніємъ. мѣдрѣю. вѣа шѣа всемогѣцаго. пописана вѣсть сѣа капли(ца. повелѣні)емъ. великодержавного. корола. прѣсветлаго кѣзмира. за вѣжіеі. мѣти. корола. польского і великого князя. литовского. и руського(го. жомойтско)го. і князти. прѣскаго пана. і дѣдича. инныѣ многиуѣ і земля шподари. и вго королевѣ. прѣназвѣн. панѣи ѣлизавѣты. іс поколенка. цѣк(сар)ьскаго. вноука. пренанзвѣн. тяжнішого. цѣсаря. жи|кгиммнта. пана зѣмли. ракуськоѣ. і чеськоѣ і вгорської. пѣ лѣты. нароженка вѣжъего. кѣ. лѣтъ 8 ѣ ѣ. лѣтъ доконьчали шню каплицю письмо мѣа октябра вѣ....** Будова каплиці, як і цілої вавельської катедрі готицька. Освічують її чотири остролукові вікна. На склепіню, на трикутниках, які творять ребра склепіння з краями стін і на самих стінах розміщено 44 образів.

Зміст їх такий: На стіні коло входу праворуч „Зняте тіла Христового з хреста, обвите плащаницею чистою“, як означене на написи, і Христос та Марія Магдалина; ліворуч Зложено до гробу Христа і Ангел і жени Мироносици (напись: **нѣсть здѣ, коста ко іакоже рече**). Місце яке ще лишило ся на тій самій стіні заняли, починаючи в гори в долину, отєї образи: вигнанє купців із святині, арада Іудова, Пилат видає тіло Ісусове і Тайна вечера, а дальше пять образів сьвятих: Филипа апостола, Стефана архидіакона, Теодозія печерського, Онуфрія і Антонія єгипетського. Крім того ще ліворуч від входу Благовіщенє і друга Тайна вечера в символічнім представленю, де Христос, два рази повторений, причащає апостолів тілом і кровію своєю.

Напротив вхідної стіни, на західній стіні каплиці представлєне хрещенє Ісуса: Христос звернений вирост наперед стоїть зовсім нагий

¹⁾ Dwie kaplice Jagiellońskie w katedrze krakowskiej opisał Józef Muczkowski (Краків 1858, ст. 79).

²⁾ Вистава Археологічна польско-руська устроєна во Львові в року 1885, ст. 16—20.

в воді, якої хвилі підносять ся аж до його голови; ліворуч стоїть на прибережній скалі Іоан загорнений у вельблужу шкіру і кладе одну руку на голову Христа, а другу підносить в гору; праворуч трех ангелів, в побожних позах, тримають в руках плахти до обтираня.

На тій самій стіні під образом хрещеня містить ся представлення страшного суда, стрітенє Господие (Симеон старець звертає увагу виразом великого одушевленя на лиці і в цілій своїй поставі — образ сей уважає проф. Соколовский найкрасшим), воскресєне Лазаря (коло гробу стоїть пророк, мабуть Осія, коло нього апостоли, а перед ними Христос підносить руку до благословеня; на переді перед мурами міста на тлі гробу Лазар в савані, з німбом коло голови, коло нього два послугачі що відвалили гріб, представлені вони в зменшених розмірах, а дальше Марта і Магдалина коло ніг Христа). Далі Христос перед Каяфою, Христос у вязниці, Тома серед апостолів перед Христом, Христос перед Пилатом, Бичованє, Несєне крестного дерева. Два давні образи на тій самій стіні зовсім знищені і на їх місце намальовано нові. Крім того ще під образом Страшного суда сьв. Єлисавета (є надпись) і сьв. Софія (надпись в часті знищена, але можна її догадатись); се патронки жінки й матери короля Казимира.

Дальше, на стіні полудневій Рождество Христове (Мати Божа лежить на постели, приготоване начине до обмиваня дитини). Христос на Оливній горі (Ісхъ Христосъ на горѣ оливоной), Схожденє в ад, Вознесеніє, Благословящий Христос і Успеніє Богородиці.

На північній стіні: В'їзд до Єрусалима, сьв. Іоан Дамаскин, Іоан Золотоустий, Василій Великий і Григорій Богослов, дальше Умиванє ніг, Розпятє, Преображенє (Преображеніє Господа Бога и спаса Ісхъ Христа и сє являтьсѧ имъ Мойсей и Ілля) і Богородиця з дитиною і з руками піднесеними, як раз напроти Благословящего Христа на стіні полудневій, а над нею два архангели — Михаїл і Гавриїл.

„В'їзд до Єрусалима“ з котрого подана репродукція (таб. XL) по гадці проф. Соколовского слабше і наче на борі виконаний, але має той сам характер що й иньші образи.

Склепінє має на головнім місци, напротів входу, Божу Матір з круглим німбом, з руками піднесеними, з дитиною, довкола неї знаки євангелистів, а тло засіяне зьвіздами. Дальше пророки з звитками в руках, а решта вільного місця займають ангельські хори: херувими, архангели, ангели, царствія, власти, престоли й сили — як показують надписи.

Застановляючись над походженєм творців сих руських мальовань Казимирової каплиці, проф. Соколовский уважає їх вітчиною Вильну, бо Київ вже був тоді підупав. Правда, що на великокняжих дворах Ягайловім й Казимировім могла мати більшу перевагу штука білоруська (го-

лонними культурними центрами литовської Білоруси були Полоцьк і Витебськ) ніж українсько-руська, але не треба забувати, що крім Києва, що тоді дійсно був підупав, були ще й иньші визначні центри українсько-руської культури. Наведений висше документ Ягайла вказує, що наприклад той заслужений маляр, що малював костели в ріжних землях польських за Ягайла, не походив ані з Києва ані з Вильна, а з Перемишля. Фonetика фундаційної надписи Казимирової каплиці вказує на Білорусь, але й се ще не доказ против українських майстрів, бо се була прийнята тоді правопись не тільки в білоруських, але і в українсько-руських землях. Зрештою порівнанє фресків сандомірських і краківських з пам'ятками білоруської штуки в Полоцьку й Витебську могло-б сю справу розяснити. Поки що порівнаня такого ще не зроблено, а першим кроком до того було-б опублікованє сандомірських і краківських фресків, що повинна-б взяти на себе краківська Академія.

Марія Грушевська.

БІБЛІОГРАФІЯ

(рецензії й справоздання).

А. А. Штукенбергъ — Матеріали для изученія мѣднаго (бронзоваго) вѣка восточной полосы Европейской Россіи (Извѣстія общества археологій, исторіи и этнографіи, т. XVII, вып. 4, 1901).

До недавна мідяна культура в Східній Європі не звертала на себе пнякої уваги учених, і коли вияснено вже її значіння в культурній еволюції Західної Європи, Европа Східна зіставала ся порожнім місцем. В своїй Історії України-Руси, перед чотирма роками, я міг вибрати в публікації і з автопсії лише дуже скуний запас матеріалу для українсько руської території. Остатніми роками в тім напрямі появили ся деякі дуже цінні публікації. В затитулованій публікації д. Штукенберг подає дуже багатий матеріал з Поволжа — губерній Казанської, Вятської, Уфимської й Саморської й се кидає дуже інтересне світло на розповсюдженне мідяної культури. На жаль тільки автор не подає відомости, чи над сими предметами була переведена хемічна аналіза. Се важно о стільки, що без такої аналізи, в простої автопсії досить трудно відрізнити вироби мідяні від бронзових з слабою домішкою цини.

М. Г.

Курганы и случайныя археологическія находки близъ мѣстечка Смѣлы. Томъ третій. Дневники раскопокъ 1889—1897 гг. гр. Алексѣя Бобринскаго и о курганахъ Звенигородскаго, Каневскаго и Роменскаго уѣздовъ, Спб., 1901, ст. XII + 174 + 2 мапи + XXI фотографічних таблиць, 4°.

Третій і на жаль останній том дневників поважного археолога гр. Бобринского укладений переважно так само, як і попередні. Перша ча-

стина сього тому, де уміщені його власні дневники розкопок коло м. Смѣли і розкопки Роменських курганів й могил, служить продовженнем попередніх розслідів в сій місцевости і користаючись в неї треба завжди йти перед очима два попередні томи. В дальшій частині сього третього тома подані коротенькі уваги про могили поблизу місточка Шполи (ст. 56—57), м. Звенигородки (ст. 58—59), ширше про могили Роменського повіту (розкопки С. Мазараки, Д. Самоквасова, Кибальчича, (ст. 60—91), далі подані дуже цінні дневники розкопок з Київщини невідника Е. Зноско-Боровского (ст. 92—144), нарешті описані припадкові нахідки поблизу м. Смѣли за останні 7 літ (ст. 145—150). За текстом подано пояснення до фотографічних таблиць, зроблених з найбільш типових і рідких річей, про які була мова в тексті, азбучний показчик імен і річей, нарешті зміст. На початку тома подано дві мапи: одна — генерального штабу, 3-верстова, на якій означені розкопані могили в Київщині, поблизу Смѣли; друга — план тої частини Київщини й Полтавщини, де були переведені археологічні досліди, згадані в сій книзі.

Найбільший науковий інтерес має перша частина тому — власні розкопки гр. Бобринского, а головніше — науковий їх дослід. Майже кожну, навіть дрібну річ автор розглядає в освітленню всесвітньої археології й надає її таким чином не раз першорядне значіння. Не рідко він приходить до цікавих і вартих уваги висновків що до наших українських старинностей, до їх групування, систематики, методів досліду, про що згадаємо далі. На переді дневників автор подав вступ — загальний погляд на усї археологічні доби, відомі на Україні. Вертаючи ся до класифікації, поставленої ним в II томі¹⁾, пропонує він трохи змінити загально уживану у нас класифікацію що до найменування сих доб, а власне: давнішу добу камінно-бронзового часу поділити на два періоди: 1) вік каміню — палеолітична доба і 2) доба камінно-бронзова, яку слід звати енеолітичною, як звичайно уживають сього терміна у західній Європі²⁾.

Між иньшим, ведучи річ про київські пофарбовані кістяки (ст. I—II вступу і 32 в тексті), автор відрізняє їх напр. від кубанських (з золотими, срібними та бронзовими річками) і кладе на самі початки енеолітичної доби, себ-то, на його думку, не пізнійш VII ст. перед Хр. Щож до залятого питання про походження фарби в могилах на кістяках і поблизу їх, то автор окрім непевної гіпотези, якої він і сам не

¹⁾ Див. Записки т. VII, Бібл. с. 2—4.

²⁾ Найбільш цікаву могилу сього часу див. на ст. 53—55.

підпирає — про посмертне пофарбування небіщиків, не може висловити нічого певнішого.

Слідом за енеолітичною добою на Україні, на думку автора, наступила перша залізна доба, поминаючи бронзову. Сеї останньої, на думку автора, в чистім виді у нас не було: „характерні для бронзової доби гуртові знахідки бронзових виробів, в т. зв. схованках бронзовників — цілком неznані на Україні. Бракує також і деяких бронзових річей, що все трапляють ся в Західній Європі і Скандинавії“ (вступ, ст. VI). Нам здається, сеї присуд викликаний лише нашими дуже малими відомостями про бронзову епоху на території України, і згодом мусить бути усунений, коли впливе на світ більш матеріалів. На останньому, XII археологічному з'їзді д. В. Городцов зreferував між иньшими 264 похоронів бронзової доби в Ізюмськiм пов. в Харківщині. Се може бути цілою епохою в наших поглядах на бронзову добу в нашому краю¹). Та і сам автор, закінчуючи свої уваги в приводу одної з могил в Смілянщині (ст. 25), в якій знайдений великий бронзовий обруч (шийний або головний), дві бронзові спіралі, додає: „взагалі тут ми правдоподібно потрапили на могильну обстанову бронзової доби. У всякім разі ся могила — то виімок з відомих нам типів наддніпрянських могильних похоронів. Будемо сподівати ся, що дальші нахідки кинуть більш світла на обряди сеї цікавої для південної Русі доби“.

Дальший період — період впливу грецької цивілізації на Україні: се „скито-сарматська доба“, від VI ст. до II (а часом і I) перед Р. Х. Вона поділяється на давнішу, власне „скитську“ і „нео-скитську“ або „сарматську“. В могилах сеї останньої ще немає річей римського побуту. Могильні ями сеї доби (під насипом) уряджені инакше: дуже неглубоко, частійше ж небіщиків кладено на ґрунт, а зверху сипано курган. Але досліджених могил з сеї пори так ще не багато, що всякі ширші виводи про такі похорони були б ще передчасні (ст. 46)²).

¹) Д. Н. Б. в своїому справозданню „Археологічний з'їзд у Харкові“ („К. Стар.“, 1902, XII, ст. 483—484) каже, що „відкрито цілу нову картину доісторичного минулого, досі ледви примітного („уловиного“) в дослідках иньших частин нашого полудня“.

²) 10 могил з похоронами сеї пори розслідав Е. Зноско-Боровський коло Каніва (див. в сім же томі, ст. 107, 108—118), а також кілька ґр. А. Бобринський (ст. 18—23, 32—36, 44—46) та иньші (ст. 59, 61).

Що до першого періоду „скито-сарматської доби“, власне „скитського“, то територія України досить богата на могили сеї пори, і в сій книзі найчисленніші і найцікавіші причинки належать як раз до неї. У вступі (ст. VII—IX) автор дає цікавий правдоподібний нарис вигляду, житя і побуту Скита, о скільки їх можна собі уявити на підставі відомих досі хронологічних причинків з скито-сарматських часів. Що до широдности й антропологічного типу Скитів — то про се повів річ в своїх дневниках небіщик Е. Зноско-Зборовський. На його думку, ліпшим доказом того, що Скити не були осілою людністю, а прийшлою, принаймні у нас в Наддніпрянщині, служить замітне, постійне і одночасне з похороном грабування скитських могил. „У нас (в середній Київщині) і як каже ґр. А. Бобринський — далі на південь, ледви не до Херсонської губ., скитські могили не тільки пограбовані, але навіть над небіщиками чинено наругу в самій дикій формі. Цікаво було б знайти такі могильники, де могили не були б пограбовані; се вказувало б на місцевість, залюднену виключно Скитами, се-то народністю, яка шанувала й поважала своїх небіщиків. Коли Скити йшли з Сибіру і Семиріччинської області, як се доводить В. Флоринський в своїй праці „Первобытные Славяне“, то там і слід шукати непограбованих могильників; а у нас їх нема, та і взагалі у нас нема виключно скитських могильників, а все мішані; тому розібрати ся в них так трудно“ (ст. 117). Що до національности Скитів, д. Зноско-Боровський висловлюється в тім напрямі, що коли у Славян були напевно довгі голови, то Скити — не Славяне, судячи по черепам. „Тутешні (середня Київщина) автохтони — се мешканці могил, поховані під величезними лівобережними росавськими могилами, а також під могилами, розкопаними ґр. А. Бобринським в Черкащині. Могили їх не пограбовані, та й чи могли ж грабувати свої свої? Але коли з'явилась иньша людність — Скити чи иньші, як би там їх не називали, мабуть иньшої релігії, то могили їх почали систематично й безпосередно грабувати, і таким чином цілком справедлива гадка ґр. Бобринського, що „грабителі далеко не стояли на такому степеню розвитку, як особи поховані“ (ст. 117—118).

Найбільш інтересні скитські похорони, списані в сім томі, були віднайдені: 1) коло с. Волковців, Роменського пов. В могилі (між иньшми не пограбованій) знайдено: бронзовий шолом, бронзову броню, такий же пояс і останки кістяної броні, бронзові псалії, золоту рибу (може налобник коня?), багато різної зброї, золотий обруч на шиї, срібна булава, знаряди кіньської зброї. Кінці обруча — головки птахів з довгими дзьобами (зустрічається вперше). На руці був наручник з золотої стяжки. Коло кістяка — золоті бляшки з жіночими голівками —

новий тип, підвіска форм фібулі, багато (300) бронзових стрілок і т. и. Певно, тут ми маємо похорон скитського князя¹⁾. 2) Берестняжський могильник в Канівщині. Також золоті річи (гудзюки, бляшки, сережки), золотий нашійний обруч, бронзове кругле зеркало з довгою бронзовою ручкою, бронзовий наручник, пояс з бронзових блях, прилади кіньської зброї, бронзові стрілки і т. и. 3) Тамже, поруч в попереднім курганом. Знову багато бронзових і золотих річей оздоби і кіньської зброї, золоті і бронзові штаповані бляхи. Як урядження сих двох курганів, так і річи в них цілком однорідні. Се наводить на думку, що похорони сі не тільки в одного століття, але навіть рівночасні. 4) Синявські кургани в Канівщині, на правім березі Россави. На черепі кістяка повязка із золотих блях з штапованими олеями (аж 31), окрім того ще 11 кружків²⁾. Повязка ся була пришпилена з заду одною золотою шпилькою. На шиї також 24 золоті круглі бляхи. Окрім того намисто з золотих рурочок і золотих порожних в середній блях, третя низка — з цінного каменя: агатів, сердоликів, шкла і и. В вухах золоті сережки.

Коло другого, жіночого кістяка стояла камінна (пісковець) личочка з гарно вирізаною ручкою і на йому кусник рожевої фарби. Поруч — бронзове зеркало з желізною ручкою.

За „скито-сарматською“, а потім римською добою — настає доба міграції народів і похорони з річами т. зв. „готського“ типу: се пальцевидні („дігітгальні“) фібули, спряжки, головки списів, оздоблені перегороженими шклами і гранатами з улюбленим мотивом — соколиною головкою³⁾. Автор ставить питання, чи не до сеї-ж доби належать і могили з камінними бабами? На його думку певнійше: усього їх тимчасом покладати на часи між IV—VII ст. по Р. Хр. Але здається, що з сим питанням покінчили на останньому археологічному з'їзді

¹⁾ Д. І. Личиченко, слідом за яким описує сеї похорон гр. Бобринський, зауважає, що „вагалі могильні групи скитського характеру мають в сій місцевості (в Роменщині) багато загальних рис що до урядження могил. Розкидані на протязі кількох верст, могильні групи по берегах Сули свідчать ніби про існування тут в скитські часи дрібних племянних груп, що мали кожна свої особности у внутрішній ладі і релігійній обрядовості“ (ст. 82).

²⁾ Подібну повязку знайдено і в кургані в Бобринського могильника, коло Каніва, тільки там виштаповані коні (або кови) (ст. 113).

³⁾ Поступовий розвиток в різні історичні доби сього типу (соколячої голови), відомого від крайнього сходу і до Атлантицького океану, подає автор на ст. 6—9 сього тому. Могили готського типу згадують ся двічі (в Смілянщині) ст. 147—149.

в Харкові. Проф. Н. Веселовський в своїому рефераті з приводу сього питання звернув увагу на новий тип баб — лежачих, і каже, що сі камінні баби, напевно надгробні, належать до народів тюркського племені¹⁾.

Далі іде доба славянських похоронів. Се похорони під невеличкими насипами, в деревляних трунах і з незначними річевими надмітками. Куфічні монети на намистах подають час сих цвинтаріщ — VI—IX в. по Р. Х.

Не зовсім вяснено, до якого часу належить похорон в кістяком і вояки в повній зброї разом з багато убраним, осідланим конем. Таку могилу розкопав Е. Зноско-Боровський в Канівщині (ст. 122—124). В деревляній труні лежав зотлілий кістяк вояка в желізному шоломі (шпашу) на голові і желізній масці на виду. Він був одягнений в желізану сорочку з великих кільців, при боці крива желізна шабля. Решту могили заповнював кінь, лежачи на череві, з зігнутими погами з піднятою до гори мордою. Кінь був засідланий і загнуданий. Дослідник таких могил А. Бранденбург зачисляє їх до неченижських (VIII—XI ст.). Інші знову, як напр. проф. Антонович, добачають тут Полян, ще інші — Половців, Яссів, Косогів, Черкесів і т. и. Питання лишається отвертим. У всякім разі маємо похорони з IX—XI ст.

Нарешті доба великокнязівська. Але в сім томі з часів її не стрічаємо нічого.

Спинимо ся ще коротенько на деяких дрібнійших питаннях, науково розроблених і розглянутих автором. Перш за все — вістря бронзових стріл. Автор, придививши ся до різних їх форм і типів, подає інтересну таблицю (табл. XVI при кінці книги), на яку варто звернути увагу археологам. Всі стрілки розглядає він так: 1) чи двогранна, чи трогранна, 2) чи овальної форми, яка переходить в ромбічну або трихугольцу, 3) з отвором, чи без нього, 4) з бічними вістрям, чи без нього. Автор сподівається ся, що прийнявши сю кваліфікацію, хоча-б для Скитії, можна сподівати ся, що згодом, коли побільшає причинків, можна буде по ним означати час похорону. Так д. Зноско-Боровський впевняє, що стрілки в виді трохгранних трекутників трапляють ся в могилах цілком иншої доби, ніж овальні. На думку автора, розвиток форми бронзової стрілки можна собі уявляти так: з початку наслідування камінним вразкам, потім перехідні форми, далі — скитські овальні стрілки, нарешті неоскитські, трегранні, трекутні.

¹⁾ До порішення сього питання значно прислужили ся орхонські надписи з VIII ст. нашої ери.

Трапляють ся і кістяні стрілки — досі лише в Роменщині, в Дарівці (коло Шполи) і взагалі в скитських могилах на Кубанщині, в Криму, на Кавказі.

Пряслиці — вони бувають двох родів: з глини і каменя. Перші поділяють ся на давніші (з часів енеолітичних) — звичайно великого розміру, але оброблені, з кварцом в глині; новіші — вироблені гарно, орнамент симетричний. Що до форми вони бувають: згятий стіжок з округлими боками, дно рівне; також — дно закруглене; два стіжки, злучені основами; також — але абтї, гладенькі, круглі, низькі, плоскі; циліндричні; подовгасті, вузькі. Камінні пряслиці трапляють ся виключно в славянські і великокиязівські часи, себ-то починаючи з VIII або IX ст. В скитські часи — переважно добре оброблені з глини. Дуже цікавий примірник пряслиці знайдено коло Сьмили з свастикию. Річей з свастикию на Україні відомо дуже не багато: окрім згаданої пряслиці ще глиняний горщикок, знайдений А. Мазараки в могилі в Роменщині, коло с. Аксютинець, бронзовий перетінь, знайдений в Черкащині і глиняний горщикок із колекції Т. Кибальчича, з Київщини. Автор показує наглядно, що першим сюжетом для свастики послужила боротьба птахів із зміями; згодом звичайні малюнки сеї боротьби почали стилізувати ся й прийняли конвенціональні форми (ст. 37—40).

Фібулі — на стор. 28—29 автор подає реєстр усіх фібуль, знайдених ним в Сьмільяниці (усіх 14), з них найдавніша походить з I в. до Р. Х., а найновіша з V по Р. Х. З сеї скількості тільки 3 знайдено в могилах. Найдавніші фібулі, відомі в Західній Європі з XV ст. перед Р. Х., (майже 300 типів), зовсім невідомі в Росії: не знайдено досі жадного примірника.

Бунчуки — верхня частина бронзова або желізна, подібна до груші, насаджена на довгий желізний держак. В середині груші брязкотить кулька. Зверху груші головка або і ціла фігура звіря (або людини). В колекції г-р. Бобринського є 10 таких бунчуків. Цікаві примірники знайдені при розкопках С. Мазараки в Роменщині, були ще знахідки в Катеринославщині, в Кубанщині, в Київщині (коло Шполи), на Поділю (в Балтському повіті). Що до їх ціли, то се могли бути побрязкачі, себ-то інструменти, якими можна було викликати шум і дзвін; могли вони бути і знаками власти або ратищами прапорів; могли їх причіплювати до походного або похоронного повою. Справа ще не вяснена.

Зеркала — їх буває три типи: 1) у яких до диску з низу прироблена ручка, на рівні з поверхнею зеркала, 2) ручка прироблена до центра диска, перпендикулярно до нього, 3) замість ручки до центра ззаду прироблено вушко. Автор подає описи усіх відомих йому зеркал (20 примірників).

На інших окремих річах, які не являють ся новиною, не спинаємо ся. Серед принактових знахідок можна занотувати річи готського типу з двох могил (згадано про се вище), литий бронзовий кінжал з одної маси з ручкою (в Чигиринщині), дуже рідкий тип на Україні, та булаву з Канівщини.

Отсе і усе головніше, що могли ми занотувати в сій цінній праці г-р. А. Бобринського. Не хочемо вірити, щоб на сьому вже був і край, як се заповідає на вступі шановний автор. Будемо сподівати ся, що невтомний знавець і дослідник подарує нам ще не одну цінну працю з поля археології України.

В. Доманицький.

Е. О. Карскій — Очеркъ славянскої кирилловскої палеографіи. Изъ лекцій, читанныхъ въ Императорскомъ Варшавскомъ Университетѣ, Варшава, 1901, 4^о, ст. XIV+518.

В основу згаданого „Очерка“ лягли „Лекції“ автора, друковані в Русск. Филолог. Вѣстнику т. XXXV—XXXVII, але між першою і другою роботою заходить значна різниця. Коли бо в Лекціях опирає ся автор тільки на виданя пам'яток, то в Очерку, який і своєю великістю також перевищає Лекції, автор опираєть ся на перших жерелах, себ-то на самих рукописах.

Ціла книга поділяє ся на три часті. 1. Вступ і зміст, ст. III—XIV; 2. властивий „Очеркъ“, ст. 3—371; 3. додаток, ст. 375—618. Друга частина обіймає дванацять розділів, які перейдемо по порядку.

I. Предметъ науки и ея методы. Палеографія належить до області археологічних наук і займаєть ся дослідом походження, зміни і розширення письма, а далі всього того, що із сим стоїть у звязку: материялу, на яким писали, писців і т. д. Се загальна дефініція палеографії, яку автор з'ужує до досліду словянських пам'яток, які зберегли ся в передачі кирилівською азбукою. Своєю уваго звертає він головно на давні рукописи, на спосіб їх читаня, на спосіб відріжюваня фальсифікатів від оригіналів, та означене часу і місця. Передаючи свої спостереження над тою або другою пам'яткою палеографу приходиться покликувати ся і на саму пам'ятку або на знимки. Вони можуть бути фотографічні (особливо тепер в ужитю), фототипні, фотоцинографічні, ручні. З пам'яток не писаних ні на пергаміні ні на папері, а врізуваних або литих, маємо знимки гутаперхові, гіпсові, гальванонлястичні і т. д., с. 3—10.

II. Источники для палеографическихъ наблюдений. Відповідно до того, що найбільшу вагу мають для палеографа самі пам'ятки, в пер-

шій мірі вирішає питання: де вони? І тут автор перераховує дуже докладно ті бібліотеки, в яких переховують ся цінні рукописні збірки. Подає бібліотеки, не тільки російські, але і заграничні, не тільки більші, а також церковні, монастирські і приватні. Для наукового ознайомлення ся з рукописию в палеографічних цілях не малу роль грають також дані, що до її змісту, автора та минувшини. Ті дані подають бібліографічні роботи, які із повною докладністю перераховує автор. Згадавши далі важніші роботи, із яких можна поінформувати ся про вік памяток, принаймні тих, що явили ся на Русі до XIV в. включно, подає автор хронологічний реєстр важніших з тих памяток. При тім ділить він пам'ятки на: а) рукописні книги і відривки із них; б) грамоти і акти; в) написи. В такому самому порядку і з тим самим поділом вичислені важніші рукописи староболгарські, середноболгарські й сербські, ст. 11—58.

III. Пособія. Хоча уже з початком XIX в. являють ся дослідні пам'ятки з палеографічного погляду, то все таки до палеографії, як чистої науки було ще далеко. Остання явила ся недавно. В тім Схід став далеко поза Західною Європою, де уже в XVIII в. виходять такі праці, які не стратили свого наукового інтересу й досі. Подавши коротко важніші праці західноєвропейських учених та учених російських на полі грецької палеографії, переходить автор історію розвитку славянської палеографії від письма А. Н. Олєпіна о Тмутороканським камени 1806 р. аж до найновіших часів. Вичислює новіші статі і видання, які стоять із палеографією у якому небудь зв'язку. Вкінці знаходимо виказ робіт на полі студій про перші печатані книжки, про дипломатику, ефрагістику та нумізматику, ст. 59—85.

По тім, більше історично-бібліографічної часті переходить автор до властивої своєї задачі.

IV. Матеріаль, на которомъ писали. Книжки й документи писали ся на пергамені і папері; документи писали ся й на інших матеріялах. Написи зберегли ся по більшій часті на металах, камію і дереві. До XV в. писали ся пам'ятки переважно на пергамені, який у староруських пам'ятках називаєть ся „мѣхъ“, „кожа“, „хартія“ або „харатья“. Автор застановляєть ся над походженем пергамена, його родами, подає по жерелам його ціну. З огляду, що пергамен платив ся, як на свій час дуже дорого, уживано палімпсестів, себто пергамену, з якого вишкребано та змито первісне письмо. Славянські рукописи на палімпсесті вичислені автором докладно. Після половини XIV в., а у південних Славян раніше, місце пергамена займає папір. (Через се одначе зовсім не виключене уживанє пергамену і пізнійше, хоча що правда рідше). По-

давши дороги, якими йшов папір на Русь, автор звертає особливу увагу на західноєвропейський папір, який має на собі водяні знаки, що для палеографії мають немалу вагу. Декілька водяних знаків подає автор для прикладу за Ліхачовим. Вкінці подає автор деякі написи на металі (особливо хрестах), на церковних стінах, на камію (славна мотильна напись Самуїла 993 р.). Між матеріями, на яких писали, згадує автор ще луб, берест, дерево, дошки, кість і тканини, ст. 59—109.

V. Форматъ и переплетъ рукописей. Більшість памяток заховала ся в виді книг, грамот і звитків. Автор подає коротку характеристику кожного роду, переходить спосіб переплету і оправи книг. Вкінці згадує коротко про печатки на грамотах, ст. 110—126.

VI. Принадлежности письма. До виготовлення рукописів уживав писець ліній, циркля, оловця, лінеалу себто тупого металювого чи кістяного ножа до виведеня ліній на пергамені, тростини, гусячого пера, губки, каламарів, чорнила, киновари, срібла, золота. Про кожду із вгаданих річий знаходимо у автора більше або менше докладні дані, ст. 127—136.

VII. Орнаментъ. Хто бере стару рукопись у руки, тому зараз кидають ся у вічі окраси та рисунки, на які багаті давні рукописи. Про те говорить автор під спільним наголовком — орнамент. Кладе його у зв'язь, а також залежність від орнаменту східнього, візантійського та західноєвропейського. Орнамент ділить автор на: мініятури, заставки і окрашені букви, характеризує кождий рід з осібно і подає історичний розвиток орнаменту від стилю геометричного, „чудовищного“ (тератологічного), ново-візантійського аж до травистого поморського. Згадавши орнамент перших печатаних книг, переходить автор до орнаменту грамот, при чім переводить ярку границю між характером орнаментів західно-руських, південно-руських і південно-словянських. Значінем орнаменту для означеня часу написаня рукописі кіичить автор свій розділ, ст. 137—158.

VIII. Історія славянського кирилловського письма. Сю історію починає автор свідощтвами про винайденє словянської азбуки. Порівнює її із грецькою та ставить у тіспу залежність від грецького літургічного письма. Деякі букви славянські та грецькі так близько до себе підходять, що на перший погляд, коли не звертаєть ся уваги на мову рукописі, дуже легко взяти рукопись славянську за грецьку і противно. Відтак подає автор генезу тих букв, які не мали свого прототипу у грецькій азбуці.

В славянським кирилівським письмі є три головні типи: устав, полуустав і скоропись. Кождому типови присвячена осібно характеристика. В полууставі і скорописи переводить автор границю між західно-

і східно-руським та південно-славянським почерком. Під впливом рукописних почерків витворилися з початком печатання книжок і різні роди печатних „шрифтів“. Автор зазначає три головні типи: а) краківський, венеційський, пражський, несвіжський і давніший південно-славянський; б) шрифт руський; в) особливий шрифт відлитої для Литовського статута 1588 р. За тим йде найважливіша теоретична частина роботи, де автор аналізує почерки поодиноких букв почавши від уставу у хронологічним порядком аж до скорописи. І тут опирається автор не на якихось одиничних прикладах, а на пересічній, нормальній типі букв рукописів, а хоча не переходить мовчки і більш рідких прикладів, але робить це дуже обережно. При кожному почерку подає автор намітку, з якої взяв свій приклад. Принагідно згадує автор і про глаголицю, оскільки вона являється у кирилівських рукописах. Посвятивши кілька цінних уваг чисельній вартості букв та способи числення літ, переходить автор до знаків. При тім показується, що давніші славянські рукописи так у стрічні, як і надстрічні знаки були значно убожші від пізніших. Вкінці переходить автор „в'язи“ букв і закінчення рукописів. Трактатом про приписки кінчить ся отся інтересна частина, ст. 158—258.

IX. Криптографія или тайнопись. Иноді уживано букв у їх невластивім значінні, місце букв займали деколи числа або механічно виставлені значки, супроти чого написано ставало незрозумілим, набирало певної тайни і було знаним тільки втаємниченим особам. Такий рід писання називається криптографією. Із памяток виходить, що ролю криптографії грала у кирилівських рукописах також глаголиця. Подавши різні роди тайнописи, кінчить автор розділ згадкою про шифроване письмо в цілях дипломатичних, якого ролю з кінця XVI в. сповняла тайнопись, ст. 259—268.

X. Писцы книгъ. В сім розділі подає автор характеристику писців-авторів і переписувачів, розбирає їх роботу, подає гонорар за писане. Інтересні записки чи закінчення писців, які подає і аналізує автор. При кінці розділу поданий цінний азбучний каталог писців (і переписувачів) кирилівських книг до 1500 р., ст. 269—325.

XI. Появление славянского кирилловскаго книгопечатанія. Роботу писців з кінцем XV в. заступили друкарні. Перші друкарні, де печатали ся словянські книги, повстали в Кракові, Ободі (Чорногора), угорсько-волошська, чеська в Празі, Венеції, Несвіжі, Заблудові, Львові, Острові, Вильні, Москві. Перша печатана славянська книжка, як звісно, появилася в Кракові 1491 р., ст. 326—332.

XII. Разные изводы рукописей въ зависимости отъ мѣста написанія и орографіи. Тут подані докладно характеристичні прикмети редакції церковнославянської, середноболгарської, сербської, молдавсько-

волошської, руської. Серед памяток руської редакції відріжнює автор памятки новгородські, литовські, галицько-волинські, західно-руські. Щоби нагляднійше представити сю різницю редакцій, подає автор із кожної по кілька відривків із хронологічно різних рукописів, ст. 333—371.

Наступають додатки.

I. Глаголическая азбука. Подавши глагольську азбуку, доторкається її автор о стільки, оскільки вона в'язеть ся із кирилицею, подає новішу літературу цього питання, при чім не можна не підчеркнути цього факту, що автор признає глаголицю старшою від кирилиці, ст. 375—380.

II. Пермскія письма. Автор подає пермську азбуку, винайдену в XIV в. св. Стефаном, пермським єпископом, для перекладів св. письма для Зирян. В кирилівських рукописах грає вона ролю тайнописи, ст. 381—384.

III. Снимки съ рукописей. Дуже цінний альбом рукописних знімків, зроблених незвичайно старанно. Вартість цього альбому тим більша, що не кождий має спромогу бачити давні рукописи, а видаєня Погодіна, Вулаєва, єп. Савви, Срезневського в докладности декуди уступають залученим знімкам, не кажучи вже, що вони стали бібліографічною рідкістю, ст. 385—459.

IV. Дополненія и поправки. Уваги варті передовсім доповнення, де збогачено подану в роботі літературу, переважно новішими працями, доповняють ся самі виводи автора, та подається ключ до відчитання скорописних знімків, яких відчитане невправленому оку дає не малі труднощі, ст. 461—492.

V. Указатели. 1. Личныя имена; 2. Рукописи, грамоты и акты, надписи и старопечатныя книги, ст. 492—518.

Таким чином ми постарали ся дати по змозі як найдокладнійший зміст поважної праці проф. Карського (розуміється оскільки нам се дозволяли вузькі рами рецензії). Взагалі книга представляється корисною. У своїх висказах та виводах автор дуже обережний, у всім опирається на подані матеріали; до кожного розділу, що більше до кожного питання подає ціну багату літературу. Книжка й на зверх окрашена заставками і ініціаловими буквами із різних рукописів, що має також і свою практичну вартість. Та при тім всім добавуємо, а радше відчуваємо одну недостачу у роботі проф. Карського. Сам автор признає, — зрештою се річ добре знапа, якими численними та різними нитками зв'язана славянська палеографія з грецькою. Не можна заперечити, що розуміння одної без другої прямо неможливе, в найлучшій разі за поверховне. Автор, правда, перепроваджує паралелю обох пале-

ографій, але лиш уривочно, не постійно. Булоб дуже пожаданим, щоби автор був посвятив трохи місця короткому начеркови грецької палеографії, хочаб навіть на підставі підручника Гартгавзена, котрого вплив на автора так у цілому методі, як і способі оброблення деяких питань, виразно дає себе знати. Розуміть ся, і в Гартгавзені не одно супроти нових дослідів муіло б бути перероблене.

Другою хобою вважаємо може чи не надто значний брак у докладности характеристики південно-славянських памяток. Тому що палеографія автора не виключно кирилівсько-руська, ми б бажали більшої уваги для Південної Славянщини. Графічні прикмети її належало обговорити з окрема, не додатково і принагідно, як якусь прищипку до руської палеографії, а се належало зробити тим більше, що графіка південнославянська не все сходить ся з руською.

Ще насуваєть ся нам одна увага, значіня більше механічного. Автор покликуєть ся на знімки, але досить загально: „см. снимокъ въ приложеніяхъ“ — *passim*; не подаючи ні сторони, ні означивши зніmkів числами, утруднює автор сею малою недокладністю читаня книжки й забирає багато часу на кождоразове перекарткованя зніmkів.

Се лиш наші бажаня, які при другім видаю „Очерка“ легко буде можна сповнити. Ціль свою, щоб книжка була першим підручником в початках для студійованя старинних рукописів, осягнув автор вповні, що більше — може вона служити гарним підручником і для досвіднішого палеографа.

Ів. Брик.

А. И. Соболевскій — Славяно-Русская палеография. Курсъ первый, Спб., 1901, ст. 53.

Завдяки живійшому темпови, яким йдуть студії в славянській фільольогії, ми дістали в двох останніх роках дві важніші праці з обсягу палеографії. Се обговорена вище гарна книжка проф. Карского, та вище згадана проф. Соболевского. Ся остання — то конспекти викладів, читаних в Спб. Археологічним Інституті.

Книжка розпадаєть ся на пять розділів.

В I подає автор місця, де переходують ся важніші рукописні книги та грамоти староруські, південнославянські та молдавські. Автор розрізняє книгу, звиток і грамоту. Докладно описує всі три роди, причім згадує про переплітаня і ціну книг. Дальше згадує про переписувачів і їх роботу та пояснює староруську термінологію з области палеографії.

В II описує матеріали до писаня: пергамен, паліпсест, папір, береста, лубок, дошка, чорнило, киновар, синя, зелена, жовта краска, золото, срібло, перо, оловець, — а вкінці уступ про водяні знаки.

В III характеризує автор форми і роди письма: устав, полуустав, скоропись — болгарські, руські, а по части молдавські. Для ілюстрації служать пять фототипних таблиць.

В IV іде мова про орнамент книг — спершу византийський, дальше дивовижний, про вплив західного. Вкінці згадує автор про мініатури і ініціали; до сього питання належить шеста таблиця.

В V говорить автор про „вязь“ в титулах книг, про заголовні листки й закінченя рукописі.

Інтересно що „південно-руські“ себ-то східно-українські і „південно-західні“ рукописи себто галицько-волинські в кожного погляду, особливож характером нисьма і орнаменту виказують сильну ріжницю супроти „північно-руських“, себ-то російських (взявши загально).

Книжка подає зовсім приступно перші елементарні відомости для людей, що приступають до палеографії і тому варта нового припня.

І. Б.

Палеографическіе снимки съ русскихъ рукописей XII—XVII вѣковъ. Изданы С.-Петербурскимъ археологическимъ институтомъ подъ редакціею А. И. Соболевского, СПб., 1901, ст. 2+3+70 таблиць, мале folio.

Разом з обговореним вище курсом проф. Соболевского, вийшов ним же зладжений збірник факсиміле з рукописей. Як бачимо з коротенької передмови до сього видання, воно має служити підручником при навчанню палеографії, а матеріалом для нього послужили рукописи, зібрані в 1899 р. на палеографічну виставу петербурського археологічного інститута. Може бути, що сим треба пояснити повну випадковість і взагалі — на наш погляд, неповні відповідний добір рукописей (в такім підручнику мусять головню фігурувати рукописи з докладною хронологією й докладно звіним географічним походженням, і тільки за браком таких мусять уживати ся рукописи меньше ясного походження). Пояснення походження й характеристика рукописей також повинні бути докладніші, ніж поданий видавцем сухой регістер (хоба може коментар дасть його курс? але в такім разі се треба-б зазначити).

Ціла майже половина збірки присвячена московському письму XVII в. З перших віків нашої палеографії маємо дуже мало (одно факсиміле з XII—XIII в., два з XIII, два з XIII—XIV). Українських рукописей взагалі ужито розмірно мало. Виконання взагалі добре.

М. Г.

А. И. Алмазовъ. Врачевальныя молитвы. Къ матеріаламъ и изслѣдованіямъ по исторіи рукописнаго русскаго Требника (Лѣтопись Историко-филологическаго общества при Имп. Новороссійскомъ университетѣ. VIII. Византійско-славянское отдѣленіе V. Одесса 1900, стор. 367—514).

Праця д. Алмазова складаєть ся з двох частий: від стор. 367—465 маємо розвідку, а далі йдуть матеріали — тексти грецькі й церковно-славянські лікарських молитов. Сама розвідка розпадає ся також на дві часті: одна обговорює початок, первісну редакцію та призначенє лікарських молитов, далі склад того їх комплексу, що називаєть ся загальними лікарськими молитвами, а друга часть займаєть ся молитвами на спеціальні випадки.

Праця д. Алмазова має безсумнівну вартість для того, що він пильно використав не лише всі важніші дотеперішні праці над історією Требника, але надто мав змогу розглянути та вивискати багато грецьких та церковно-славянських рукописів. Виводи, до яких доходить він що до руських Требників, не можна назвати надто новими: лікарські молитви, що мають ся в руських Требниках, майже всі пішли з грецьких Евхологіїв; навіть ті молитви, яких грецьких оригіналів доси не віднайдено, правдоподібно також не були оригінальними руськими творами. Друге, таксамо натуральне спостереженє — руські лікарські молитви в наших Требниках не були перекладені з грецького на Русь, але прийшли до нас від південних Славян. І що до апокріфічних молитв, із яких значна часть від південних Славян перейшла також до нас, треба стояти на тім, що вже давно виказав М. Соколов, що вони були перекладені з грецького, навіть ті, що в церковно-славянських індексах признають ся Єремії попови болгарському.

Що до сього, як також що до деталей праця д. Алмазова не лишає місця для закидів, особливо коли не маємо змоги контролювати тих деталей. Та можна би піднести деякі принципіальні закиди. Поперед усього що до початку лікарських молитов у Греків д. Алмазов занадто широкими кроками ходить по країні припущень та здогадів там, де новіша наука протерла не одну стежку, якої не слід би ігнорувати. По думці д. Алмазова сама ідея лічити хорих молитвами „опирає ся на виразний заповіт у однім новозавітнім творі, а власне в посланію Якова гл. V, вірші 14—15, і задля сього й деякі лікарські молитви мають титул „молитва сьв. Якова“. Та мені здаєть ся, що таке основуванє всіх лікарських молитов на тім однім уступі занадто стіснює справу. Сам д. Алмазов говорить, що лікарські молитви, які потім, у X—XI віках ввійшли в склад грецьких Требників, повставали з разу в різних місцях

і тільки з часом були зведені в один корпус. Алеж у такім разі не зайвим було би загадати, що ліченє хороб при помочи молитви було широко розповсюдженє в Греції ще перед Христом, що одним із головних мотивів швидкого розширеня христіанства в грецькім сьвітї була власне віра в те, що Ісус був сином Ескуляпа, богом лікарем. Відгук тої віри знаходимо в найстаршій лікарській молитві, що стоїть на чолі їх корпусу у всіх редакціях і починаєть ся власне словами: *Πατερ ἄγιε, ἰατροφάρμακον καὶ σωμάτων* — формула далеко більше відповідна до Ескуляпа, ніж до першої особи христіанської Трійці. Колиб д. Алмазов був звернув увагу на поганські, головно грецькі жерела христіанських обрядів, гійн і молитов, то я певний, що початкові уступи його досліду не планали би так у мряці непевности, як тепер, коли він представляє христіанський культ як щось таке, що виробляло ся само з себе, без ніяких сторонніх впливів. Так само ледви чи остоїть ся той погляд д. Алмазова, що компіляція лікарських молитов у одну групу і втягненє їх до Требника відбула ся в західно-грецьких околицях, і що східні, сирійсько-грецькі Требники не мають тих молитов. Доказів на се дуже мало; д. Алмазов наводить три рукописи „безсумнівно східного походження“, в яких нема тої групи молитов, тай то два рукописи досить пізні, з XI—XII в., значить в часу, коли вже й на заході ті лікарські молитви виключали з Требників, а лиш один із VIII—IX в. (стор. 377). Треба б запитати, чи мають такі молитви инші східні церкви — сирійська, вірменська та абіссинська?

Другий закид можна би зробити д. Алмазову що до досліду руських Требників. Як при досліді грецьких та південно-славянських рукописів важне крім означеня їх віку також означенє їх географічної приналежности, так, здаєть ся, слід би держати ся тої методи й при студіюваню руських рукописів. Учений, що в кождім випадку пильно розріжняє, чи має перед собою рукопис сербський чи болгарський, уважає себе звільненим від огляду на географію, коли йде річ про „руський“ рукопис. Чи він „південно, чи північно-руський“, київський, новгородський, ростовський чи рязанський або московський, се його зовсім не інтересує, так як би се було зовсім усе одно, і як би ріжниці не мали тут ніякого культурно історичного значіння.

Додамо нарешті, що дослід над руськими Требниками д. Алмазов обмежив чомусь лише на рукописні, не зазначаючи, до якого віку рукописи він бере на увагу. З огляду на те, що рукописна традиція не залежно від друків, а инколи змішуючи ся з ними, тягла ся у нас дуже довго, ще до XVIII або й до XIX віку (у мене є деякі „лікарські“ молитви, не уміщені в друкованих Требниках, а переписувані руськими сьвящениками ще в 50-их роках XIX віку як секрет, що держав ся

в родині і пераз був для сьвященника жерелом значних доходів), слід би було докладно означити вік, на яким автор уриває свій дослід.

В усякім разі праця д. Алмазова дає багато цінного матеріалу для всякого, хто хотів би далі працювати на тім полі. Спеціально для нас цікаві були би досліді над первісною формою і повільною еволюцією українсько-руського Требника. Такі видання, як Балабанів Требник виданий у Стратині 1606 р. і Евхологон Могили, що став ся вихідною точкою для пізніших видань не лише українських, але й московських Требників, заслуговували би на детальні культурно- й літературно історичні досліді і дають для них інтересний матеріал. Може можна би надіятися такого досліді від д. Алмазова?

Ів. Франко.

А. И. Алмазовъ — Чинъ надъ бѣсноватымъ. Памятникъ греческой письменности XVII в. (Лѣтопись Историко-филологическаго общества при Имп. Новороссійскомъ университетѣ, т. IX, стор. 1—96).

Із богатих рукописних матеріалів вібраних для вьясненя історії грецького Евхольогія д. Алмазов сим разом зупиняєть ся над чином прогонюваня бісів або екзорцизмом і подає в своїй праці два грецькі тексти сеї церемонії та приналежних до неї молитов, виїняті з одного рукопису афонського монастиря Фільотея; автор думає, що один із тих текстів був зложений у XVII, другий у XVIII в., але з елементів значно давніших; ті тексти займають стор. 42—96 його праці. Попереджає їх розвідка, в якій автор дає огляд звісток про заклинаня злих духів у давній церкві, на жаль — сумарично, лишаючи зовсім на боці прим. євангельські звістки та наведені там деталі, і не пробуючи навіть розширити поле досліді на поганський сьвіт, де в часі римської імперії прогонюваня злих духів було широко практикованим і дуже інтратним ремеслом. Автор констатує, що молитви й церемонії належні до сього акту в християнській церкві не сягають далі як IX вік — з давніших памяток того рода не маємо ніяких слідів. Далі силкуєть ся д. Алмазов розібрати ся в плутанині найстарших грецьких Евхольогів, де бачимо велику незгідність і що до числа, і що до порядку і що до авторів молитв належних до сього обряду, але комплетного чина заклинаня нема. Такий чин знаходить автор аж у згаданім афонськім рукописі з р. 1754, й присьвячує його детальному розбору значну часть своєї статі. Сей чин має немале значінє і для нас через те, що, як виказує д. Алмазов, такий самий або дуже подібний грецький чин послужив вірцем для руського чина заклинаня духів, уміщеного в Требнику Петра Могили з р. 1646. З детального порівняня грецького чина з Могилиним д. Алмазов виводить з безсумнівною певністю, що грецький

чин, хоч заховав ся в пізнім рукописі 1754 р., був уже звісний і перекладаний у першій половині XVII в., а з другого боку, що чин у Требнику Петра Могили — не оригінальний руський твір, але черпаний із грецького вірця, хоч може й з деякою дозою самостійности в доборі молитв, та з більшим критицизмом що до апокріфічних складників, якими густо натиканий грецький текст. На жаль, д. Алмазов не звертає особливої уваги на ті апокріфічні складники, не пробує означити ближше їх жерела, мотиви та значінє, а за те виявляє більше ніж треба дбайливости в уділюваню вказівок, як би можна сей чин зробити справді церковно-правовірним. Дослід над формами сього інтересного чина в старших рукописних руських та південно-славянських Требниках, у найстарших церковно-славянських друках (прим. у Балабановім Требнику) та в латинській церкві, над звязком сього чина з пізнішими позацерковними екзорцизмами д. Алмазов полишає зовсім без уваги.

Ів. Франко.

А. И. Алмазовъ — Апокрифическія молитвы, заклинанія и заговоры. Къ исторіи византийской отреченной письменности (Лѣтопись Историко-филологическаго общества при Имп. Новороссійскомъ университетѣ, т. IX, стор. 221—340).

Отся праця д. Алмазова, здаєть ся, завершує цикль його дослідів над молитвами й обрядами, виходячи в значній мірі по за обсяг грецького й славянського Евхольогія та обіймаючи апокріфічні молитви, заклинаня (екзорцизми) та зашептуня. Як сказано, ся праця в значній мірі виходить по за межі Евхольогія, але не зовсім, бо, як ми бачили в огляду попередніх праць того автора, і в склад канонічного Евхольогія ввійшло не мало молитов та заклинань основаних на апокріфічних мотивах. Тим то автор початкову частину отсеї своєї розвідки присьвятив докладному розмежованю понять: що таке молитва, що заклинанє і що зашептуня (заговор), а також — що можна розуміти під апокріфічними, а що під неапокріфічними творами кожної з сих категорій. Що правда, се друге розріженє не можна назвати зовсім удачним, бодай на византийському ґрунті. Як звісно, старі грецькі й латинські індекси апокріфічних книг зовсім не згадують про знахорські, ворожбитські та чародійські книги; їх реєстри ми знаходимо аж у пізних індексах дохочених у церковно-славянській мові — чи вони в тій формі були перекладені в грецького, чи повстали аж на славянськім ґрунті, се питанє поки що не вьясненє. Д. Алмазов зрештою й зовсім не торкаєть ся його; по його думці досить знайти в якійсь молитві признаки дуалізму, щоб зачислити її до апокріфічних. Що се обмежованє дуже крухе, се добачає й сам автор признаючи, що значні елементи дуалізму стрічають

ся й у всіх інших лікарських молитвах включно аж до тих, що творять інтегральну частку тайни елеопомазання. З цього виходить, що при досліді над сими творами не можна загалом опирати ся на тім канонічнім розмежуванню, а треба би покласти цілу справу на ширшій основі, трактувати її в звязку з давніми поганськими, головню єгипетськими, сирійськими, перськими та греко-італьськими культурами, від яких християнство без ніякого сумніву переняло найбільшу частку своєї обрядовості і між иньшим також погляд про демонів — причинників хороб і про ліченє хороб через їх заклинанє.

Головна вартість публікації д. Алмазова, се показна збірка грецьких заклинань та замовлянь (усіх 75), доданих до його статі й опублікованих тут у-перве. Дослід над тим матеріалом, який дає д. Алмазов у своїй статі, хоч дає багато цінного головню з формального, археографічного боку (про редакції різних збірок і т. и.), лишає багато бажати з боку історично-літературного й культурного. Обмеживши своє поле досліду не зовсім відповідним тут терміном „апокріфічних“ автор не лише що не дошукуєть ся коріння тих памяток у глибокій давнині поза рамами християнства, але не пробує також прослідити нитки, які вяжуть византійські памятки з иньшими середньовічними (жидівськими та західно-європейськими), а нарешті й з тими їх паростями, що заховали ся на славянським ґрунті, в старих рукописах та в устах люду. Дивно, що автор із тих нових збірок знає лише російські заклинання (збірку Майкова), а не згадує нічого про важну збірку українських заклинань Єфименка ані про збірку угорських заклинань опубліковану д. Петровим у Журн. мин. нар. проsv. Ще дивнійше, що згадуючи про давніші російські публікації на тім спеціальнім грековизантійським полі, на якому обмежуєть ся його праця, він знає лише сирійський матеріал Василєва та працю Соколова про змівєвєки, а не знає про далеко важнійшу працю тогож автора „Матеріали и замѣтки по старинной славянской литературѣ, вып. I“ (Москва, 1888), де опубліковано найстарші славянські заклинання з рукопису Сречковича в Білграді, а до них додано паралельні грецькі тексти й дуже цінний дослід над сими творами, з якого повинен користати кождий, хто тепер торкнеть ся сеї теми. Поминенє сеї праці д. Соколова та здобутих ним результатів дуже зменшує вартість розвідки д. Алмазова.

Ів. Франко.

В. М. Истринъ — Къ вопросу о гадательныхъ псалтиряхъ. По поводу книги М. Сперанскаго „Гаданія по псалтири“, Спб. 1899. (Лѣтопись Историко-филологическаго общества при Имп. Новороссійскомъ университетѣ IX, стор. 153—202.

Не знаю, чи се припадок, чи може якийсь глибокий знак часу, що російські вчені молодшої генерації в останніх роках присвячують так

багато заходів і праці такому відділові старого письменства, який не був підстави можна би назвати сьмітником людського духа, отже всяким морожбитським, чародійським та заклинательським писанням, формулам, лмулетам і т. и. Згадаємо лише праці Соколова про апокріфічні молитви та змівєвєки, Перетца про Лунники та Грошники, Сперанського про ворожбу в Псалтирі, Алмазова оглянені нами висше і т. и. — адже самих тих праць набралось би на кілька добрих томів. А скільки треба було прочитати старих пліснявих книг, перенишпорити рукописів та друків, щоб зібрати нагромаджений тут матеріал! А результати? Можливо, що я читаю ті праці оком профана, що вони мають якесь глибоке значє, не висловлене авторами, але добре відоме цілому цехови спеціалістів. Та для мене доси їх значє — секрет. Навіть у найліпшій разі, там де мушу вповні респектувати і обчитаність і бистроумність і наукову обережність автора, прочитавши таку працю ненароком питаю себе: і задля чого сей шановний чоловік потратив стільки часу й наукового пасобу? Навіть коли він осягнув вповні свою мету, переконав мене своїми доказами, вияснив вповні початок, жерела, первотиц, час повстання, розгалуженє і всю літературну історію даного твору (в більшині випадків сього, звісно, не буває), — навіть і тоді сама собою пасуваєть ся думка: Ну, і що з того? Куди і кому і на що згадуть ся ті результати? Історик літератури обмине їх, бож ті твори в переважній більшості не належать до літератури, тай результати здобуті через їх дослід воєсім не такі нові ані інтересні, щоб чим небудь захитували, змінювали або вияснювали те, що добуто студіями над иньшими, більше літературними творами. Для історика культури в широкім значєнню ті мікрологічні пошукування в сферах культурного сьмітя дадуть дуже не багато і хіба потвердять давно звісні, оклепані культурно-історичні висновки. Ще як би наші автори ставили свої досліді на широкій підставі повочасної порівняної літературної та культурної історії, спеціально історії переживання певних релігійних вірувань і обрядів і освічували свої здобутки широким оглядом культурно-історичної критики, то хоч тим їх праці набирали би живійшого, ширшого інтересу. Але вони вносять у свою роботу поперед усього непохитну серйозність та акрїбію фахових фільольогів і порпають ся в тих випадках так понажно, немов би пересипали щирі перли. Комбінують, штукують, виводять редакції, вишукують первоввори, уставляють генеалогії там, де раз матеріал замєсь на плястичну глину (не говорю про мармур) виглядає радше на сипкий пісок або на торбу сїчки. А найфатальнійше те, коли конструкцію, здвигнену одним з великою працею, другий здмухне і роввалить одним подувом. Зовсім пригадуєть ся знана сварка пімецьких фільольогів у початку XIX в. за Кабірів — примітивні божества,

представляювані в виді незугарних глиняних горшків, і безсмертний чотиривірш, яким висьміяв Гете сю суперечку в другій часті свого „Фавста“:

Die Ungethüme seh ich an
Als irden schlechte Töpfe:
Nun kommen die Gelehrten dran
Und stossen harte Köpfe.

Оттак стукнулись лобами два молоді вчені строго фільольогічної, московської, Тихонравівської школи, стукнулись о зовсім дрантивий глек, о тав. „гадальну псалтирь“. Роки три тому назад д. Сперанський видав цілу грубеньку книжку про сю ніби Псалтир¹⁾, що зрештою існувала й існує лише в його уяві, а отсе в статі, якої заголовок виписано вище, д. Істрін безмилосердно розбиває глека д. Сперанського і не без єхидства підпускає йому шпильки за те, що не взяв на увагу ще таких то й таких то матеріялів, а нарешті патетично промовляє йому до сумління за такий то й такий то його хибний погляд.

Щоб був зовсім ясний увесь комізм ситуації обох наших учених, треба вяснити коротко, а за чого глек розбив ся. В старім словнику пізньої греччини Дюканжа маємо звістку про те, що в Византії існували книжечка чи стаття ворожбитського змісту, пп. Ρικτολόγιον, із якої Дюканж приводить виписку додаючи, що цілість обіймає 38 §, а кожний § має в собі один вірш із євангелія, і відгадку, себ то ворожбитська пояснене його значіння. Як ворожило ся з сього Ріктологія — не знаємо, але в старих славянських рукописах деяких церковних книг, головню Псалтирі, вже від XI в. маємо по краях поприписувані ворожильні формули, инколи згідні з грецькими в Дюканжевім Ріктології, а инколи відмінні від них. Далі маємо занотовані в старих руських літописях безсумнівні факти, що в старину у нас ворожено в Псалтирі — описи, як відбувала ся та ворожба, також не дуже докладні; а нарешті маємо немало купу спеціальних ворожильних книжечок, прозваних „Рафлями“, „Загадками царя Давида“, „Раздаками“ і т. п., де мають ся цитати з письма сьв., головню в Псалтирі, а обік них ворожбитські формули — відгадки. Ось і весь фактичний скелет справи. Грецьких рукописів з ворожильними формулами на полях доси не знайдено, але існуване ворожильних книжечок з цитатами з євангелій — річ безсумнівна. Натомісь у Славян, у Сербів, Болгар і Русинів несумнівню вже від XII в. ворожено в Псалтирі і на старих рукописах сеї книги, особливо в XIV і XV в. стрічають ся иноді ворожильні формули, а надто існують окремі ворожильні книжечки з вивірками псалтирних, євангельських та иньших текстів і з їх відгадками. Що на підставі тих фактів можна сказати про

¹⁾ Див. справовданнє з неї в т. XL Записок.

початок, первісну редакцію та літературну історію „Ворожильної Псалтирі“? Додаймо ще, що тексти ворожильних книжечок славянських не сходять ся вповні ані з грецьким Ріктологієм, ані з тими формулами, що заховали ся на старих рукописах, хоча девчому всі вони й подібні до себе. Проф. Сперанський доказує, що всі вони первісно вийшли в одній грецькій редакції — „Ворожильної Псалтирі“, з якої один копіст чи перекладач брав се, другий те, та на диво якось так, що один брав звичайно те, чого не взяв другий. Існуване такої Псалтирі доказує Сперанський рядом аналогій: ворожене з сьвятої книги старше, ніж книжечки з виписками в той книги та формулами; значить, муіли бути й на грецьких рукописах ворожильні формули швидше, ніж зложено щось подібне до Діканжевого Ріктологія. Далі хоча грецький Ріктології ворожить лише в вивірках із Євангелій, але в огляду на давність славянського вороження в Псалтирі муіли бути ворожильні Псалтирі також у Греків, муіла існувати справжня „Гадательная Псалтирь“, з якої виплили славянські ворожбитські формули й книжечки в роді „Загадок царя Давида“. Відповідно до ріжнородности тих славянських ворожбитських книжечок і формул д. Сперанський докопує ся до ріжних форм чи то редакцій гіпотетичної грецької ворожбитської Псалтирі. Розумієть ся, д. Істріну не багато треба було праці, щоб доказати, що всі ті пошукування висять у повітрі і полягають на методологічній помилці, що існуване ворожбитської Псалтирі у Греків нічим не доказане, а тим самим і питанє про її ріжні редакції являєть ся пустою забавкою вченого дотепу.

Але й зі свого боку д. Істрін не встеріг ся від подорожованя по полях фантастичних комбінацій. І він основуючись на ріжнородности текстів славянських ворожильних книжечок зроджуєть ся, що вони виплили зі спільного жерела, а власне з грецького вівірця, подібного до Діканжевого Ріктологія, признає, що таких Ріктологіїв у Греків було багато, що в їх числі муіли бути й Ріктології з псалмами, які існували окремо, а потім були переписувані в Псалтирі для більшої вигоди, щоб із одної книжки зробити дві. Чому ті приписки роблено лише на Псалтирах, на се д. Істрін знаходить такі мотиви: був такий Ріктології зложений із самих псалтирних цитатів і то може й не один, а Псалтиря була книжка дуже розповсюджена, так що для ворожби нею найвигідніше було користувати ся; при тім же Псалтиря грала важну ролю при ворожбі. Яка була ся роля, д. Істрін не подає, але зараз же й додає, що та роля була двояка — знов не сказано, яка, і знов дальше: „в більшій часті випадків текст Псалтирі не мав ніякого значіння, а Псалтирею користувались як аксесуаром при ворожбі“ (стор. 175—176).

Щоб се все було ясне і консеквентно продумане, не могу сказати. Раз Псалтиря грає важну роль при ворожбі і зараз же покауєть ся, що текст її не має ніякого значіня. Коли текст не мав значіня а треба було лише, аби при ворожбі мати під руками грубу книжку, то з якої речі ворожено власне з Псалтирі, а не з иньшої якої церковної книги, прим. із Часослова або з Євангелійника, що були в руках грамотіїв не менше часто, як і Псалтиря? З історичних свідочств бачимо, що навпаки, при вороженю текст даної книги мав дуже важне значіне. І так у Іпатській літописі під р. 1276 читаємо про Володимира Волинського: „И по семь вложи Богъ во сердце мысль благу князю Володимерови, нача собѣ думати, абы кде за Берестьемъ поставити городъ. И взя книги пророческия, да тако собѣ во сердце мысля рече: „Господи Боже... што ми Господи проявишь грѣшному рабу своему, и на томъ стану“. И розьгнувъ же книги и выня ся ему пророчество Исаи: „Духъ Господень на мнѣ“ і т. д. Із слів пророцтва в тім уступі: „созиждють пустыня вѣчная, запустѣвшая преже, воздвигнути городы пусты запустѣвшая отъ рода“, князь зрозумів, що йому дійсно треба збудувати город. Як бачимо, сей старий приклад ворожби з книги поперед усього показує, що ворожено у нас не виключно з Псалтирі і не виключно з Євангелія, але також і з пророцьких книг; се може було найнатуральнійше і знаходить собі аналогію вже в Апост. Діянях, де пророцтво Ісаї вихоплене на вгад робить ся вихідною точкою проповіді Филипа євнухови етіопському, і другу аналогію в Євангелії, де Ісус у назаретській синагозі також розгорнувши сьв. Письмо патрафляє на месіяничне пророцтво Ісаї і робить його вихідною точкою своєї проповіді, яка побуджує Жидів до завзятого виступу против нього. Далі бачимо тут так само як і в аналогічних канонічних оповіданях, що текст книги, на який уперве паде вір інтересованого чоловіка, грає дуже важну роль: його беруть окремо, без звязку з попереднім і дальшим, і при помочи більше або менше довільної інтерпретації видушують із нього відповідь на питанє, що цікавить того, хто ворожить. З ворожилними книжками та приписками такими, які стрічають ся по деяких псалтирях, ся літописна ворожба не має нічого спільного.

З обсервації живої, доси не вигаслої дійсности могу додати, що така ворожба, яку описує наша літопись, при тім не на пророцьких книгах, а власне на Псалтирі, практикуєть ся й доси по многих місцях Галичини. Не перевели ся і мабуть не швидко ще переведуть ся старі дяки, що ворожать із Псалтирі, і то з звичайної друкованої Псалтирі без ніяких ворожилних приписок. Ворожба відбуває ся таким способом, що ворожит кладе на столі книгу, бере в праву руку ніж і важмуривши очи або давши їх собі затулити руками того, в чий інтересі ро-

бить ворожбу, штуркає вістрем ножа між картки книги, потім розкриває книгу там, де попало вістре і відчитує місце, на якому зупинив ся конець ножа, а потім із того місця при помочи довільної інтерпретації силкуєть ся викомбінувати ворожбу. Виходить із того, що якась спеціально „Ворожилна Псалтиря“ тай ще з ріжними редакціями — чиста фікція; ворожилна Псалтиря, се звичайна собі Псалтиря — бодай що до нашої території можна се сказати на певно.

Ворожба при помочи ворожилних книжечок, „Загадок царя Давида“, „Рафлів“ та „Раздаків“ і правдоподібно також грецьких „Ріктольогіїв“ — зовсім иньша річ, иньший рід ворожби, який із вороженем по Псалтирі первісно не мав нічого спільного і правдоподібно був вначно давнійший від нього. В Кутах, де я мав нагоду бачити такий „Раздак“ у тамошнього міщанина Рендигевича, я розвідав, що ворожба по нім відбувала ся без участі Псалтирі чи якої иньшої книжки. „Раздак“, се писана книжечка, зложена зі 100 параграфів тексту; на її окладинці приліплено тектуровий кружок з нарисованим на ньому колесом, яке при помочи менших концентричних колісець і поперечних концентричних ліній поділено на 100 нумерованих площинок. Хто хотів ворожити з такої книжечки, тому ворожит по ріжних церемоніях давав три зерна пшениці, велів йому відмовляти молитву і при тім за кожним Отченашем кидати по одному зерну на кружок. На якій площинці зупинило ся зерно, тої нумер він виписував, а потім вишукував у книжечці відповідний параграф і відчитував із нього ворожбу. Прим. ч. 17: Добре о всім мислиш, спасет тя Богъ от враговъ. Ч. 92: А добре людемъ робиш, добре тебѣ будет. Ч. 75: Все то минет си, будет ти добре і т. д. Декуди в тих текстах мають ся цитати з Письма сьв., але очевидно лише для оздоби, без ніякого звязку з самою ворожбою, а хіба для наданя їй більшого авторитету. У Пипіна й Романова опубліковано подібні книжечки, — спеціально білоруська книжечка дуже простора і має тексти не лише з Псалтирі, Євангелій, але також із ріжних легенд та апокріфів, в тім числі навіть із такого рідкого апокріфа, як євангеліє Томи. Мені здаєть ся, що порівнанє всіх тих вставних текстів повинно б бути вихідною точкою досліду над генеалогією того рода книжечок; а робити які будь виводи зі схожости самих ворожилних формул або зі схожости чи несхожости поодиноких слів у них, як се чинить д. Істрін, прим. уставляючи дві редакції ворожилних текстів на тій основі, що одні вживають слова: дѣло твоє, а другі орудіє твоє, се по мойму така сама забава в фіяльогію, як комбінувати ріжні редакції мітичної „Гадательної Псалтирі“.

Що з таких Ріктольогіїв, Рафлів, Раздаків при розповсюдженю звичаю вороженя в Псалтирі переписувано ворожилні формули на маргінеси

Псалтирь, се я вважав би явищем секулярним, що могло мати якісь свої спеціальні причини. Таких Псалтирь з приписками заховалось нам дуже не багато і то тільки у православних Славян, і детальний дослід над кожним таким рукописом, над зв'язком приписок з текстом міг би може дати деякі висноски, як би „стоила гра свѣч“.

В одному треба признати заслугу отсєї статі д. Істрина: він усунув і, надіятись, на все, одну хибну інтерпретацію, що доси держала ся в науці що до одної з кращих пам'яток нашого старого письменства, а власне що до „Поученія“ Мономахового. Як давніші вчені, так ще й д. Сперанський покликали ся між иньшими давніми свідочтвами також на те Поученіє як на доказ, що Мономах також ворожив із Псалтирї. „На Волзі — передає те місце д. Сперанський — до нього прийшли послї з пропозицією — підняти оружє на Ростиславичів, вигнати їх із їх волости й заховати її; в противнім разі грозили розривом. Бувши в нерішучості і через те в журбі Мономах узав Псалтирю, розвернув її де трапилось і прочитав рядки псалма, що винялись йому“ (стор. 5—6). Д. Сперанський довго і на всякі способи доходить, яким способом при тім ворожив Мономах, та д. Істрин знаходить дуже просту розгадку в самих текстї. Там се місце читаєть ся так: „Усрѣтоша бо мя слы отъ братья моя на Волзѣ, рѣша: „потѣсни ся к намъ, да выженемъ Ростиславича и волость ихъ отънимемъ; ежели не поидеши с нами, то мы собѣ будемъ, а ты собѣ“. рѣхъ: „аще вы ся и гнѣваете, не могу вас я ити ни креста переступить“. А отрядивъ я, вземъ псалтирю, в печали разгнухъ я, и то мы ся выня“. Виходить, що слова Сперанського про Володимирову нерішучість, в якій він ніби то вдає ся до ворожби — не існують у текстї; навпаки, Володимир не вагаєть ся ані хвилю, відправляє послів, а потім сумуючи над таким доказом незгідливості та невірності князїв шукає в Псалтирї не ворожби, а потїхи і знаходить її в текстї, який йому трафив ся. Значить — Мономах зовсім не ворожив із Псалтирї і дотеперїшня інтерпретація сього місця в тім дусї була хибна. Се одинокий цінний здобуток просторої статі д. Істрина.

Ів. Франко.

Ив. Тихомировъ — О составѣ такъ называемыхъ литовскихъ лѣтописей (Журналъ министерства народного просвѣщенія 1901, III і V).

Літопись литовсько-руська належить безперечно ще до пам'яток дуже мало вистудійованих, неважаючи на поодинокі совісні наукові праці проф. Смольки, д-ра Прохаски, проф. Грушевського¹⁾. Всї вони од-

¹⁾ Stan. Smolka: Pomniki dziejopisarstwa rusko-litewsk. в Pam. Akad. Um. t. VIII, Kraków 1890 і особно. — Antoni Prochaska: Lato-

наче опирали ся лише на друкованім матеріалї, а тимчасом раз по раз виявляють ся звістки про нові нахідки невіданих рукописів. Та й праця д. Тихомирова не обіймає усього матеріалу, хоч і має претенсії до сього. Він використав яких лише шість рукописей, тим часом дотепер, як довідуюмо ся, їх звісно до вісімнадцяти.

Автор подавши короткий вступ, що — до річи кажучи, мало що долив до відомостей поданих в передмові до видання „Лѣтописи великихъ князей литовскихъ“ А. Н. Попова (в Ученихъ запискахъ втораго отдѣленія Академіи наукъ книга I), ділить дотепер звісні рукописи литовської літописи на двї групи: коротку і повну. До першої належали б рукописи Авраамка, Супрасльська, Уварова, Красінських і Познанська, до другої рукопись Биховця. Далі розбирає кожду з тих рукописей. Переходячи до віку короткої збірки годить ся з Поповим, що вона повстала між 1385 й 1450 р., широко доказує, що доказано уже й перед ним — що ся коротка редакція не була „первоначальна“, що то копільмерат ріжних утворів, сполучених зі собою механічно. На його гідку складає ся вона: I. з записи про борбу Кейстута з Ягайлом, II. з записи про князюваннє Витовта й окупацію руских княжеств, III. з записи про битви в Темиркутлуєм на Ворсклі, IV. повісти про Поділе, V. похвали князю Витовту, VI. записок про боротьбу Свирігайла з Жигимонтом, VII з записок смоленських і українсько-руських.

Поділ сей, певно, не буде остаточний. Що до першої точки, то шийже усі дослідники годять ся на неї, крім Прохаски, що лучить усі перші три точки разом в одну, яко „континуацію урядового акту „Огідо“ до р. 1395“. Що до другої і третьої, то автор зовсім не подає аргументів, чомуб ми мали ті двї точки розділювати. Радше б годити ся разом з др. Смолькою та проф. Грушевським, що трета точка належить до смоленського річника. Нема ні одного доказу, що промавляв би за тим, щоб запис про борбу в Темиркутлуєм на Ворсклі треба уважати особним утвором. „Кромѣ отдѣльной повѣсти о побойщѣ на Ворсклѣ въ краткомъ сводѣ Литовской лѣтописи помѣщены извѣстія, касающіяся Смоленска и юго-западной Руси“ (стр. 13) — з'являє ся перед нами як *deus ex machina*.

Переходячи до епізоду про Поділе автор зовсім не зазначає місцевого характеру в тій записці, не завважає рівнож, що він зближає ся до повісти про події 1382 р. Також зовсім не може нас вдоволити представленє записки п. заг. „Похвала о великомъ кизи Витовте“. Автор зовсім не знає, а принайменьше не згадує розвідки проф. Мих. Грушев-

pis litewski. Lwów 1890. — Мих. Грушевський: Похвала в. кп. Витовту. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. VIII. Львів, 1895.

ського про неї. Він уважає похвалу цілком самостійною, коли між тим проф. Грушевський доказав цілковиту її залежність від записи в рукописнім збірнику Ісака Сирина петербурської публичної бібліотеки. Що до кінцевих слів: „Якож река превосходящи всю землю“ і „Якож бо отъ моря множество водъ исходяще“ то д. Тихоміров з проф. Грушевським не уважає їх як проф. Смолька і др. Прохаска півнійшими глоссами, але написаними таки самим укладчиком сеї похвали.

Розводячи ся над боротьбою Свигригайла з Жигимонтом д. Тихоміров уважає її уложеною в литовській канцелярії. Миб одначе не годились на сю гіпотезу, а радше на погляд проф. Грушевського, що бачить її жерело, в Смоленську і що вона „стояла в якомусь звязку з єпископською смоленською катедрою, була зложена може кимсь в місцевого клиру або з єпископського двору“.

Дальше йде короткий огляд хроніки Даниловича, літописи Красинської і літописи Познанської. З сеї остатньої д. Т. підносить як особливо інтересне те, що в ній читаємо звістки про напади на Смоленськ литовських князів майже буквально згідну із звісткою в рукописи Супрасельській, а котрої нема в жадній иньшій рукописи короткої збірки, дальше те, що тут стрічаємо звістки, взяті з польських хроністів, чого в иньших нема.

З порядку переходить автор до повної збірки литовських літописей, доказуючи, що вона появилася не скорше XVI віку. Справедливо підносять він, що літопись була написана чоловіком, який стояв за самостійність Литви, що особливо показує ся в оповіданю про оженення Кейстута. Перша часть до князювання Миндовга відзначає ся мітичностю. Вона зіплена з пародних переказів (радше сказати б — псевдо наукових виводів), при тім багато місць взято з літописи Галицько-волинської й ин. Доцверва від Гедиміна починає ся властива хроніка, що й тут лучить вістки з короткої редакції з оригінальними, чи то такими, що зявляють ся в повній збірці перший раз. Характеризує її цілу автор так (на стор. 78): „Такимъ образомъ, вся Литовская лѣтопись есть панегирикъ своимъ князямъ; прославить ихъ, возвыситъ свой народъ, унижить противниковъ — вотъ, повидимому, цѣль этой лѣтописи“.

Вкінці автор застановляє ся над звістками, узятими польськими хроністами з литовських літописей. Виказує там між иньшим, що коли укладчики українських і великоросійських літописних компіляцій не хіснувались литовськими літописями, то польські свої записки брали майже живцем з литовських літописей. Ще найменше хіснувавсь ними Длугош, більше Більський, а найбільше Стрийковский (властиво його трудно назвати хроністом польським), що побіч сього брав звістки ще з Длугоша, Кромера, Меховского й Ваповського. Але Стрийковский не

тримав ся буквально літописи: він додавав до літописного оповідання ще свої додатки, через що часом виходить неясність і не можна з'орієнтуватись, чи то його власна гадка чи літописне оповіданє.

Так перейшли ми зміст сеї праці. Кидаючи огляд на цілість, зробимо авторови заміт на надто механічне представленє предмету. Автор по більшій части ограничає ся самим громадженням і реєстрованєм фактів. Через се у нього деякі питання рішають ся дуже скоро і дуже просто. Для прикладу наведу перший ліпший уступ от пр.: Далше идетъ извѣстіе о взятіи Смоленска Витовтомъ, при чемъ причиною повода виставляється непослушаніе Глѣба; такимъ образомъ это извѣстіе составляетъ продолженіе извѣстій о походѣ Витовта и принадлежитъ одному и тому же перу... стор. 13. Користною вкладкою в небогату літературу предмета сеї праці годі не признати, але значно на передвопа справі не посує.

Я. К.

А. А. Шахматовъ — О Супрасельскомъ спискѣ Западно-русской лѣтописи, СПб., 1901, ст. 16.

Скільки розшибали ся учені за повним кодексом Супрасельского монастира, використаним Даниловичом і потім затраченим. Скільки праці й дотепу потрачено, аби відгадати те, що не можна було вже знати з автопси — й раптом кодекс знайдено! А знайдено там, де певно ніто не надіяв ся його: в архиві петербурської археографічної комісії, куди, як показуєть ся тепер, ще 1840 р. переслало її російське міністерство осьвіти, зажадавши від духовних властей. Вміла зберігати археографічні пам'ятки комісія!

Ак. Шахматов публікує тепер деякі відомости про сей нововіднайдений кодекс, що містить окрім опублікованої Даниловичом літописної компіляції ще дуже цікаві фратменти руського перекладу Вислицького статута й частину Печерського патерика, відмінної редакції. По спотереженням д. Ш., збірник сей списаний в оригінала середини XV в., а якого виходить і звісний збірник гр. Уварова. Літописну компіляцію властиво — її першу часть (Kronika ruska Даниловича), характеризує инш як скорочення IV Новгородської літописи, доповнене звістками з московської митрополичої компіляції; на редакції слідно впливи й смоленської компіляції, в якій маємо ми давнішу русько-литовську літопись.

М. Г.

Б. А. Вахевичъ — Западно русская лѣтопись по списку Румянцевскаго музея, Одеса, 1903 с. XI+53 (відбитка з XXIV т. Записок одеського істор. товариства).

Русько-литовським літописям рішучо не веде ся. Перед сорокома літами заповіла виданне їх петербурська археографічна комісія, як ка-

жуть — навіть надрукувала їх, тільки не випускала, а тим часом навіть рукописні кодекси позатрачувалися так, що їх потім відшукували в актах комісії як у не знати яким сокровеним архіві. В книжці д. Вахевича згадані видання двох кодексів, випущені тож комісією в 1899 р., „але в дуже обмеженім числі примірників, так що тепер воно становить бібліографічну рідкість“. Сього секретного видання випущеного в 50 примірниках — не знати по що, певно мало кому удалося й бачити. Чули ми потім про замір одного з петербурзьких учених видати деякі з кодексів, але видання се також загиріло ся. Нарешті останніми часами археографічна комісія на ново взяла ся до видання всіх кодексів.

Супроти такого *fatum* щиро повитати мусимо вилом в виданні русько-литовських літописей, зроблений молодим одеським істориком д. Вахевичом, що видав оден з кодексів, з рукописи Румянцевського музею, і побажати, аби за його прикладом пішли й інші, та не чекаючи п'ятдесятої річниці пляну видання русько-литовських літописей, випублікували звістні їм кодекси.

Опублікована д. Вахевичом версія літописи переховала ся в збірнику писанім в XVII в. Вона належить до групи редакцій ширших, представлених версією виданою Нарбутом, рукописею бібл. гр. Красінських і Познанською, і цінна з того боку, що найбільше судільно звязує вступну, легендарну історію Литви з давнішою русько-литовською літописею, яку в чистійшій формі маємо в кодексах виданих Даниловичем і Поповим. Не маючи яких небудь цінних оригінальних звісток, Румянцівський кодекс дуже цінний для історії русько-литовського літописання. Виданий він д. Вахевичом взагалі досить старанно; коректура була переведена з оригіналом одним з московських археографів; варіанти подані з чотирох інших кодексів, які були приступні автору. В передмові він дає кілька загальних заміток про місце сеї редакції в ряді інших версій.

М. Г.

Źródła dziejowe. Tom XVIII. Część 1-sza. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, tom VII, część 1-sza. Ziemia Ruska. — Ruś Czerwona opisana przez Aleksandra Jabłonowskiego, Warszawa 1902. Ст. 254+47+XVIII+72.

Поважне варшавське видавництво виходить взагалі несистематично, а серія географічно-статистичного опису Польщі XVI в. спеціально. Тут руські землі, що з того погляду дають для історика найбільше інтересу, себто західні — Червона Русь і Підлясе — видають ся на самому кінці. Отсе перша частина опису Червоної Русі вийшла аж після Волини, Поділя й України; автор заповідає невдовзі другу частину. Первістно мав бути тільки один том, що обіймав би матеріяли й розвідку

про Червону Русь; описля замість розвідки, додано нові матеріяли, в студію відложено до окремої частини (другої). З тієї причини видали тут жерела виступають у доволі хаотичнім образі, без хронологічного порядку. Все те одначе не зменьшає вартости виданих матеріялів. Розпадають ся вони на два головні відділи: А. Пуборові реєстри, Б. Викази заставних королівських дібр. Перший відділ обіймає реєстри податкового збору воеводств Руського і Бельького: Перемиської і Сяніцької землі в рр. 1508, 1515, 1589; Львівської з р. 1578, для повіту Львівського ще з р. 1515; Галицької, для повіту Галицького 1515 і 1578, для Коломиїського 1515, 1579, для Теревовельського 1564; Холмської з р. 1564; Бельької з рр. 1531, 1578. Окрім того маємо тут реєстр чопового Перемиської і Сяніцької землі з р. 1508, Галицької 1515, податок горалень у Перемиській і Сяніцькій землі 1508 р., та рахунок шосу Перемиської, Сяніцької і Львівської. Другий відділ обіймає викази заставних королівщин 1469 р. у землях: Перемиській, Львівській, Галицькій і Подільській, та ціла Руського воеводства з тогож року.

Як зі змісту бачимо, обіймає сей том першорядні матеріяли для історичної топографії, а головню — стану людности; для історії економічного стану руських земель знайдеть ся тут також неодна цінна вказівка. Важне тут і те, що частина сих матеріялів належить до початку XVI ст. — небогатого з того боку. Не випереджаючи д. Яблоновського в обробленню сих жерел, схарактеризуємо дещо ближше поодинокі їх категорії.

Спеціальний позір дати треба на реєстр збору четвертої частини чиншів з р. 1508 у Перемиській та Сяніцькій землі. Тут бачимо передусім ту форму податку, яка вже на початку XVI ст. вимирала, а се — складанне шляхтою частини ($\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$) своїх доходів (чиншів) від селян. У XV ст. сей податок був доволі частий, пізнійше шляхта усунула в себе усякий тягаровий податок, вишрубуючи до надмірної висоти лановий податок (подимне). Спис зібраного податку 1508 р. показує не тільки весь дохід із нього, але також дає цікавий образ економічного стану шляхти на Русі — принаймьне у відносинах між собою. Тут треба пам'ятати, що у 1508 р. переважна частина доходів шляхти була у селянських чиншах, а не у двірських господарстві. Про шляхту, що не мала підданих, тут нема мови. Окрім шляхти, давали сей податок і війти (*advocati*). Що до перемиського повіта замітимо, що латинський єпископ не платив сього податку, заслоняючи ся королівською грамотою; натомісь руський владика „Оникій“ заплатив за села: Страшевичі, Вовковичі, Валяву і Вельничі — 9 марок і 7 денарів. З огляду на чинші найбагатшим серед шляхти Перемиського повіту був краків-

ський каштелян dominus Spitko de Jaroslaw, бо заплатив аж 97^{1/2} марки і 18 гр., а найбіднішим хіба признати треба Яна Солецкого, що за часть свою у Тишковичах заплатив тільки 2 гр. У сього певно не було більш одного підданого. Русинів серед шляхти сього повіта вжо мало (скільки можна судити з імен), за те їх дуже багато, без мала вся, у Самбірськїм, Дрогобицькїм та Стрийськїм повіті. Вони теж без порівняння бідніші. Чинші тут взагалі мусіли бути дуже низенькі, коли приміром Федько і Михайло Братковські за села: Братківці, Лукавицю, Нянїв, Березвицю, Розгірче і Дубровляни — заплатили всього на всього 1 марку. У Сяніцькій землі стрічаємо виразу відмову старости Мик. Каменецкого заплатити податок. Зрештою аналогічні тут відносини, як у попередніх повітах; Русинів нема, хіба між солтисами.

Тогож самого (1508) року зібрано теж чопове з обох згаданих земель. У Перемиській з поміж 22 міст увільнені були від того податку: Ярослав, Переворськ, Вишня й Мостиска. Головно оплачувано пиво (se-revisia), дальше мід (medo), а вкінці вино¹⁾. У Сяніцькій землі з 12 міст не платило Коросно; плачено майже виключно пиво. Чопове плачено від спроданого товару, окремо платили горальні. У Перемиській землі було їх 38, у Сяніцькій 30.

Інший характер має податок 1515 р. Се податок лановий, плачений селянами з цілого Руського воеводства (без Холмської землі). Реєстр його збору цікавий з ріжного боку. Передусім зазначено при кожному селі число ланів й інші категорії людности та їх обов'язків. Се дає спроможність обчислити стан населення. Спис подає нам окрім того місцевості спустошені й лани спустілі. Особливо останніх було у тім році значне число; подибуємо цілі села покинені селянами, без поданих причин (у Перемищині); багато було спустошених і спалених Татарами (у Стрийщині, а найбільш у Львівщині); подекуди зазначена утеча руських попів і їх обдіїне (pop pauperrimus). Подані теж села, де люде не платили нічого, будучи слугами (servi), мисливцями (venatores), даючи підводи (in podwodis), або маючи свободу на новій осаді (in nova radice). У Галицькому та Коломиїському повіті плачено лановий податок від сотки овець (15 гр.). Міщане платили сей податок від вартости майна. У Перемиській землі платило 20 міст і місточок, у Сяніцькій 9, у Львівській тільки 3 (Городок, Щирець та Олесько). У тім самім році зібрано чопове у Галицькій землі (9 міст, Галич та Коломия вільні).

¹⁾ Горівка, що входила тоді в уживанє, зоветь ся також вином (vinum crematum); тут не специфікована.

З р. 1564 маємо реєстри повіта Теробовельського, Холмського та Красноставського. Тут бачимо відмінність в податкових одиницях. У Теробовельщині підставу дає осілий селянин — colonus, у двох інших дворище — mansum. Остатні теж уложені по парохіям; податок із міст специфікований докладно.

Реєстри податків із 1578 р. обіймають повіти: Львівський, Жидачівський та Галицький, а з 1579 — Коломиїський. Перші три інтересні тим, що поданий тут податок із усіх міст та місточок — річ вельми важна для обчислення стану їх людности. Попередньо згадані реєстри показували власників сіл хіба дуже недокладно; львівський і жидачівський 1578 р. специфіковані у тому напрямі дуже добре. За одиницю податкову служить тут як лан, так і плуг. Реєстр Галицького повіта замітний ще тим, що показує дуже велике число спалених місцевостей, прим. ціла Підгавччина.

Перемиська і Сяніцька земля має ще реєстри з р. 1589. Специфікація податників дуже докладна, з міст також.

Белзьке воеводство має реєстри з рр. 1531 і 1578. Сі остатні вивначають ся докладністю, особливо що до міст. За податкову одиницю служить дворище. При кінці кожного повіта поданий суммарій, цілком докладний, з вичисленем податкових категорій і предметів.

Другий відділ (B) обіймає ревізію королівщин земель Перемиської, Львівської, Галицької та Подільської з р. 1469 — отже найдавнішу знану досі. Вона не дотичить селян, а нотує тільки претенсії різних людей до королівських дібр. Ті претенсії мусіли бути потвержені королівськими грамотами, часто ще й свідками. Сі грамоти докладніше неозначені, — ані з якого часу, ані від якого короля навіть. Надання Людвіка Угорського і Володислава Опольського означені лише; застави Казимира Ягайловича можна би також відзначити, на Ягайла та Володислава III вказувала-б дефініція rex antiquus. Зрештою сі застави подекуди бувають і наданнями на праві леннім. Обовязки ленника специфіковані досить докладно. Взагалі ся ревізія дає дуже цікавий прицинок до історії господарки королівщинами у XIV і XV ст., та ленних відносин на Руси у тому часі. Се заслугувало-б навіть окремої розвідки.

Вкінці поданий виказ надань мит на Галицькій Руси, способом подібним до королівщин.

Окрім згаданого єсть ще два показчики — географічний і особовий, що дуже улекшують користання з сих жерел.

Кінчаючи сей огляд не можемо здержатись від одного заміту. Шан. видавець збираючи і порядкуючи обговорений материял постунав подекуди неясною для читача дорогою. Отсе на ст. 25 при реєстрі Самбір-

ського повіта додана нотка: „Статистичні подробиці, що хибують у сїм списі, взяті з р. 1577“. А котрі се доповнення і де сей реєстр 1577 р. — не знаємо. На ст. 177 при реєстрі Холмського повіта маємо знов загадкову нотку: „Се найповніший спис між иньшими з р. 1535, 36, 40, 47, 63, 65, 67, 70, 89, 91“. Таке саме на ст. 203, де сказано, що Белзьке воєводство має, окрім надрукованого, ще десять реєстрів, почавши від 1507 р.! Виринає питання: Чом з поміж тих вибрано тільки з рр. 1564 і 1578, хоч вони і найдокладніші? Для історично-статистичних студій — се не байдуже. Догадуємось тільки, що все иньше буде автором використане у студії, яка вийде у другій частині тома.

Замітили ми декілька друкарських похибок, одна навіть зроблена переписувачем (Traga зам. Fraga). Попри те одначе велика подяка належить ся д. Яблоновському за сей том материялів, з різного боку дуже цікавих та вартних. Нетерпеливо ждемо його студії про Галицьку Русь і бажаємо йому вскорі довести до кінця сю серию описів руських земель.

С. Томашівський.

Акты издаваемые Виленскою комиссією для рабора древнихъ актовъ, Томъ XXVII: Акты Холмскаго гродскаго суда, Вильна, 1900, ст. СХХХ+407, 4^о.

XXVI-ий том виленських актів, що містить в собі акти Холмського гродського суда, служить продовженням двох виданих раніше томів актів того же Холмського гродського суда — XIX-го і XXIII-го. В першій з сих томів, що вийшов в 1882 р., видані акти 1428—1603 р.; в другій — XXIII томі, що вийшов в 1896 р., уміщені акти 1604—1691 р., а в сїм повім XXVII томі видані документи 1692—1756 р. Сі документи, як і перших двох томів, вясняють головню жите й відносини духовенства Холмщини, дають багато звісток про єрархію й духовенство як сьвітське так і чорне, уніятське й римо-католицьке. Часи обняті актами XXVII-го тома характеризують ся перевагою унії в Холмській землі: унією тут ширять і зміцнюють єпископи і уніятські монахи-василияне; иньше духовенство і народ вже не протестують, тільки де-не-де виявляєть ся глуха боротьба і невдоволення. Тому й сей том актів не має такого живого інтересу, як попередні два томи холмських актів, що обіймають пору від половини XV до кінця XVII віку, пору боротьби руського елемента і православної віри з польщиною й унією.

Поза тим XXVII том виленських актів дає багато звісток про відносини місцевої шляхти: тут читаємо постанови місцевих сеймиків, інструкції послан на сейми, реєстри поборів і т. и.

До актів додана стаття члена комісії В. Площанського: в ній він говорить про церковні справи Холмщини й подає житєписи уніятських

єпископів Оранського, Левицького і Володковича, а також сучасних їм римо-католицьких єпископів Вижицького, Лубеньського, Вульфа, Хр. Шембека, Фредра, Шанявського, Рос. Шембека й Венжика, та їх суфраганів. На підставі виданих трох томів гродських актів Холмщини тойже В. Площанський уложив і видав книгу: „Прошлое Холмской Руси“ у двох випусаках.
Ю. С.

Książd Stanisław Załęski T. J. — Jezuici w Polsce, tom III — Prace misyjne nad ludem 1648—1773, у двох частях, Льв., 1902, ст. XIX+1244, 8^о.

При обговорюваню сього тома випадало б нам сказати те саме на вступі, що й при оцінці II т. (Записки т. XLVIII). Повторяти тут тих загальних заміток не станемо, як і взагалі з гори зазначимо, що всі прикмети автора і праці, підчеркнені нами попереднього разу, виступають в повній силі і в сїм томі. З наукового боку праця слаба, одначе має ту добру сторону, що громадить дуже багатий материял, правда односторонний, але не без історичної вартости. Се нагромадження, між ним і нового рукописного материялу, цїнне ще й тим, що автор цитує пераз жерела, противні його поглядам і тенденції. Сю добру прикмету кс. Заленського визначили ми вже давніше. III том визначаєть ся ще одним. Автор висловляє ся на різних місцях про історичну Польщу, її управу, шляхту, соціяльні обставини так, як мабуть ще ніхто із Поляків! А XVII і XVIII ст. як раз надають ся до критики. Автор, заналений у критиці, у кількох місцях дуже ярко схарактеризував соціяльний бік козацьких війн (ст. 11—14), так що можемо йому за те бути тільки вдячними. На тому пункті, як теж при обговорюваню селянської долі, виходить автор із звісної історичної сентенції — Polonia paradus Judaeorum, infernus plebejorum, і з тої причини дуже остро вдарає на шляхту. Усе те одначе не перешкоджає, що на иньшому місці, при обговорюваню козацьких війн, особливо, що до політичного моменту, показує автор повне нерозумінне історичного ходу річей. Усе те не перешкоджає, що тут і там висказуєть ся автор про козацтво з повною ненавистю, обклаючи його ріжними єпітетами, а боротьбу з ним зовучи walką cywilizowanego zachodu z wschodnim barbarzyństwem (ст. 5) і не криючи жалю, що під Берестечком за мало винищено українського народу. Таких суперечностей зрештою багато скрізь у праці кс. Заленського. При оповіданню про козацькі війни дав автор перегляд переслідувань, які терпіли Єзуїти від козаків. Опис взятий із рукописи кс. Шуховича, не без інтересних деяких подробиць. Не будемо заводити полеміки з вимовним автором на безліч тем, порушуваних у праці, бо стоїмо на становищі, зазначеним при III т.; не станемо теж вирівнювати дуже численні недо-

кладности і дрібні похибки, бо се завело би нас дуже далеко; піднесемо лиш одну тяжку помилку автора, ще як церковного історика, а се покладення церковної унії Угорських Русинів на р. 1672!

Все таки, скажемо, праця кс. Заленського користна тим, що збирає різнородний матеріял, і читач, що уміє думати, може з неї дійти до цілком противних висновків, аніж робить з них автор. С. Т.

Виталій Ейнгорнъ -- Очерки изъ исторіи Малороссіи въ XVII в. I. Сиошенія малороссійскаго духовенства съ московскимъ правительствомъ въ царствованіе Алексѣя Михайловича, Москва, 1899, ст. XIV+1104.

Зносини українського духовенства з московським правительством в в. XVII — се вельми важний чинник в історії України того часу, бо вплинули вони чимало на її історичну долю, тож і звертали на себе увагу вчених як С. Соловєва, Н. Костомарова, Г. Карпова, М. Макарія й ин. В працях, що по собі в ряду наступали, з'являлися все якісь нові елементи, нові факти, відповідно до використання нових матеріялів. Д. Ейнгорн, що найширше й найґрунтовнійше обробив ті зносини, мав нагоду використати численніші, ніж його попередники, матеріяли з того часу. Він переглянув акти в: I. московським головним архіві міністерства справ заграничних відділ: 1) Українські справи, Українські автентичні грамоти; справи Польські — відділи: Польська коронна метрика; Зносини України з Польщею; 2) справи грецькі; 3) справи шведські; 4) Українські автентичні договори; 5) Турецькі справи; 6) Приказні справи; II. в московським архіві міністерства справ дльности. III. В Державнім архіві (деякі акти, між документами приказа тайних справ); IV) в московській синодальній бібліотеці (між паперами Симеона Полоцького) V) в московським архіві міністерства царського двора, VI) в архіві московської синодальної друкарні. Троха матеріялу вибрав автор з провінціональних архівів українських, як: в київським центральнім архіві, бібліотеках чернігівської духовної семінарії і чернігівського елєцького монастиря; також кілька документів зі збору рукописей Ханенка (в Чернігові).

Автор на початку дає погляд на зносини українського духовенства з московським правительством від унії земель литовсько-руських в Польщею. Коли в землях литовсько-руських, що були прилучені до Польщі, латинство почало брати верх над православем, православні згаданих земель стали глядати опори в Москві. Західно-руські православні владики, відчуваючи і духово і матеріяльно нереслідоване в Польщі по унії в Римом, слали посольства в Москву стараючи ся навязати з нею зносини, а в царю московським старають ся

вони знайти опікуна православної віри. Так представляє автор. Та лише Йов Борецький був рішучим прихильником Москви, бажав бути „під високою царською рукою“. Звичайно-ж справа обертала ся коло порожніх компліментів, для позискання богатих дарунків. Ісаія Копинський слав в Москву просьби за милостинями, кажучи, що крім Москви нема йому де звернути ся. Коли митрополитом київським зостав споріднений зі шляхтою польською Петро Могила — то і він не зривав зносин з Москвою, навязаних вже його попередниками, хоч Могила зовсім не показував охоти піддавати ся Москві. Взагалі зносини українського духовенства аж до панованя Алексія Михайловича не мають якогось маркантийшого характеру й обмежують ся переважно на прошеню „милостини“, так само і в часі 1645—1654 р. В Москву переносять ся з Києва вчені монахи і заціпляють там нову науку, як пр. Епифаній Славинецький та Арсеній, що перекладають там біблію з грецького язика; в Києва виписують до Москви сьпіваків і т. и.

Коли Хмельницький задумав злучити Україну з Москвою, низше українське духовенство тому не противило ся, висше досить отягало ся. В рр. 1654 — 1657 духовенство українське взагалі оказує ся мало чинним. Митрополит Сильвестер Косів здалека держить ся від всяких зносин з Москвою, він боїть ся головно за своє власне становище, бо Москва зі злукою України мала також на оці й злуку української церкви, а тому був противний митрополит київський й висше українське духовенство.

Підчас побуту царя Алексія під Смоленськом прибуло в Москву посольство від Косова, що просило головно о потвердженє прав і вольностей української церкви¹⁾. Московське правительство радо прийняло той об'яз зближеня ся Косова до него, і коли Хмельницький спривкривши собі Москву став зносити ся то з Турцією то зі Шведами, правительство московське просило Косова, щоб він умовляв гетьмана. Та чи Косів взяв ся до діла — не знаємо. Взагалі в згаданім періоді і у Ейнгорна не добачаємо ще з посеред українського духовенства якогось вишачнійшого діяча на полі українсько-московської політики, хоч деякі з духовенства старають ся зблизити ся до Москви. Так Йосиф Мещеринів,

¹⁾ Ейнгорн в суперечности до Макарія і Карпова, котрі кажуть, що посольство від Косова виправило ся просто до табору Алексія під Смоленськ, каже, що посольство виправлене було до Москви, а звідти воно рушило до табору під Смоленськ. То мотивує Ейнгорн на підставі відписки воевод київських, що заховала ся в моск. арх. мініст. справедливости, де виразно читає ся, що послам велено явити ся в Москві в посольським приказі — с. 75 примітка 106.

архимандрит чернігівський, що недавно прибув зі Львова до Київа, і звідси навязав зносити в Ртищевим, аби йому вільно було приїхати в Москву. Однак з Москви йому не відповіли; видно правительством московське не приклало до нього великої ваги, бо сам він не мав великого значіння. Той сам Мецєринів на раді в Переяславі умовив козацьку старшину, аби не роз'їздила ся, коли вона довго мусіла ждати на полтавського полковника Пушкаря і парешті стративши терпеливість хотіла роз'їхати ся (с. 103, 113).

Коли по зраді Виговського вище духовенство явило ся неприхильним Москві, правительством московське стало шукати собі агентів з посеред білого духовенства. Таким знайшов ся протопін переяславський Григорій Бутович (с. 116), що став проповідати про вірність гетьмана Москві, хоча тим способом заспокоїти нарід український. Пізнійше, після зради Брюховецького Бутович віддавав Москві чималі услуги. Майже рівночасно виступає иньша особа з посеред українського духовенства, Мелетій Дзик: його висилало духовенство київське до Москви в справі вибору нового митрополита. Діяльність Дзика однак обмежилася на тім, що ще кілька разів бував він в Москві і там просив від государя милостині для свого та иньших монастирів.

В р. 1657 явили ся в Москві за милостинами Авксентій Устрицький, Віктор Загоровський, ігумен лубенського монастиря і ігумен київського монастиря больницкого Сильвестер — в справах Гізеля. Опісля поручено було Загоровському з Москви вести переговори з Виговським. Він вернув на Україну і удав ся до Виговського, а не довго опісля доїс в Москву, що гетьман запевняв про свою вірність цареві, тільки жалував ся на обиди зі сторони Москви, — що його гетьмана в Москві легковажать. Показало ся, що вибір Загоровського не був для Москви щасливий, бо Загоровський замість представити дійсний стан річи, старав ся тільки оправдати Виговського в очах московського правительства (с. 120). Той сам Загоровський зносив ся опісля з Сомком, а також і Павло Тетеря уживав його в своїх справах: дав був йому універсали, аби він полковників намавляв до підданя королеві польському. Вкінці Загоровського обжалували, що він старав ся намовити Сомка до зради; його арештовано і відіслано в Москву, а звідси заслано в соловецький монастир (с. 206, 223).

Коли Виговський відступив від Москви, світське духовенство зістало ся вірним цареві і своїм впливом причинило ся до того, що Виговський лишив ся майже цілком опущений, а гетьманом вибрано Юраська Хмельницького. Головна тут заслуга припадає Филимоновичови. Він то своїм впливом привернув до вірности і переяславського полковника Тимка Цецюру і ніжинського Василя Золотаренка. Услуги, які Фили-

монович 1659 р. положив для московського правительства, дали йому опісля вивідательство митрополії. Його товариші — Адамович, котрого діяльність припадає на часи пізнійші, і Бутович стають також вірними дорадниками Москви, коли то Юрасько Хмельницький недовго по своїм виборі відступив від царя, а до гетьманства явило ся трох кандидатів: Золотаренко, Сомко і Брюховецький; Адамович і Бутович радять правительству не вибирати жадного з кандидатів, а почекати, може наверне ся „на праву дорогу“ Юрасько (с. 133, 135).

По раді в Козельци, де гетьманом вибрано Сомка, добачуємо у Ёйнгорна нову фігуру з духовенства — протопіпа київського Василя Бабського. Його шле Сомко в Москву з повідомленям про свій вибір на гетьмана. Однак Бабський поєсув тільки справу Сомка, бо в Москві виговорив ся, що на раді не було черни, підчас коли Сомко в письмі своїм доносив, що його вибрала і вся чернь. Се був тільки lapsus linguae у Бабського, бо в дійсности він старав ся в Москві повести справу як найліпше на користь Сомка. Бабському однак не довіряли в Москві і йому не довело ся мати якусь дальшу важнійшу ролю в зносинах українського духовенства з московським правительством (стор. 184, 185, 186).

В рр. 1663—1666, в часі панованя Брюховецького виказує Ёйнгорн знов кілька нових діячів. Бачимо передовсім Івана Шматковського, протопіпа глухівського, котрий своїм впливом доказав, що Глухів не піддав ся Польщі 1664 р. (ст. 226—227, чолобитня глухівських священників знайдена в Моск. Арх. Мін. Справ. — про Шматковського писав Ёйнгорн осібно в К. Старині). Взятє Глухова відкрило б Полякам дорогу в царство московське, тож в Москві оцінили заслуги протопіпа Івана й дали йому жадану милостиню. На аудієнції у царя Шматковський висловив бажанє „щоби уся Руська земля з'єднала ся під царською рукою“, хвалив вірність „вічних холопів государя“ — Українців, котрі відперли напад польського короля (ст. 267). В мові своїй вгадав Шматковський і свої давнійші заслуги, що ще в р. 1658 спас від смерти ратних людей, коли то Виговський зачав був відступати від Москви. Далі, побіч єпископа Методія Филимоновича і його сотрудника Адамовича виясняє автор діяльність київського ігумена Теодозія Углицького (ст. 312). Про него ще в 1665 р. говорив Брюховецький, що він зрадник; яснійше він виступає в періоді 1666—1669: в 1666 р. явив ся він разом з Методієм в Москві, яко депутат від всего вишого духовенства українського, просячи щоб воно по давним правам могло собі вибрати митрополита. Йому на разі не дали жадної відповіді, тільки веліли кілька місяців зачекати в Москві (ст. 384). Инакшу політику вів Тео-

довий Василевич, що робив на шкоду Москві; він то за приходом короля польського ширив вісти, що цар хоче віддати Київ Польщі і тим старався настроїти ворожо парід проти Москви, а знов духовенство намавляв отверто перейти на сторону Польщі. Окрім нього і за його впливом ще Віктор Бублицевич з українського духовенства показав великі услуги польському правительству (ст. 363, прим. 466).

Брюховецький, що взагалі не терпів духовенства, не допускав жадного з них забрати визначніше становище супроти московського правительства. Д. Ейнгорн доводить, що Методій висунув проєкт реформ на Україні що до побільшення військових залог ратними людьми в Переяславі, Києві і Острі і що до побору грошей на їх утриманє, і Брюховецький рад не рад мусів на них згодити ся. Тож Брюховецький старає ся обвинуватити Методія в Москві і прислав для того в Москву черця Анатолія. Але в Москві не дали Анатолієві віри і за впливом Методія заслали в Кирилів-білозерський монастир. Не довго опісля прислав Брюховецький в Москву прилуцького полковника Лазаря Горленка, і той знов обвинувачував Методія та запевняв московське правительство, що воно не повинно дати піднести ся українському духовенству, та що Методія належить усунути яко зрадника, бо він має зносини з Польщею. Одначе справу ту відложено до собору, який має зібрати ся для суду над патріархом Ніконом (ст. 294).

Коли Брюховецький сам пробував в Москві і дійшов чималих ласк московського правительства, више українське духовенство старає ся зблизити до Брюховецького, і шле в Москву похвали на гетьмана. Одначе Брюховецький не довіряв йому, й як раз просив в Москві, щоб на Україну прислати митрополита Москвича. Але в Москві не спішили ся з тим, бо знали, скільки неприємностей викликало би то на Україні (ст. 312). Сам Брюховецький ширить вість, що то не він, а правительство московське постановило післати в Київ Москвича на митрополита, хоч се був проєкт Брюховецького, і він хибно покликуював ся на статі Богдана Хмельницького, де між иньшим говорить ся, що митрополиту київському бути під благословенєм патріарха московського. Коли Методій пробував в Москві (1666 р.), Брюховецький, отримавши деякі вістки від Шереметєва, виправив в Москву посольство з доносом на Методія. В дописі своїм писав гетьман, що хоч він вже вперед знав про нежичливість Методія до себе, одначе не був ще певний, що всі незадоволені на Україні викликає він — Методій; тимчасом він зносить ся з Запорожем та Дорошенком, бунт в Переяславі зачав ся проповідію Методія зараз по виїзді його з Києва, і взагалі він — Методій бунтує нарід. Одначе заслуги Методія ще були добре памяті в Москві і йому легко удало ся оправдати ся від всіх закидів (ст. 408—409).

Тимчасом в Москві рішало ся важне питанє, чи приймати Дорошенка під царську опіку. Переговори з Дорошенком вів Шереметєв. В 1667 р. Дорошенко післав послів до турецького султана, просячи протекції, але zarazом вів далі переговори з Москвою. Одначе вимоги, які Дорошенко ставив Москві, тут вони не хотіли прийняти. Дорошенко видячи, що з правительством московським не дійде до ціли, навязав зносини з Брюховецьким і став його підбурювати проти Москви. В повстанню Брюховецького автор бачить вплив Дорошенка. Тоді московське правительство знов ужило українського духовенства, щоб ратувати ситуацію. Одначе Методій, головний діяч московський в попередніх роках, не дуже енергічно взяв ся за діло, зражений до Москви неудачею своїх особистих плянів. Він тільки навязав зносини з чернігівським полковником Демяном Многогрішним, ніби то відводячи його від зради. Він післав Адамовича з порадою до Демяна, але той засадив його за варту, а опісля і коло дому самого єпископа поставив сильну сторожу (ст. 464).

Дорошенко скоро скінчив з Брюховецьким, а зіставивши на лівім боці зі свого рамени наказним гетьманом Демяна Многогрішного вернув на правий беріг. Многогрішний не міг устояти проти численного війська Ромодановського, тож просив у Дорошенка помочи. Дорошенко будучи сам заскочений на правім березі Запорожцями і Татарами не прийшов на поміч сам, а прислав свого брата Грицька (ст. 470 — тимчасом у Костомарова читаємо, що він не дав помочи, а сказав: обороняйте ся самі. Істор. моногр. т. XV, ст. 222). Тимчасом Многогрішний вже був присягнув цареві, і Грицько Дорошенко, перейшовши Дніпро, знайшов ся в дуже труднім положеню; по неудалім нападі на Ромодановського він вернув ся на правий беріг. (На стороні 512 знаходимо у Ейнгорна деякі дати, що ріжнять ся від дат поданих в „Руїні“ Костомарова: так приміром Многогрішний, присягнувши з своїм полком Москві, вибрав ся в Новгород Сіверський і тут трома полками був вибраний совершеним гетьманом 17 грудня 1668 р., а титул сіверського гетьмана носив він уже в червні тогож року. Костомаров же в своїх Іст. Моногр. т. XV вид. 1882 стор. 223—224 подає, що рада в Новгороді Сіверській відбула ся 26 вересня 1668, і що Многогрішний доперва після ради в Новгороді Сів. став звати себе гетьманом сіверським).

Що до духовенства українського, то Ейнгорн приписує йому не малу ролю в часі заверухи Брюховецького. По його смерті одні з духовенства, сторонники Брюховецького, як Гр. Бутович, стають зразу сторонниками Москви, а опісля перейшли на сторону Дорошенка. Ігумени монастирів київських показали мало діяльности в той час, один Гі-

зель шле в Москву і до Шереметьєва листи, де запевнює в своїй вірності (стор. 504, 506).

Тимчасом мала відбутися рада що до вибору гетьмана. Многогрішний вислав з початком січня 1669 р. посольство в Москву, на чолі котрого станув Ширкевич. Той роз'яснив в Москві боярину Хитрово подробиці бунту, — що нарід збаламутився вістями самого Брюховецького. Той сам Ширкевич уціпнувся і за права духовенства українського, а на potwierdженє своїх претенсій привіз був дві грамоти дані Володиславом IV (1648 р.) і Яном Казимиром (1650 р.) митрополитови Сильвестрови Косову на potwierdженє прав церкви „грецького закону“. Що дотичило справ Многогрішного (головно що до виводу воевод в городів українських), то в Москві відповіли, що про се рішить чорна рада, і тим дали до пізнання, що посольства Многогрішного не вважали за репрезентацію цілого народу; для чорної ради визначено город Глухів (ст. 520, 524 — тимчасом у Костомарова читаємо, що послам обявлено волю государя що до виводу воевод, рівнож Костомарів каже, що города на раду не назначено Іст. Моногр. т. XV, ст. 248—259).

Що до Многогрішного доводить Ейнгори, що він не мав добра України на серці, а тільки свій власний особистий інтерес. Бо підчас коли він вперед разом з Барановичом унерто домагався виводу царських воевод з українських городів і для того власне був виправив осібне посольство до Москви, то на раді в Глухові, коли ще не було Барановича, він порозумівся з Ромодановським і відступив від свого жаданя, хоч Баранович, що приїхав день пізніше, упирався при своїм. Многогрішний ще додає, що в деяких городах українських без воевод і ратних людей бути годі (ст. 538).

Баранович вістає і далі вірним Москві, та не перестає бути посередником між гетьманом і Москвою. Коли наслідком листів польських комісарів нарід на Україні став непокоїтися і відказувати на Москву, він шле в Москву Ширкевича з посольством, впеваючи о вірності гетьмана (ст. 658). На стороні знов 736 читаємо ще цікавий епізод про донос священників острівських на воеводу Рагозіна, котрий „роптав“ на гетьмана. З Москви вислали до гетьмана письмо, що Рагозін всякої вини виширався, але що його засадили на один день в тюрму. Тим хотіло правительство доказати велике довіре до гетьмана і що воно і воевод карати вміє, коли ті стараються чим небудь викликати заколот на Україні.

По раді в Глухові уступає один з визначних агентів в користь Москві на Україні — Ів. Шматковський. Його покликано в Москву на парафію. Покликано Українця на священника в Москву і численні посвященія священників українських в Москві являються дуже характеричним фактом в серії культурних впливів України на людність

московську в тім періоді. Переходи українського духовенства в Москву, численні твори українських письменників, що знаходили попит в Москві, а також не мала участь українського духовенства в організації шкільництва в Москві, все те причинялося значно до ширення просвіти між московською суспільністю.

Той культурний вплив українського духовенства і зносили в Московію змоглися ще більше в рр. 1669—1672. Се поясняється тим, що гетьмановане Многогрішного було часом дуже неспокойним (Сірко, Ханенко, Дорошенко, Польша). Сам знов Многогрішний, винесений тільки щасливим складом обставин на гетьманство і тяжко орієнтуючи ся в ситуації, як чоловік малоосвічений, цілий час уживав духовенства до своїх зносин з Московію. Головні ролі відіграють в них: Лежайський, котрого Баранович посвятив на архимандрита Новгород-Сіверського, Адамович, Григорій Мужилівський, переволоченський священник, що віддає Москві услуги вістями про Дорошенка та виступає як посередник між Московію і Ханенком; скоро він став намісником в Полтаві (ст. 739). Виходить знов на верх Василь Бабський — він виступає часто як посол Москви на Запороже.

Упадок Многогрішного зашкодив не лиш йому самому, але і деякому з українського духовенства. Згаданий повисше ігумен максаконського монастиря Єремія Ширкевич був замішаний в справу тим, що хотів ратувати гетьманового брата Василя: він велів його одному зі старців свого монастиря запровадити в чернечій одіжжі в Київ, а тимчасом сього старця перелопали і заслали в Москву. Знов Варлаам Ясіньський переховав у себе Василя Многогрішного і приобіцяв уможливити йому утечу до Тукальського, а тимчасом зрадив Василя перед воеводою київським Козловським, і той вислав Василя в Москву. Сей печесний поступок так був охолодив монахів до Ясіньського, що він уступив в посади ректора (ст. 857).

Деякі нові відомости подає д. Ейнгори про зносили Гізеля з Дорошенком в 1676 р. (ст. 914). Гізель виправив до Дорошенка в Чигирин свого посла Серапіона Полховського (Моск. Арх. Мін. Юст., Малор. Цікава Кв. Ч. 21 лл. 398—399, а не Палховського, як каже Костомарів в своїх Іст. Моногр. т. XV ст. 450). Той Полховський представив Дорошенкови умови прийняття його під царську руку. Однак сам Гізель поспував троха справу, доносячи Дорошенкови про якийсь новий трактат Москви з Польщею, хоч Гізелеви в Москві нічого такого не писали і в дійсності нічого такого не сталося. В переговорах Гізеля цар годився прийняти під свою руку Дорошенка як підданого Турції, а не Польщі, і обіцяв йому оборону від Турків. Дорошенко жадав, щоб цар запрягнув вольности козацтва — тоді він радо піддасться; що до

переговорів, то Дорошенко просив як пайбільшої тайни й правитель-ство московське приобіцяло держати все в тайні. Одначе про сі пере-говори зараз дізнав ся Самійлович, а в короткім часі і ціла лівобе-режна Україна.

Між домаганнями Дорошенка було також те, щоб йому бути геть-маном по обох сторонах Дніпра, а коли він умре за віру православну, тоді спокійно буде міг по його голові панувати Самійлович. Тут у д. Ейнгорна є ріжниця супроти Костомарова: у Ейнгорна читаємо (в 513 примітці, 932 сторона), що Дорошенко „хоче бути підданим Москви, а притім може собі пан Самійлович бути щасливим, що він — Дорошенко умре за церков православну і за цілість царства государя, а Самійло-вич може тоді собі спокійно гетьманувати“. У Костомарова знов (Истор. Моногр. т. XV, 1882, ст. 451) читаємо: „Я не хочу його (Самійловича) пониження; пан Самійлович може бути иньшим способом нагородженим; він — Дорошенко бажає умерти за віру православну, а Самійлович най собі жиє без клопотів“.

Дальше довідуємо ся дещо нового, що дотичить київської метро-полії по смерті Тукальського. Метрополію хотів дістати від московського правительсва Йосиф Шумлянський, львівський єпископ. Він вже не-редше посилав в Москву свого післанця, ігумена львівського монастиря Йосифа Творецького, а пишучи просьбу в Москву написав також до Матвієва і просив у нього протекції. Рівнож вислав був до царя проханє про метрополію іменованій вже передше київським митрополитом Антоній Винницький. Йому відмовлено, бо в попередні роки не показував він прихильности Москві. Управителем метрополії й на дальше зіставав Лазар Баранович, що правив нею за часи пановап Теодора як також Петра й Івана Алексієвичів.

За гетьманованя Самойловича політична роля українського духо-венства слабе цілковито. Самойлович поволи усунув від впливів усіх політиків з українського духовенства. Культурний одначе вплив духо-венства українського в Москві був іще довго значний. Не бракло там людей, котрі високо цінили західну науку, як Епифаній Славинецький, Дмитро Тунтало. Латинська наука поволи стала втискати ся в москов-ські школи, українська цивілізація виперла з часом зі шкіл застарі-лість московську. Київські вчені стали переважно літературними діячами опісля за Петра, і не лиш приготували ґрунт для його реформ, але й показали йому цінну співучасть в переведеню тих реформ. Г. Г.

А. Бѣлгородскій — Кіевскій митрополитъ Героеѣй Малицкій (1796—1799). К., 1901.

Се окрема відбитка статі, що друкувала ся в Трудах Кіевскої Духовної Академії протягом 1900 й 1901 рр. За коротенькою перед-

овою з показчиком видатнійших жерел іде вступ (ст. 1—21), де пода-ють ся короткі відомости про житє Малицького до вступлення його на київську митрополічу посаду, та зазначають ся головні моменти його діяльности.

На думку автора, до сеї пори про митрополита Малицького в істо-ричній науці не було сказано нічого гідного уваги, були лише прина-гідні й уривочні згадки, та побіжні начерки. Родом з Чернигова, Малицький одобуває освіту в вороніжській семінарії, подаєть ся в духовну службу й швидко ступає з ступня на ступіль під протекцією свого родича, ар-хиерея вороніжського Кирила Ляшовецького; за помічю графа Безбо-родька стає він єпископом чернигівським, а далі й митрополитом ки-ївським.

Сю митрополію він займає три роки від 1796—1799. Згадані роки належать до перехідної доби в історії київської митрополії, коли після другого й третього розбору Польщі границі митрополії зовсім переініли ся й загорнули до себе значну частину монастирів та церков колишньої правобережної України. М. Єротеєви припало насамперед з'організу-вати наново свою єпархію на взір великоросійських, а погім дисциплі-нувати навернене з унії духовенство, трохи з'убожене й загнане Поля-ками-католиками, трохи призвичаєне до своєвільства та єрархічної анар-хії за часів „заграничних“ архиереїв.

Перша глава розвідки (ст. 22—48) оповідає про заходи митр. Єротея в організації системи єпархіяльної управи. Три округи єпархії — Ро-жівська, Богуславська й Білоцерківська тільки що перед прибутем м. Єротея прилучили ся до київської єпархії й пробували ще в цілком не-впорядкованім стані. Митрополит зараз таки, не дочекавши ся навіть урядового наказу про визначенє повітів в ново прилучених від Польщі краях, розділив ті округи на невеличкі округи й віддав їх під догляд „благочинних“ та „десятоначальників“. В 1797 р. вийшов наказ, що ви-значив губернії та повіти в них, по 12 в кожій. Через той указ від київської єпархії відійшли до переяславської всі парафії по лівім березі Дніпра, а до неї прилучили ся 9 повітів, що відійшли від гу-берній: Брацлавської, Вознесенської та Волинської, на правій стороні. Таким чином київська єпархія вложила ся в отсих 12 повітів: Київ-ського, Васильківського, Канівського (перше Богуславського), Таршан-ського (перше Пятигорського), Звенигородського (Катеринославського), Черкаського, Чигиринського, Уманського, Липовецького, Сквирського, Махнівського й Радомисьльського. По всіх повітах заведено „духовні правленія“ (крім київського повіту), яким підлягали „благочинні“ та „десятоначальники“. Сим інституціям надано відповідні, звичайні у Ро-

сві інструкції, а на удержання „дікастерій“ та „правленій“ призначено деяку, начеб то штатну, урядову платню.

Піклуючись про упорядкування ново прилучених церков (мова про се в главі другій, ст. 49—92), м. Єротей в 1796 р. після на ревізію їх катедрального протоєрея Івана Леваиду, а в 1798 р. сам особисто обїхав парафії та оглянув їх. Прот. Левайда після ревізії подав „записку“ про стан церков, а митрополит робив уваги в подорожнім деннику. На підставі зібраних відомостей зроблено розпоряджене що до поліпшення стану церков та упорядкування церковних відправ, наказано зрештарувати дуже уцуплені церковні будівлі, знищити в них слїди улїї, придбано для них деяку грошеву заемогу, церковне зпарядє (ризи, образи, то-що), хоч би й уживане де иньше, або випрошене з гардероби цариці (з цариціних убрань наготовили чимало риз), роздобули церковні книжки московського друку; поручено поучувати кандидатів сьвященства і самих сьвященників, навіть благочинних що до порядку церковних відправ, а головни тому, щоб виголошували молитви голосом „свойственнѣмъ росїйскому нарѣчію“.

В главі третій (ст. 93—129) автор доводить, що м. Єротей успішно вів боротьбу з виборчими та спадщинними звичаями в обсадї парафіяльних посад, з впливом на то братств та патронатством польських дїдичів. З свого боку ми зауважуємо, що боротьба ся була цілком неуспішна, а може її й зовсім не було, бо м. Єротей мало що й намагав ся усувати ті звичаї. Попередники його, мало не від початку XVIII в. більше намагали ся й успівали в сїм. Він, як видно, легко погоджував ся з бажаннями парафіяльних громад та спадкоємців, а ще скорше годив Полякам-дїдичам. Він так робив, неважаючи навіть на урядовий указ 1797 р., що забороняв парафіяльному духовенству мішати ся в пародні рухи проти дїдичів і велїв вибирати на сьвященство людей „благонаживныхъ и учительныхъ“, усував парафіяльні вибори на громадські прохання за кандидатами, а навіть забороняв усякі скарги чи листи за підписом багатьох осіб.

Глава четверта носить такий заголовок: „Фанатичні гнобительства православного духовенства з боку папів-дїдичів, в звязку з пропагандою унїятською, а особливо католицькою, що подужчали в царюванні Павла Петровича“. Відомо, що за Павла I становище католиків й унїятів в Росїї дуже поліпшило ся; видані були розпорядження в оборону унїятів. Злучені з православїєм почали вертати до улїї. Ксьондзи й сьвященники унїяти почали ховати, хрестити й відправляти служби православним. З тим разом, як каже автор статї, „почали ся драстичні утиски й насильства дїдичів над православним духовенством“, Поляки почали виявляти „дикий фанатизм“, „злість“, „заздрість“ і т. и.

Так говорять автор, одначе відповідних сїм словам фактів не наводять. Утиски видно, але майже виключно на економічнім ґрунті, о скільки всякий сьвященик залежав від дїдича своєї парафії; чого-ж небудь „дикого“ не видно. Можна гадати, що автор начитав ся звісток про більш давні часи, коли пани були в повній силї, тай почав писати мовою невідповідною пізнійшим часам, уживаючи шаблонних виразів. М. Єротей потрохи боронив своїх сьвященників від утисків, але більш того, що прохав за них дїдичів; вдавав ся він і до російського уряду, але з того наслідків мало було. Тільки що встиг стримати трохи василянський уманський монастир, який дуже сьміливо розночав унїятську пропаганду. В усякім разї під той час навертанне унїятів на православє цілком застановило ся.

В пятій главї (ст. 167—205) ведеть ся річ про деякі заходи м. Єротей коло поліпшення стану київської Академії та в додатку до неї (ст. 206—220) про відновлення Київ-брательського монастиря в 1799 р., коли йому передано доходи Гамалїївського монастиря. Тут подибуємо деякі подробиці невідомі.

Взагалї працю д. Білгородського можна вважати за досить корисну й цікаву, особливо з того боку, що вона здебільшого оперта на архивальнім материялі. Виклад ясный, але дуже схематичний, начеб то статистичний. Головна хиба та, що виводи автора часто перебільшені в порівнанню з фактичними датами. Так само перебільшене значінє діяльності м. Єротей, яка була цілком звичайна, бо належала особі цілком середній.

С. Г.

Графъ Григорій Александровичъ Милорадовичъ — Родословная книга Черниговскаго дворянства, т. I і II, Спб., 1901.

Звісний знавець української старини, що вже не мало працював на полі її генеалогії, ґр. Милорадович недавно (1901 р.) опубліковав родословну книгу чернигівського дворянства. Се виданне являєть ся результатом праці видавця, як предводителя чернигівського губернського дворянства. Присьвячене воно ц. Николаю II, а в невеличкій передмові ґр. Милорадович подає кілька фактів, які вказують на дворянські традиції ц. Александра II, хоч вони можуть бути пояснені й загальною звісною добротою сього царя.

Що до самої Родословної книги, то про значінне подібних видань як підручників, не треба й розводити ся. Бажані були-б пояснення й примітки до можливо найбільшого числа осіб, які входять в згадані генеалогії, і в тім напрямку ґр. Милорадович зробив не мало. Одначе, на-

віть при побіжнім читанню, я зробив собі в примірнику кілька сот коментарів, що на своїм місці не були-б зовсім непотрібні. Хоч склад чернігівського дворянства та його генеалогії мені доволі звісні, та ґр. Милорадович знає їх багато ліпше, ніж я, й тому видно, що він не всюди уважно затримував ся на тексті друкованої ним книжки й заходячись коло скоршого її видання, не запуслав ся в примітки, коли вони не дотикали ся осіб доста вже замітних. Головна же хиба генеалогій книги — се друкування їх дуже формальне, в великім числі випадків виключно по материялам чернігівського дворянського архива; починаєть ся кожда з них тою особою, що була причислена до чернігівського дворянства, дуже рідко її батьком, коли „отечество“ її було звісне, спинюєть ся ж генеалогія на тім моменті, коли уривають ся заходи членів коло причислення їх до чернігівського дворянства. Сим робом ні визначної діяльності предків якої небудь родини нечернігівських дворян, ні значіння потомків, що не дістались в книгу, або занесені туди ще, може бути, за молоду, автор майже ніколи не дотикає. Я міг би подати сотню прикладів, але наведу один, два більше характеристичних. Не зазначено (т. I, ч. 2, ст. 48), що А. Д. Брінкен був ніжинським предводителем дворянства, хоч ґр. Милорадович певно його знав на сїм уряді і взагалі в книзі стільки дворянського характера такого пропущення годі бажати. Не вказано на се (*ibid.* ст. 233), що Е. Кивлицкий був фактичним редактором журналу „Кіевская Старина“, хоч в нїм ґр. Милорадович не рідко й сам друкував свої праці й т. и. Видавець відчував сю недостачу й подекуди робив доповненя, пр. в генеалогії Яновських вказав, що до сього роду належить і звісний педагоґ, член державної ради К. П. Яновський, його-ж одначе сюди не втягнуто. Деякі генеалогії, й навіть значне число, своєю повнотою становлять приємний виїмок, але се найчастійше ті, що вже ранійше були гарно оброблені й опубліковані, хоч би й самим таки видавцем.

Щож робить! На оправданнє видавця зачитуємо дуже характеристичні вискази в листу сенатора департаменту герольдії, Анучина (т. II, прил. XXXIV—XXXV) до нього: „З кождим днем все більше і більше переконуюсь в повній рівнодушности „благополучних Росиян“ до своїх інтересів взагалі, а спеціально до охороненя й утриманя в порядку своїх клясових справ. Тимчасом бачу, що Поляки наприклад в сього погляду поступають незвичайно добре: всі документи у них в цілости, инколи на кілька століть, й додатки до просьб, метрики осіб і и. Чи повірите, що більше як 40% просьб Сенату не можна полагодити задля недолученя грошей, документів, марок; усе треба прочитати, розглянути, пояснити, чому відмовляєть ся. Є члени княжих родин, що не знають

кривних дальше діда; багато з них навіть не записаних в дворянські книги, як прим. кн. Мирскі, ґр. Левашови. Страх як мало культури!“

Що до хронологічних дат, яких означенє в генеалогіях представляє найголовнійшу важність, то в розбиранім нами виданнї означено тільки дуже багато дат пародженя, наколи иньші досить рідкі. І се, справді, залежить від жерела, що ним головнїо користував ся видавець. Годить ся тут сказати, що при кождій генеалогії показано, як її віднайти в чернігівськїм дворянськїм архиві.

Видана ґр. Милорадовичем Родословна книга складаєть ся з двох великих томів; при тім в I уміщені генеалогії внесені в I і 2-гу частину дворянської родословної книги, в II т. ті, що їх внесено в 3, 4, 5 і 6-ту частину; відповідно сьому оба томи ділять ся на 6 частей, кожда з окремою пагінацією, що не зовсім вигідне, тим більше що показчик родів (при кінци II т.) не аложений без похибок; всеж користуватись генеалогіями можна без більшого труду.

Деякі родини занесені в дві або навіть в три части родословної книги, хоч вони безсумнівно того самого рода; так приміром уміщено Марковичів в 1, 2 і 6 ч. (в 2 і 3 тїй є особи такогж імени, але не належать до загально звісної родини), Туманських й Хапенків в 2, 3 і 6-тїй ч.; число родин занесених в дві части родословної книги дуже велике; видавець денеде зазначає сей факт, а частійше ні. Далі є не мало таких випадків, що в одну з частин занесено багато тих самих назвиск, очевидно — не одної родини; такі в 2 ч. Іванови в 9-ти родинях, Дюмонтовичі, Забіли, Костенецькі, Силичі — по 7 родин; Покорські-Жоравки, Сокальські, Троцькі-Сенитовичі — по 6, а по 5 і по 4 дуже багато; крім сього ті самі родини часто приходять і в иньших частях, пр. Сахновські в 3 ч. творять 4 родини, так само й Силичі й т. ин.; взагалі випадків занесеня тих самих назвиск, що не належать до ріжних родів, в ріжні части родовой книги дуже багато.

Деякі родини, що дістались у родословну книгу, репрезентовані одною лиш особою, причисленою до дворянства; очевидно в нього не було потомства, або його потомки не вважали потрібним причисляти ся до чернігівського дворянства. Противно, є роди дуже численні, пр. Зіпченки в 308 особах мушци. Вкінци генеалогії богатїох значних і важних українських родин показують ся дуже обтяженими. З формального боку видавець не винен тому; то родини причислені до дворянства других губерній (найчастійше Полтавської), що з них яка небудь особа дістала маєтність в чернігівськїй губ. й причислилась до її дворянства; в чернігівську родословну книгу тоді записували ся тільки потомки сеї особи. Такі нпр. подані тут Білецькі-Носевки, Горленки, Стороженки, Якубовичі (причислений тут брат декабриста) і ин. Тоюж

дорогою попались Васильчкови, кн. Голіцини, гр. Мусини-Пушкини, кн. Долгоруки, навіть гр. Тшкєвчї й т. и. В иньших генеалогіях видавець відступав від сього правила й давав доста повні ряди, особливо тоді, як се було сказано, — коли мав їх готові; инакше так і лишав генеалогії обтяті.

Сею причиною пояснюєть ся, певно, неповнота генеалогій Новицьких, Романовичів або Раковичів, хоч взагалї вони доволї повні, а також скупість звісток про Козодєвих; видавець не міг не знати про се, що жінка В. А. Козодєва Варвара Николаєвна була з дому Сильвановичів, бо се особа дуже памятна своїми подорожами, або що сестра В. А. Козодєва — Софія Александровна була за П. Галаганом, бо генеалогія Галаганів добре звісна.

Вкажу на більше важні й повно зложені генеалогії, при чім поясню, що для поминеня похибок треба також користуватись і додатком в II т., ст. XXXVI—XXXVII.

В 1-ій часті, де подані роди з дворянством наданим, що не переходить за сто літ (т. I і в додатку до II т., ст. 229—332): Климченки-Дорошенки (зложено по звісткам, поданих П. Я. Дорошенком), Козачки, Лобко-Лобковські, Овсіюки й Чесюки. При тім, як було сказано, особистих родин стрічають ся і в иньших частях.

В 2-ій часті — дворянство вислужене воєнною службою, в дійсности найчисленнійше (т. I і дод. до II т., ст. 238—281): Закревські (скорше Полтавці) й Сніжки.

В 3-ій часті — дворянство бюрократичне (т. II і дод. до II т., ст. 282—299): Лазаревські, Уманці, Білозерські (ст. 288) й Тишковські (ст. 297, генеалогія подана П. Я. Дорошенком).

В 4-ій часті — чужосторонні роди (т. II), загалом 5 родин, але й ті дуже сумнівного чужосторонного походження. Здаєть ся мені, маємо тут до діла зі звісною генеалогічною тенденцією виводити себе від чужинців; зрештою і в иньших частях, особливо в 6-ій, дуже багатьом родинам („старинним родам“) признане чужосторонне походженє; по більшій часті се потомки шляхти часів польського тут панованя. З родин же внесених в 4 ч. інтересні лише Ширяї.

В 5-ій часті — титуловані родини (т. II) — їх у чернигівському дворянству всього 24, а з поміж них українських тільки 6: „світліїші“ кн. Безбородки, кн. Кочубеї й гр. Разумовські, Завадовські, Гудовичі й Милорадовичі; притім дві останні занесені тільки в 5 ту ч., а три роди — Безбородки, Разумовські й Завадовські вже вигасли. Справді, всі тут поміщені малоруські генеалогії не маловажні, тільки що вже добре знані.

В 6-ій часті — старинні роди (т. II й дод. ст. 300—316), вазначимо генеалогії Алферових, Бакуринських (видавець не міг користуватись їх генеалогією надрукованою в брошурі Ю. В. Татищева „Черниговскіє Архивы“), Бонч-Друзевичів, Брешко-Брешковських, Войпєховичів, Галаганів, Гамаліїв, Долинських, Дунин-Борковських, Зінченків, Кочубеїв, Лазаревичів, Лашкевичів, Лизогубів, Лишних, Марковичів, Миклашевських, Милорадовичів, Полетик, Рубців, Сахновських, Скоропадських, Триап, Фененків, Ханєвків, Домонтовичів і Подуботків (ст. 311 — рід вигас).

В додатку (ст. XXXVI—XXXVII) уміщені поправки, зміни й доповненя до генеалогій, зовсім природні при такій масі осіб, заведених у них; та і в тім додатку є похибки, нпр. син Карла Рєненкампа, ректора київського університета — названий Александром, місто Миколаєм. Богато похибок лишило ся неоправлених; нпр. Н. О. Разгонов на однім місці названий генерал-лейтнантом, в другім генер. від інфантерії; батька Н. О. Лихошорстова, конотопського предводителя дворянства звали не Федір а Федот. Навіть в так обробленій генеалогії, як Гудовичів мені трапилось пропущене: у гр. В. В. Гудовича (Ч. 14) була дочка, здаєть ся, Марія, замужна за В. Огроновичем.

До свого видання гр. Милорадович додав реєстри чернигівських і повгород-сіверських губернських предводителів дворянства (чому ж не повітових? гр. Милорадовичови легко було-б виповнити й сю працю); реєстри гідних памяті осіб, роджєних в чернигівській губ., по раняї, занятю й місцю уродженя, та иньші відомости, чисто дворянського характера.

Видаєнє зроблене зовсім не але. До нього додані портрети ц. Катєрини II й ц. Николая II, до тогож 12 портретів черн. губ. предводителів дворянських й рисунок дворянської грамоти.

Неважаючи на деякі, показані мною дефекти, праця гр. Милорадовича дуже поважна й можна бажати тільки, щоб і иньші предводителі дворянства пішли його слїдами. Мені дістались недавно (на жаль лише на дуже короткий час) реєстри дворянських родин Полтавської губ.: вони стали тепер рідкістю, бо владжені лихо і тому по надрукованню не були випущені в світ.

Ол. Маркевич.

И. Стєшенко — Иванъ Петровичъ Котляревскій, историко-литературный очеркъ (Научное Обозрѣніе, 1901, XII с. 32—65, IX с. 81—105, X с. 93—114).

— Иванъ Петровичъ Котляревскій, авторъ украинской „Энеиды“ (Критическая біографія), К., 1902, ст. 48.

Статї шановного автора, друковані в час. Научное Обозрѣніе, містять в собі біографію Котляревського й аналіз його писань зі стано-

вища „класової психології“ їх автора, як висловляють ся д. Стешенко. В брошурі передруковано, без всяких перемін, перший розділ — біографію, з додатком початку й кінця другого розділу — характеристика особи поета й замітки про суспільне значіння його творчости. Сей факт, що автор, надрукувавши свою біографію Котляревського, слідом уважав її потрібним видати особним виданням, без усяких перемін, свідчить, що він привязував до сеї своєї праці чимале значіння, і се — а зрештою й признання, яке маю вважати для автора, як постійного нашого співробітника й трудящого робітника на ниві новітньої української літератури, наказує мені з особливою увагою приглянути ся сій його праці.

В свою біографію Котляревського автор, очевидно, вложив чимало праці. Він розглянув ся й за новими, урядовими матеріалами для його житєписи, й досить старанно проробив давнійший біографічний матеріал; завдяки тому міг не тільки вяснити не одно в житєписи Котляревського, але й дати деякі нові факти. За всім тим, думаю, за скоро дав він сій своїй праці титул „критичної біографії“ — як на мене, виглядає вона як перший шкїц такої біографії, до дальшої роботи, коло котрої я б дуже рад ш. автора заохотити, і в надїї, що мої замітки можуть придати ся йому для сеї дальшої роботи, хочу висловити свої гадки, навіяні читанням його праці, просячи прийняти їх „з ласкавим видом і без сварки“, кажучи словами Котляревського.

Полишаючи на боці форму, що має багато до перероблення (тяжкий стиль, перевантаження викладу претенціозною соціологічною термінологією, особливе замиловання до поток, куди автор безпотрібно попереносив багато такого, що могло й повинно було б бути обговорене в тексті — і тоді виклад був би лекший, і читання приємнїйше), я зверну свою увагу на самий зміст роботи.

Перше, що мушу піднести, як прогалину, що рішучо мусить бути заповнена при новім обробленню біографії Котляревського, — се брак критичної оцінки матеріалу, який мав автор для сеї біографії. Без сього вступу читач не мудрий уже і в дальших критичних виводах та поглядах автора. Дїло в тім, що крім документального матеріалу та власних творів Котляревського, між матеріалами для його житєписи займають по важне місце старші біографії його. Д. Стешенко черпає сам з них багато, то з застереженнями, то без застережень, і черпати приходиться ся дійсно супроти бідности інших джерел. Але кожний біограф в таким разі повинен не тільки для себе вяснити вірогідність кожного такого біографа, але й читачеві її пояснити, бо критична робота мусить бути так зроблена, щоб читач сам міг контролювати, о скільки міцно оперті вводи автора в кождім данім разі. Тепер же, читаючи раз у д. Стешенка голословну замітку, що ось такому біографу „в данім разі можна віри-

ти“, а що ось таке його свідочтво нічого не варте, читач мусить хиба на слово вірити авторови, але в таких річах перший принцип — *pe-
mini credere*.

Що до різних матеріалів другої руки вважати можна б бажати більшого критицизма, ніж ми тепер бачимо у д. Стешенка, і докладнїшого відграничення їх від звісток більше документального характера. На с. 30 брошури ми нпр. читаємо:

„До кінця тихже років належить дуже інтересний епізод, який ми вважуємо зі звісткою про масонство К—ого, бо він характеризує дуже виразно його моральну фізіономію. Епізод сей став ся наслідком подорожі до Полтави семенариста-учителя Степана Мартиновича Левицького, щоб просити за дітей свого патрона — переяславського пана Сокіри“...

Як се документально звучить у автора, а тим часом той епізод мав місце зовсім не в дійснім житю, а тільки в повісті Шевченка „Бли-
внєць“, і автор в потці поясняє, що він наводить його „почти какъ дѣйствительное событие“ тому, що він має „кологорить правдоподобности“. Але очевидно, що такий „кологорит“ зовсім не управняв його до сього, тим більше що сам д. Стешенко, зачисливши сей епізод до 1827 р. (звідки така докладна дата, автор не поясняє), наше зазначає анахронїзм в сїм оповіданню Шевченка, де виступає полтавський кадетський корпус, заснований лише в р. 1840.

Так само широко використовуючи оповідання „пана Страви“ про молодість Котляревського, д. Стешенко робить се без застережень, хоч саме вже незвичайно партацьке оповідання і покалічена до неможливого українська мова мусять викликати недовіре до повної автентичности сього пізннього жерела...

В виводі хронологічних дат я також бажав би більшої обережності. Нпр. в тих хронологічних рахунках чималу ролю грає восьмилїтній побут Котляревського в семинарії, але що він пробув там акурат вісім лїт, се в викладі самого д. Стешенка виглядає борше як гіпотеза ніж як факт.

Не конче приємно читати в критичній біографії такі елюкубрації (с. 49): „О внутренней жизни Котляревского въ этотъ періодъ (1789—1793) мы не знаемъ ничего, на основаніи же нѣкоторыхъ по-
с т о р о н н ы х ъ д а н н ы х ъ (яких — випадало б пояснити) предполагаемъ съ увѣренностью, что Котляревскій велъ живиѣ честнаго (курзива автора) обывателя и безкорыстнаго чиновника“... Таких безплідних гіпотезовань треба цуратись, вистане критичне *non liquet*, де не можна витягнути щось конкретнїйше. В данім разі се можливо, глубше застановивши ся над фактом, що по кількох лїтах служби в канцелярії й до-
силь добрім авансі, Котляревський кидає сю службу, іде на такий гір-

кий хліб як домашнє учительство по шляхетських домах і потім вступає в військову службу, починаючи від пайпизших степенів. Чому? У д. Стешенка єсть на се відповідь, але я б також і її вимадав з „критичної“ роботи.

При читанню пародії Осїпова, каже д. С., перед очима Котляревського „пронеслась буря вольной запорожской жизни“, в душі його обулило ся „сь особливою силою чувство любви къ родинѣ, далеко не слившейся съ Великобританією, и тогда въ видѣ реакціи на приниженіе послѣднего козачества и вообще украинскаго народа, поэтъ задумалъ благодатную форму римской Энеиды наполнить содержаниемъ украинскимъ. Сь этого времени мысль о созданіи украинской поэмы стала ему на полжизна завѣтной думой“. І для виконання сеї мрії поет постановляє вистудіювати мову й житє українського народа, а що на перешкодї стояла служба в канцелярії, тож Котляревський її кинув і пішов на домашнього учителя, аби „близше стояти до народу“.

Чому пародія Осїпова могла спеціально паткнути поета образом Запорожа? Чому форма Енеїди була так дуже благодатна для образу запорожського і взагалі українського життя? Що то за „завѣтная дума“, що сповняєть ся уривками на протягу яких тридцяти літ життя, тим часом як могла бути вироблена за кілька місяців, бодай в первіснім шкіді? По що Котляревському, що виріє в самім серці українського життя, треба було спеціальних студій, аби прибрати в українську одіж пародію Осїпова, як то приймає автор? Думаю, що над сям усім не заставив ся сам д. Стешенко, зваблений гадкою „Кошового“, що Котляревський умисно ходив „у нарід“, аби пізнати його житє й гадки...

Застановивши ся над фактом вихода Котляревського з служби, над його пізнїшими їдкими інвективами на судових паничів і канцеляристів — в Енеїді, в Наталці, в Чарівнику, ми знайдемо певну причину, чому він пішов в учителі. Очевидно, канцелярська служба йому спротивила ся, так що він не годен її був витримати — і власне те, на що він пізнїше так уїдає у своїх творах — хабарництво, ябеда судова. Тільки крайня осоружність її могла змусити його до того, що він пішов на паяський хліб кондицій, хліб дуже гіркий, повторяю.

Що до плянів, які д. Стешенко признає у Котляревського для Енеїди, то тут справа сходить на загальнїшу контроверсію — о скільки можна признати у Котляревського якісь свідомі патріотичні чи народлюбні тенденції при написанню Енеїди. Гадки в сїм питанню поділені, але я мушу признати рішучим натяганнем відшукування таких свідомих, з гори уложених тенденцій. Як би вони були, Котляревський знайшов би для них далеко більше виразну форму, ніж легкі, принагідні алюзії в травестованій Енеїді. Казати, що більше виразно Котлярев-

ський не міг з своїми тенденціями виступити, бо се стягнуло б на нього кари, заслання, — се дуже щаслива вимівка. В таких молодих літах люде не вьжуть ся такими гадками, коли справді носять в собі якісь виразні адекларовані гадки, а при тім не забуваймо, що Котляревський Енеїди до друку сам не признавав.

Але годі про се. Як формальну хибу біографії д. Стешенка мушу ще піднести се розділеннє біографічних дат життя Котляревського від звісток про його вдачу, спосіб життя й т. п., та аналізи його писань зі становища індивідуальної характеристики. Біографія — не службовий формуляр, вона має дати нам образ індивідуальности й її еволюції, все що може до сього причинити ся, лучить ся в однім синтезі як найтіснійше. Біограф повинен відгадати особу, і мусить згромадити весь материял, який може до того служити.

Материял сей д. Стешенко зібрав у своїй праці не вель. Ехempli gratia нпр. вкажу, що я не знайшов тут звісток І. Срезневского про його стрічу з Котляревським; що автор не пробує використати анекдотів Котляревського; що невизисканими лишив ся його Журнал — як новїйші звістки доносять, разом в иньшими паперами Котляревського в цілости перехований в петербурській Публичній бібліотеці. Д. Стешенко міг під час писання своєї статі бути того переконання, що ті папери пропали, але я підношу се pro futuro.

Аналізі творів для пізнання індивідуальности Котляревського треба дати ширше місце; вона, за браком таких жерел, як кореспонденція, оригінальні теоретичні писання, — повинна дати нам образ його особистих прикмет, замість таких шабьонових характеристик його біографів як те, що він був чоловік „благородний“, „добрий“, „побожний“ — звістна річ, як ріжно собі ріжни люде розуміють сї слова і прикмети.

Що до аналізи писань Котляревського, зробленої д. Стешком, то я не буду на ній ширше спияти ся, обмежу ся лише кількома замітками.

III. автор особливу увагу звернув на вплив соціологічно-економічних мотивів на „ідеологію“, як він висловляєть ся, поета. Такі мотиви, розумієть ся, мають повне право на місце при аналізі кожної творчости, але — може не без впливу модних тепер теорій, д. С. надає їм виїмкове й виключне значіннє при аналізі творів Котляревського та поетичної творчости взагалі. Такі максіми як: „всякая поэзія возникает на почвѣ классовыхъ противорѣчій“ (с. 92), „понятіе его личности т. е. классовой его психики“ (с. 93), „творчество Котляревскаго является идеологіей козацкого землевладѣнія“ (с. 108) — думаю, зі становища навіть економічного материялізму — не можуть бути оправданими, а тим

більше зі становища більше об'єктивного. Коли Котляревський з особливим замилованнем малює українське козацтво, козачу верству, то се трудно пояснити клясовою психікою сього діяконського сина й канцеляристового внука, екс-канцеляриста й офіцера російської армії, в козацькою верствою нічим спеціально не звязаного, — ані спеціальним замилованнем його до „свободнаго мелкаго землевладѣльчества“ (с. 101), а тим, що козацтво в минувшині й козацька верства в сучаснім — менше приголомшена ніж кріпаки, була тоді найвиразнійшим, найпишнійшим проявом української національності й народности. Тим поясняєть ся „козакофільство“ Шевченка, і у Котляревського воно було проявом його націоналізма й демократизма. Що він при тім не сягав глибше — до хат кріпацьких, то вже иньша справа, яку за довго було б тут обговорювати. Завважу тільки, що не можна розрізняти, як то робить д. Стешенко, перший період творчости Котляревського, де він оглядав ся також і на кріпацькі маси, і пізнійший — де він замикаєть ся в виключні рами козакофільства, — бракує на се підстави.

Перецінює автор також і формальний вплив української літературної традиції на творчість Котляревського, припускаючи, що епічну форму для Енеїди він вибрав під впливом українського народнього епоса, тонічну будову вірша тому, що елементи її були в українській поезії і т. и. Та й сам д. Стешенко признає заравом Енеїду Котляревського імітацією пародії Осінова, з її готовою конструкцією і формою ритма!

Але досить про се. З вище поданого, я думаю, ясно вже, чому я признаю працю д. Стешенка лише першою пробою критичної біографії Котляревського. Яко така, вона робить крок наперед в пізнанню особи первоначальника нашої нової літератури, і за се належить ся повне признання автору. Вложивши в неї так багато роботи, д. Стешенко більше ніж хто иньший був би викликаним до того, аби вести далі в сім напрямі свою роботу і дати нам нарешті справдешню повну й наукову біографію Котляревського — задача, для якої варто потрудити ся.

М. Грушевський.

Ц. Г. Нейманъ — Малорусская баллада о Бондаривнѣ и панѣ Канѣвскоѣ (К. Старина, 1902, III, ст. 347—90).

История наших баллад ще дуже мало оброблена. Перші проби наукового оброблення починав Драгоманів ще в 70-их роках XIX ст. (Автопович і Драгомановъ: Истор. пѣсни малор. народа т. I, Записки юго-зап. отдѣла имп. геогр. Общества I), але від того часу воно мало поступило (Потебня Обьясненія малор. нар. пѣсенъ і Сумцов К. Старина 1894), тепер ввязь ся за них д. Нейман і в висше названій статі займає ся він одною з найбільш розповсюджених на Україні баллад: піснею про Бон-

дарівну і пана Каньовского. З ріжних (друкованих) збірників зібрав автор 15 варіантів. Вони дуже ріжнородні, та фабула в них одна. Миколай Потоцький (під іменем Канівського старости, або пана Каньовського був він звісний, і що до особи не може бути помилки) побачив в однім місточку, в дівочім хороводі прегарну, невинну дівчину, дочку бондара. Розгорівшись до неї, поцідував її, та обірвав за се по лиці. Свою відвагу оплатило дівча смертю в руки самого Потоцького. Та скоро показавь убійник, нагородив її батька, а дівчину з парадом поховав.

Се головний зміст пісні, зреконструованої автором на основі всіх звісних йому варіантів. Дехто (хто — д. Н. ближше не каже) вважав її піснею історичною. Д. Н. наводить проти сьому два головні аргументи: 1) саму особу Потоцького можна в пісні пропустити, або кимсь иньшим заступити, без зміни її змісту, 2) описаного в ній убійства не можна звязувати зі звичаями польсько-українського шляхоцтва того часу, бачити в ній характеристичну прикмету певної верстви, певного часу, а треба пояснити виключно характером самого Потоцького, — такий же чоловік міг появитись кожного часу.

Се одначе не перекопує нас. Такий чоловік як П—кий міг справді все і всюди трафитись, та не всюди був би міг так буяти, як бував він, — коли бодай частину оповідань про нього приймемо за правдиві — і при тім всім не міг би в пізній старости спокійно вмерти, бо були би йому за його дикі вчинки скоро лоба вкрутили. При тім П—кого не можна вважати унікатом, а противно репрезентантом подібних йому чудодіїв, хочби й таким, що всіх їх перейшов. Такі завадіяки в історії Польщі, завдяки її внутрішньому розладови, в тих часах не переводились, а ріжні самовільні, часто злочинні їх вчинки не належали зовсім до рідкостей. Тому П—кий стає репрезентантом того зіпсутя, неладу й безкарности для сильних, які в Польщі папували, а в XVIII ст. дійшли до крайности. З тої причини пісня про Бондарівну може служити ілюстрацією до сумних відносин на Україні під шляхоцькою кормогою, отже не позбавлена історичного характеру.

Місце, де оспівана піснею подія зайшла, не можна означити докладно, в кождім разі відбулась вона в межах Галичини. За тим промавляє се, що більшість її варіантів відси походить (хоча автор знає тільки друковані), далі згадки в волниських варіантах про „жандарів і жовнярів“, які тільки в Галичині могли прийти, а вкінці се, що Україна і Дніпро являють ся в пісні далекими.

З дальшого розбору пісні виходить, що героїня її була дівчиною звісною з невинности. Варіанти Познанського (К. Старина 1885, X), що представляють її в иньшій світлі, справедливо вважає автор пізнішою відміною, бо вони противлять ся цілому змістови пісні і заперечу-

ючи певниість Бондарівни, відбирають її тоту прикмету, на якій оснований весь трагізм пісні. Пізнішими додатками треба уважати також моральні уваги матери убитої дівчини в деяких варіантах і топлене раненої в Дунаю.

Поза тими відмінами у всіх варіантів подибуємо однакову будову: строфа складає ся з двох довгих віршів, розділених на дві часті, з котрих перша зложена з 8, друга з 6 складів. Мотивів пісні є у автора три: всі різні і самостійні. Взяті вони з різних сторін, всі одначе мають той сам жалісний характер і повільне темпо.

Пісня наша розповсюджена на цілій правоб. Україні. Нема її в виданих доси матеріялах з Укр. лівобічної, Буковини і Угорської Русі, та гдї по тім судити, що її там нема. Не подибає її автор також у інших народів, тож думає, що вона поза Русь не вийшла. Співають її хіба тільки на Білій Русі, але в дуже зміненим і попсованим виді. Ми чули її від Русинки-служниці по польськи під Перемишлем, відки одначе вона вийшла — годї було перевірити. Можливо, що переклад належав сій самій „спаношеній“ дівчині.

Д. К.

Н. И. Коробка — Къ изученію малорусскихъ колядокъ (Извѣстія отд. рус. языка и словесности имп. Академіи Наукъ, 1902, т. VII, кн. 3, ст. 235—276).

Д. Коробка дав себе пізнати вже кількома працями на полі української етнографії, між якими є й дуже цінні. На жаль не можемо сього сказати про найновішу його працю, якої наголовок поданий више.

Поперед усього самий наголовок праці. Кождий, прочитавши його, подумав би, що автор пише студию про колядки. Переглянувши працю ми бачимо одначе зовсім що инше: автор говорить тут про різдвяні та новорічні обряди, а колядки — ні її форми, ні змісту — не тикає ні одної. На щож було називати так розвідку, яка може по неволі ввести неодного в помилку?

Що автор мав на меті, пишучи свою студию, ми довідуємо ся зараз із вступу: він бажав перейти критично погляди проф. А. Веселовского та О. Потебні на колядки, над якими вони застанавляли ся, „равобратсья въ достоинствахъ и недостаткахъ методовъ каждаго изъ нихъ, что при настоящемъ состояніи изученій народной поэзіи является, быть можетъ, наиболѣе плодотворной работой“ (ст. 235). Він і розбирає наперед погляди проф. Веселовского, а опісля Потебні — одначе тільки ті, що дотикають різдвяних та новорічних обрядів — і вкладає цілу форсу в те, щоб виказати, що обряди, вказані проф. Веселовским як чужі, напливові, мають місцевий, український початок. Не скажу одначе, щоби

йому вдало ся се зробити, тим більше, що він для повалення теорії проф. Веселовского не наводить ніяких позитивних і важних фактів, але подає свою теорію, яка хочби й добра, вістанеть ся все таки тільки теорією.

Тай не в тім річ, на наш погляд, звідки взяв ся який обряд; його початок може бути дуже різнородний, а наслідком довгого протягу часу він може стратити зовсім подобу свого первозвору; ми й не повинні так розпинати ся за тим, щоби конечно винайти початок обряду; нам повинно більше залежати на розсліді, як він розширений, які в ньому повстали зміни підчас вандрівки по різних околицях, які місцеві елементи та додатки, яке його значіне, література і т. и. При сьому й віддасть нам завсїди великі услуги порівняний метод, який одинокий має реальне значіне у дослідах над вишнім фольклором. Не можна його одначе ніколи надуживати, як се робить д. Коробка, про що й скажемо дальше.

Розбираючи погляди Веселовского автор говорить, що в дослідах Веселовского „является нѣкоторая туманность, обусловленная въ значительной степени осторожностью автора, но, быть можетъ, еще съ большей той отторженностью отъ соціологической почвы¹⁾, которой страдаютъ въ большей или меньшей степені труды изслѣдователей школы заимствованій (ст. 236)“. Розслідам Веселовского протиставить він розсліди Потебні, кажучи, що сей останній „сводитъ изслѣдованіе фольклора на соціологическую почву, на которой такое изслѣдованіе только и можетъ быть плодотворнымъ. Школа заимствованій отвлекаетъ поэтическое произведеніе отъ почвы, на которой оно существуетъ“. Дальше цитує автор отсі слова Потебні про колядки: „За исключеніемъ христіанскихъ и правоучительныхъ мотивовъ и за многими другими исключеніями, колядки изображаютъ свѣтлую, желанную сторону живици“ (ст. 267). З усіх тих слів можна-б додумуватись, що автор противний порівняному методу в фольклорі, що він усї прояви буде поясняти соціольогічно, і коли годить ся з Потебнею в погляді на колядки, то приложитъ той самий метод також до виясненя різдвяних та новорічних обрядів. Навпаки тому ми бачимо в автора зовсім що инше. Він виступає проти порівняного метода і тут же сам ним послугуєть ся; надуживши його одначе, приходитъ до таких висновків, що по просту вводять нас у здивованє. Перевідати тут усї його такі екскурзи неможливо, бо се завело-б нас за далеко, для доказу одначе правдивости наших слів вкажемо на його погляд на венпра, якого ріжуть перед різдвом, і з якого він конечно хоче зробити якусь

¹⁾ Курсив усеюди наш.

обрядову фігуру, та вкінці приходить до такого виводу, що „однимъ изъ поводовъ убиванія подъ Новий годъ свиньи было гаданіе, что сблизаетъ этотъ обычай съ прорицаіями вепря въ Петръ“ (ст. 243). Отже свиню різали тому, аби з неї ворожити, а не ворожили, користаючи з нагоди, що зарізано свиню. Таким самим методом послугуєть ся автор і приходить до подібних виводів, коли говорить про козу — хоч у ходженю з козою не можна добачувати ніякої мітології, лише завязок драми, і хоч кози не можна вважати ніяким обрядом, тільки забавою, так само про медведя (з яким ходять для забави так само, як із козою), про береау і т. д.

Взагалі автор добачує майже всюди якусь мітологію, якусь обрядовість, хоч її там не було, нема й не може бути ніколи. Він зачисляє до обрядовости все те, чого до неї ніяк не можна зачислити. Ми знаємо приміром, що на святий вечер ладять наші селяни 12 страв (декуди 9). Отже число 12 — безперечно має значіне обрядове, але щоб кожда страва, подана тоді, мала також обрядове значіне, того не можна допускати і се видно найліпше в того, коли порівняємо, що в ріжних околицях дають їсти між тими 12-ми чи 9-и стравами. Ми переконаємо ся тоді, що страви змінюють ся відповідно до місцевої фавни і флори, а коли так, то як можна все зводити до одного знаменника і надавати усім їм обрядове значіне? Дальше, послугуючись методом автора, ми можемо до кожного слова, от хоч-би цьвах або шпилька, знайти паралелі в ріжних мовах і літературах, де вони приходять у певній звязи, і на підставі того поробити виводи, які нам захочеть ся, або які ми поставимо собі з гори ще перед тим, заки приступимо до праці й переглянемо відповідну літературу. Та з того не вийде ніщо иньше, як абсурд. От так довів до абсурду автор порівняний метод, надуживаючи його, хоч і виступав проти нього.

На нашу думку зацитовані повисше слова Потебні про те, щоб фольклор пояснювати в звязи з соціологічним тлом житя, не тільки не противлять ся порівняному методу, але підпирають його ще значно і тільки послугуючись сими обома методами можна справді в фольклорі прийти до реальних наукових вислідків.

Таким своїм методом перейшов автор отсі обряди: авсень, кликанє плугом, засіванє, хованє господаря за сніп, медвідь (коза, тур, кінь) і ще пару иньших — хоч на них не кінчать ся ще всі різдвяні та новорічні обряди. Значить, автор не вичерпав теми, бо не перейшов усіх обрядів і не тільки нічого не пояснив і не сказав нового по Веселовським і Потебні, але ще більше поплутав і затемнив те, що до його праці було досить ясне. А всьому винна тут обрядовість і мітологія, за якою він гонить ся всюди і яку хоче найти в кождім слові. Ми радили-б проте

авторови, щоби він рішучо позбув ся сього методу, бо він має очевидний талант і при иньшим способі праці може значно прислужити ся науці.

В. Гнатюк.

Чтенія въ Историческомъ Обществѣ Нестора-лѣписця, книга XV, выпуск I—IV, К., 1901, ст. 94+150+214+54+78+64.

З XV книги „Чтеній“ були вже обговорені особно інтереснійші для нас статі: Дашкевича, Старѣйшій списокъ „Малороссійской Енеиды“ И. П. Котляревскаго (Записки т. 45) й Каманіна, Очеркъ гетманства Петра Сагайдачнаго, разом з матеріялами (т. 49). Статя Дашкевича про рицарство на Руси кінчить ся в т. XVI і також буде обговорена особно. Окрім того єсть ще статя Оглоблина, Къ характеристикѣ русскаго общества въ 1812 г. — України вона не дотикає.

Починаємо від рефератів, поданих в скороченню.

Кулаковскій в однім рефераті критикує нову працю Погодина: „Изъ исторіи славянскихъ передвиженій“ (Спб., 1901), закидує авторови поспіх в видаваню й через те недостачі методу й викладу, підносить одначе знанє наукової літератури, безсторонність і вмілість в досліджуваню частинних питань. — В другім рефераті провірює він теорію славянського походженя слова *дружица* (бозвий відділ) від друг, задруга, дружина, й доходить майже до виводу, що не з славянського мабуть, а противно з грецького прийалось слово дружина, дорогою народної етимології.

Лобода реферує сучасні методи студійованя билли. М. Ясинскій розглядає значіне „ради“ вел. ки. Литовського як найвисшого суду в неприсутности князя. Титовъ подає деякі звістки про боротьбу між київськими митрополітами й білоруськими єпископами в XVII й XVIII в. за так звані заграничні монастирі, в православних краях Польщи й Литви, що зіставались під безпосередню властію київських митрополітів й були осноровані на взір давнійших патріарших ставропигійських монастирів; перший раз сей спір острійше зазначивсь за білоруського еп. Сильв. Четвертинського 1709 р. і скінчилась доперва за Георгія Кониського в хосен білоруських єпископів.

Каманинъ подає добутки своєї археологічної поїздки в Таращанський і Чигиринський повіт, літом 1901 р.; незвісних памяток старійшої історичної археології він не подибував, спичювавсь отже майже виключно при православних церквах, що палежать до XVII й XVIII в. Найчастійше стрічав церкви з трема банями, як головний тип, і подекуди також церкви з одною. Референт не вдоволяв ся при тім описом зверхнього виду церков, інтересувавсь їх внутрішнім урядженєм, старими обра-

вами, іконостасами, переглядав інвентарі та книги. З книг мало що не $\frac{3}{4}$ було в московській синодальній друкарні, решта лишилась на Київ і Львів; почаївські не стрічались. Щербина описує археологічну подорож в Бердичівський, Васильківський та Уманський повіт; дослід його обмежувався рівнож головно на церквах; знаходив їх у двох типах, в формі пави й хреста.

З матеріалів згадаємо: Лучицького, Матеріали для історії землевладдіння в Черниговщині й Сіверщині (1603—1645) й йогож, Къ історії финансовъ и финансваго управления в Малороссіи XVII и XVIII вв. Перша статейка приносить нам сім грамот польських королів Жигимонта III й Володислава IV на маєтности деяким боярським родам Чернигівщини й Сіверщини. Зміст сих грамот пояснює передовсім обовязки й повинности, що були привязані до наданих земель, як служби при важках й у воєнних походах. Друга містить універсал гетьмана Івана Мазеви про аренди тютюну й горілки (8 мая 1690 р.), що кидає дещо світла на спосіб заведення аренд тай взагалі на фінансову господарку гетьмана.

Соболевській оголошує псалму про Дорошенка, з московського Румянцевського музею, зложеноу мабуть сучасно з подіями, про які говорить ся в псалмі, — про спустошене України Турками і упадок Каменця. — Він же друкує (ст. 49—122) драму Мануїла Козачинського (Трагедія сирѣчь печальная повѣсть о смерти послѣдняго сербскаго царя Уроша пятаго и о паденіи Сербскаго царства), видану перший раз Раїчем, сербським ученим в Буді 1798 р. В передмові до тексту згадує видавець про жите Козачинського, його учительованє й ректорство в сербській школі в Карловцях (від 1733 р.), яку він перетворив на лад київської академії, про діяльність в київській академії від 1735 р. й літературну творчість, якої плодом була згадана трагедія, написана в часі побуту в Карловцях. Язык трагедіи церковно-славянський, закраснений сербіазами.

Лазаревській помістив (ст. 35) три листи купців зі Стародуба з датами 1706, 1707, 1721 р., що свідчать про торгівлю їх прядивом і лойом з Ригою, дорогою на Архангельск. В Рязі купувались в обмін сукна, дорогі матерії й вино. Окрім того подає Лазаревський (ст. 202—214) кілька цехових актів, видаваних міщанам Барішівки, Прилук і Гадяча між 1622 і 1645 роком. Усі вони важні для пізнання промислу міст лівобер. України й цехових порядків.

Дашкевичъ (ст. 39) друкує кільканадцять строф „Енеїди“ по старій рукописи (в київо софійській бібліотеці), лише на те, щоби звернути увагу на вартість сеї рукописи для видання критичного текста поеми. — Його-ж коротка розвідка: „Одинъ изъ памятниковъ религіозной

полемики XVI вѣка“ (ст. 179—201) дає нам текст одного з перших творів полемічної літератури XVI віка — Послание прота Афонської гори королеви угорському Янушу (Іоанови Запольському). Текст послання нереплітаний українцями.

У відділах бібліографії й заміток важні уваги: Тітова, критично-бібл. огляд праць до історії православної церкви, що появились в Росії від 1888—1901 р.: Голубева про Могили, Харламповича про зах. руські прав. школи в XVI—XVII вв., Ейнгорна про вносини укр. духовенства з моск. правительством за Алексія Мих., Шапкова про західно-руські прав. братства.

Замітна звістка Фотинського (ст. 1—14) про процес козака Донця з січовиками й свояками за грабіж майна, що відбувсь у Києві 1745—1749 р. Процес сей чимало освітлює родинне жите Українців і відносини Січовиків до козаків останніми роками Запорозької Січі.

Каманін в своїй „Исторических мелочах“ наводить між иншим лист ген. губернатора Тутолміна до ген. Вердеревського в справі відновлення запорозької козачини, по наказу Катерини II 1769 р. Діло се, як і перший раз 1783 р., за Потьомкіна, не вдалось зовсім.

Лазаревський кидає (ст. 43) декілька провідних думок про збиранє матеріалів до історії увільнення селян в київській окрузі. В другій замітці вказує (ст. 75) на цінність для української історії листів Юрія Збаражського, каштеляна краківського з літ 1621—1631, опублікованих Соколовским в V томі „Scriptores rerum polonicarum“. Листи сеї досі, як бачимо з сеї замітки, вістають ся незвісними ученим в Росії, хоч були використані недавно нпр. в розвідці Рудницького про тодішню козачину (Записки т. XVII).

Петров (ст. 21—42) подає короткі відомости про стан рукописної бібліотеки київо-софійської катедрі. Усіх рукописей, що напливали повільно від часів Могили до нині, є там 734 чисел. Змістом належать вони головно до України й поділені на шість відділів: 1. полеміка; 2. богослуженє, обряди й канони; 3. проповіді; 4. українсько-руські життя; 5. хроніки й літописи; 6. історичні й іст. юридичні матеріали.

До осьього тома „Чтеній“ доданий ще надпрограмово Ласкіна „Словарь древностей Константинополя“, що служить доповненєм книги Георгія Кодіна „О древностяхъ К—я“, перекладеної Ласкіним. Поки що маємо букви А—Г.

Ф. М.

Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział historyczno filozoficzny, т. XL і XLI (серія II, т. XV і XVI), Краків, 1901, ст. 411, 399.

В томі XL замітна праця Др. Войцеха Кентшинського, O Słowianach mieszkających niegdyś między Renem a Łabą, Sałą i czeską

granicą (ст. 142). Визначає ся вона вже хоч би самим вибором так інтересного предмету, як початкова доба історії Славян в західній Европі. Головним предметом розвідки служить питання про се, хто первісно заселявав нинішню Німеччину по ріку Рен, чи славянські, чи германські племена. Автор, тримаючи ся на пряму т. зв. Славянської школи, приходить, по завзятій полеміці з німецькими ученими істориками й лінгвістами, до виводу, що Германію залюднювали первісно Славяни, а Германці прибули сюди доперва по них із Скандинавії, запанували над ними й виперли їх або згерманізували. Сюж германізаційну акцію продовжують до нині нащадки старих Германців. Найважнішим доказом свого виводу вважає автор ту масу славянських місцевих назв зі звисними окінченнями на — itz, au і инь., розкинутих на цілім просторі Німеччини аж по самий Рен. Крім сего твердить, що такі назви рік, як Wipper, Ruhr, Lippe, навіть Rhein, не кельтицького кореня, як думає славний германіст Müllenhoff, лишень чисто славянські Вепр, Пура, Липа; Rhein-же мусить мати щось спільного з Ринськом. Трапляють ся вправді й кельтійські назви, от пр. ріка Мен, одначе се не ослаблює й трошки переконання автора, що автохтонами були Славяни, над якими панували вперед Кельти, опісля-ж Германці.

Се були-б здебільшого лінгвістичні докази, та крім них наводить автор також історичні. Докажує на основі римських істориків, що у Римлян назва Германії була тільки географічною та що вони вміли відрізнити славянські племена Германії. Такими племенами були між инь. Свеви (Slavi), Бої, Маркоманци, Квади, Семнони (Земляни), Лугії (від lag, leg, lug). Сих останніх називає автор предками Поляків, порівнюючи сю назву з Ітольомеєвою „Lingae“, литовською назвою Поляків „Lynkas“, мадярською „Lengyel“, старославянською *лхъ*. Границею отже племен германських і славянських не була висла, як представляє сю річ Птолемей, містячи Славян Венедів на лівім боці Висли. Ідучи консеквентно за теорією автора, Венеди се ніхто иньший як руські Славяни. Що тут мешкали уже руські племена, насуває ся силою факту занотування їх там римськими ученими, а також силою всеї аргументації нашого автора про західних Славян, бо пересунувши їх раз разом з Поляками за Вислу, по сім боці може лишити місце лишень для руських племен. Сей останній вивід одначе автор скільки мога стараєсь виминути й рад би бачити руські племена далі на північ і схід на Німані й на Бугові. Цікаве в таким разі кого помістив би зараз на лівім березі Висли? Питання дуже неприємне! Коби тільки за далеко на захід Русинів не посунути й не зробити їх автохтонами нинішньої Польщі!

Опісля подає автор історію напливу й розвитку германського елементу на західно-славянських землях й поневолення їх. Спинює ся ко-

ротно над старою культурою Славян тому, аби вказати на те, що винні Німці Славянам та їх культурі й кінчить свою працю замітками в таким роді: „Німці майже усе завдячують Славянам, Славяни їм тільки нужду невимовну й неволю, названу від них культурою!“ Тільки руські племена скористали щось на зіткненню зі Скандинавцями: „бо переймали ся тим, чого не стає всім Славянам, сильною власттю й пошануванням для неї, а сею власттю Росія нині верховодить над Німцями, що їх розточують недуги, які випливають з надмірного розвитку промислу й парламентарного життя. Чи вона коли пімстить кривди Славян?“ Й показує на причуд, що розвиток промислу й парламентаризм у автора зовсім не культурні прояви. Отже, хіба коліноприклонність перед царським деспотизмом! Так бючи громи на німецьких гакатистів сам автор, серед якогось дивовижного, льогічного salto mortale, не чувсь, як попав ся в ряди ще гірших гакатистів, завзиваючи найнекультурнішу державу в Европі, по Турції розуміє ся, до мести над німецьким народом за кривди Славянства.

Друга замітніша праця в сім томі — Др. Станіслава Кутшеби, Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich. I. Województwo krakowskie 1374—1501 (ст. 289—411). Тут представлено організацію земського й гродського судівництва краківського воєводства. Розвідка починає ся 1374 роком тому, що як раз тоді появляють ся судові книги згаданого воєводства, в яких автор головно добирає собі матеріялів. Кінцева дата вибрана довільно.

Автор розбирає вперед земські суди й спинює ся докладно над їх поділом на так звані „рочки“, суди підкоморські й віча (colloquia). Потім студіює гродські суди. Векди старає ся докладно означити час скликування або постійного урядованя сих судів та їх склад, вате-ж дуже рідко порушує питання про їх компетенцію. По огляді земських судів й гродських подає автор відомости про висші судові інституції, спільні сим судам, до яких вони часто з деякими труднішими справами удавали ся, як суди з'їздів шляхотських (conventiones generales), суди in curia, вкінці найвисші виняткові суди тудорів й заступників королівських (locumtenentes) та суди комісарські.

Вагалі автор вважає такий устрій судівництва що опирає ся на організації земських і гродських судів за прегарний; підносить незалежність їх від себе, перевагу земського елементу, шляхти в першім, старости, отже королівського урядника — в другім. Особливу вагу признає автор звичайному складови судів, себто поділови на властивий трибунал судів і на ассесорів з поміж шляхти. Се давало нагоду суспільности пінавати право й не замикало його у формули, звисні тільки оди-

ницям. Причину пізніших хиб польського судівництва бачить автор у перевазі королівського суду, що зростала в часом.

Окрім сих статей надруковані ще в сім томі: Nowodworski — Lata szkolne Jana Zamojskiego; Balzer — W sprawie sankcyi statutu mazow. pierwszego z roku 1532; Bujak — Kalimach i znajomość państwa tureckiego w Polsce około początku XVI w.

Том ХІІ „Розправ“ містить чотири розвідки: S. Zakrzewski — Najdawniejsze dzieje klasztoru Cystersów w Szczyrcu (1232—1382). Przyczynek do dziejów osadnictwa na Podhalu; F. Bujak — Maszkienice, wieś powiatu brzeskiego; W. Kętrzyński, Klaudyusza Ptolomeusza Germania wielka i Sarmacya nadwiślańska; S. Estreicher, Początki prawa umownego. Спинимось тут лишень над першою і третьою з сих статей.

Праця п. Закшевського займає ся питанням про колонізаційне значіння кляштору цистерсів у Щирци на Татранськім підгір'ю в ХІІІ і ХІV вв. Про сей кляштор перший заговорив Длугош і признав йому велике суспільне значіння на Підгалю. За ним пішли також інші. Автор одначе піддає весь історичний матеріал що до щирецького кляштору докладному розборови й приходить до виводу, що цистерси виповнювали цивілізаційну свою місію дужь слабо. Старались вони розширювати свої мастки в сторону Кракова, де землі і так були загосподарені, а до пущих їм неохота була братись.

Статю п. Кентшинського можна уважати додатком до попередньої його праці „O Słowianach“. Оглядає він тут критично ті часті географії Птолемея, що дотикають Германії й Сарматії. Звертає передовсім увагу на те, що відомости Птолемея про сі краї не були й не могли бути докладні, а до того порозміщував він на своїй мапі те, що йому було знайоме з лектури, зовсім довільно, під якими небудь ступнями географічної довготи й ширини по своему найліпшому погляду. Відси то вийшла велика плутанина, так що годі тепер дошукатись правдивого положення місцевостей, рік і гір, не говорячи вже про племена й народці.

Автор старає ся проте посправляти неточности Птолемея на основі писань Цезара, Тицита й інших, вирізняючи передовсім славянські племена. Богато місця займає він полемікою з терманістами Цайсом і Мілленгофом, доказуючи, що первістною вітчиною Германців була Скандинавія, середпу-ж Европу майже по самий Рей заселявали Славяни. До розвідки своєї долучує автор дві мапи Германії з Сарматією Птолемея, одну згідну з оригіналом, другу реставровану. Дивно тільки, що на реставрованій автором мапі Венеди (себто руські Славяни, як виходило з виводів автора), геть виперті аж на Дніпер, так немов би їх над Вислою, або хочъби вже над Бугом не було!

Ф. М.

Видання й статі обговорені в сім томі:

Т. Wojciechowski — Kościół katedralny w Krakowie, 1900.

А. Штукенбергъ — Матеріалы для изученія мѣднаго (бронзоваго) вѣка восточной полосы Европейской Россіи, 1901.

А. Бобринскій — Курганы и случайныя археологическія находки близъ мѣстечка Смѣлы. Томъ третій, 1901.

Е. Карскій — Очеркъ славянской кирилловской палеографіи, 1901.

А. Соболевскій — Славяно-Русская палеографія, 1901.

Палеографическіе снимки съ русскихъ рукописей ХІІ—ХVІІ вѣковъ. Изданы С.-Петербургскимъ археологическимъ институтомъ подъ редакцію А. И. Соболевскаго, 1901.

А. Алмазовъ — Врачевальныя молитвы. Къ матеріаламъ и изслѣдованіямъ по исторіи рукописнаго русскаго Трєбника, 1900.

— Чинъ надъ бѣсноватымъ, 1900.

— Апокрифическія молитвы, заклинанія и заговоры, 1900.

В. Истринъ — Къ вопросу о гадательныхъ псалтиряхъ, 1899.

И. Тихомировъ — О составѣ такъ называемыхъ литовскихъ лѣтописей, 1901.

А. Шахматовъ — О Супрасльскомъ спискѣ Западно-русской лѣтописи, 1901.

Б. Вахевичъ — Западно-русская лѣтопись по списку Румянцевскаго музея, 1903.

А. Jabłonowski — Źródła dziejowe, т. ХVІІІ, частина І, 1902.

Акты издаваемые Виленскою комиссією для разбора древнихъ актовъ, том ХХVІІ, 1900.

Ks. St. Załęski — Jezuci w Polsce, tom ІІІ, 1902.

В. Эйгорнъ — Очерки изъ исторіи Малороссіи въ ХVІІ в. І. Сношенія малороссійскаго духовенства съ московскимъ правительствомъ въ царствованіе Алексѣя Михайловича, 1899.

А. Бѣлгородскій — Кіевскій митрополитъ Героевъ Малицкій, 1901.

Г. Милорадовичъ — Родословная книга Черпиговскаго дворянства, т. І і ІІ, 1901.

И. Стешенко — Иванъ Петровичъ Котляревскій, историко-литературный очеркъ, 1901.

— Иванъ Петровичъ Котляревскій, авторъ украинской „Энеиды“, 1902.

Ц. Нейманъ — Малорусская баллада о Бондаривнѣ и панѣ Канѣвскомѣ, 1902.

Н. Коробка — Къ изученію малорусскихъ колядокъ, 1902.

Чтенія въ Историческомъ Обществѣ Нестора-лѣтописця, т. XV, 1901.

Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział historyczno-filozoficzny, т. XL i XLI, 1901.

ПОКАЗЧИК

до тт. XLV—L Записок Наукового Товариства ім. Шевченка¹⁾.

I. Розвідки, замітки й матеріяли.

Барвінський Богдан. Ким свідчив ся Отокар? Проба інтерпретації оповідання Галицько-волинської літописи. XLVII, Misc. с. 1—3.

Верхратський Іван. Знадоби для пізнання угорсько-руських говорів. (Конець). XLV, с. 225—280 (м. 3).

Вовк Хведор. Магдаленьске майстерство на Україні (в рисунками й фототипіями). XLVI, 1—12 (м. 1).

Галушинський Михайло. Меморіал в обороні прав православних і диссидентів в часів чотиролітнього союму. XLV, 1—12 (м. 2).

Гнатюк Володимир. До бойківського говору. XLVIII, Misc. с. 1—3).

Гнатюк Володимир. Кілька причинків до біографії Юрія Гуци (Венеліна), в нагои столітя його уродин. XLVII, Misc. с. 4—6.

Гнатюк Володимир. Пісенні повтори в українсько-руській народній словесности. (Конець буде). L, 1—37 (м. 3).

Гнатюк Володимир. Угроські духовні вірші. XLVI, 1—68 (м. 3), XLVII, 69—164 (м. 2); XLIX, 165—272 (м. 2).

Грушевський Михайло. Два сетянські контракти в початку XVI в. L, 1—6 (м. 1).

Грушевський Михайло. До некрольогу Остапа Терлецького. L, Misc. с. 13—15.

Грушевський Михайло. Др. Остап Терлецький. Некрольоґічна замітка. XLVIII, Misc. с. 12—15.

Грушевський Михайло. Изидор Шараневич. Некрольоґ. XLV, Misc. с. 12—14.

Грушевський Михайло. Київські мініятури при Трірській Псалтири. XLIX, Н. Хр. с. 1—11.

Грушевський Михайло. Кілька заміток до „Чуда св. Климента,

¹⁾ Скороченя: м. = місце (в книжці), Misc. = Miscellanea, Бібл. = Бібліоґра-
Н. хр. = Наукова хроніка.

папи римського". XLIX, Misc. с. 1—4.

Грушевський див. Крижановський.

Грушевський Михайло. Сухомлінов — Ів. Жданов. Некрольоґічна замітка. XLV, Misc. с. 14—16.

Грушевський Михайло. Монах ворожит. XLVI, Misc. с. 1—2.

Грушевський Михайло. Алексій Андрієвський. Некрольоґічна замітка. XLIX, Misc. с. 5—8.

Грушевський Михайло. Памяти Олександра Лазаревського. XLVII, 1—10 (м. 3).

Грушевський Михайло. Тадей Рильський. Некрольоґічна згадка. L, Misc. с. 12—13.

Грушевський Михайло. Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва? (Критико-історична розвідка). XLV, 1—22 (м. 1).

Зубрицький Михайло. Парцеляція вйвітства поміж підданих села Мшанця 1788 р. L, misc. с. 8—12.

Кобилецький Іван. До участі Галичан в наполеонських війнах. XLV, Misc. с. 4—11.

Королєвський Ф. Руська пісня польського агітатора з 1848 р. XLVI, Misc. с. 3—5.

Крижановський Арістарх. Причинки до історії роду Вибельських, зібрані архієпископом львівським Яном Прохніцьким, до друку приладив Михайло Грушевський. XLVIII, 1—12 (м. 1).

Маркович Олексій. До біографії гайдамаків Зелізняка і Чорная. XLV, Misc. с. 1—4.

Маркович Олексій. Як складають ся легенди. XLVI, Misc. с. 5—6.

Огляд часописей за р. 1900 — часописи видавані поза Україною. XLVI, Н. Хр. 1—24.

Огляд часописей за р. 1901 — Часописи українсько-руські. XLVII, Н. Хр., 1—15.

Огляд часописей за р. 1901. — Часописи видавані на Україні Російській. XLVIII, Н. Хр., 1—25.

Огляд часописей за р. 1901. — Часописи видавані поза Україною. L, Н. Хр. с. 1—22.

Показчик до тт. XXXIX—XLV Записок Наукового Товариства ім. Шевченка. XLV, с. 1—14.

Ревакович Тит. Полтва-Полтава. XLIX, Misc. с. 4—5.

Сушко Ол. Микита Мелешко, незвісний панеґірист XVII в. L, Misc. с. 1—8.

Франко Іван Др. Остап Терлецький, спомини й матеріали. L, 1—64 (м. 2).

Франко Іван. Козак Плахта, українська народня пісня друкована в 1628 р. (з трома фототипіями). XLVII, с. 1—28 (м. 1).

Франко Іван. Лукян Кобилця, епізод із історії Гуцульщини в першій половині XIX віка. XLIX, 1—40 (м. 1).

Франко Іван. Нові причинки до історії польської суспільности на Україні в XIX в. XLV, Н. Хр. 1—42.

Франко Іван. Сьвятый Климент у Корсуні, причинки до історії староруської легенди. XLVI, 1—44 (м. 2); XLVIII, 45—144 (м. 2) (Конець буде).

Франко Іван. Шість листів галицьких „старорусів“ з рр. 1853—1863. XLVIII, Misc. с. 3—12.

Франко Іван. Шість листів пок. Ізидора Шараневича з рр. 1862—1864. XLVII, Misc. с. 6—9.

II. Рецензії (Наукова Хроніка і Бібліоґрафія).

А. А. Еще страничка изъ прошлаго г. Переяслава (Кіевская Старина, 1901, IX, ст. 277—303). С. Т. XLVI, Бібл. 25.

Abraham Wl. Sauerland H. V. und A. Hasaloff. Der Psalter Erb. Egberts von Trier (Kwart. Histor. 1902) *М. Грушевський*. XLIX, Н. Хр. 1.

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie, t. XVII, Львів, 1901, XVIII+660, 4. *М. Грушевський*. XLVI, Бібл. 18—21.

Акты, издаваемые Виленскою комиссією для разбора древнихъ актовъ. Томъ XXV: инвентари и разграничительные акты. Вильна, 1898, XXXII+614, in 4°. Том XXVI: акты Упитскаго городского суда, 1899, L+595 ст. *Ю. С.* XLIX, Бібл. с. 19—20.

Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии. М—ва, 1900, ст. 130, 4°+мапа. *В. Доманицький*. L, Бібл. с. 7—10.

Archiv für slavische Philologie за р. 1900. *І. К.* XLVI, Н. Хр. с. 19—23; за р. 1901. *С. Гм.* і *І. Б. І.*, Н. Хр. с. 18—22.

Ateneum за р. 1900. *С. Т.* XLVI, Н. Хр. 11; за р. 1901. *С. Т. L*, Н. Хр. с. 11.

Барвіньский Богдан. З'їзд галицького князя Данила з угорским королем Белею IV в Прешбурзі 1250 р. Льв. 1901, ст. 18, 16°. *М. Грушевський*. L, Бібл. с. 12—13.

Барсовъ Р. О духовной цензурѣ въ Россіи (Христіанское Чтеніе, 1901, V—IX). *С. Г.* XLVIII, Бібл. с. 20—23.

Berneker Erich dr. Slavische Chrestomathie mit Glossaren. Strassburg, 1902, ст. X+484. *В. Гнатюк*. XLIX, Бібл. с. 10—13.

Бѣляшевскій Н. Замичателный кладъ великокняжеской эпохи (Кіевская Старина, 1901, X, ст. 120—132). *М. Г-а.* XLVI, Бібл. с. 6—8.

Biblioteka Warszawska за р. 1900. *С. Т.* XLVI, Н. Хр. с. 11—12; за р. 1901. *С. Т. L*, Н. Хр. с. 11—12.

Бобринскій Алексѣй гр. Кіевскія мініатюры XI вѣка (Записки имп. археол. общ., нова серія, XII). *М. Грушевський*. XLIX, Н. Хр. с. 1.

Bobrowski Tadeusz. Pamiętniki, I—II, Льв., 1900, *Ів. Франко*. XLV, Н. Хр. с. 1 і далі.

Богословскій Вѣстникъ (львівський) за р. 1901. *С. Т.* XLVII, Н. Хр. с. 15.

Богословскій Вѣстникъ (орган московської академії) — згадка XLVI, Н. Хр. 3 і L, Н. Хр. 6.

Brückner Alexander. Arokyfy sredniowieczne. Część pierwsza, Краків, 1900, с. 119. *Ів. Франко*. XLV, Бібл. с. 10—12.

Буковина за р. 1901. *В. Г.* XLVII, Н. Хр. с. 11—13.

Варшавскія университетскія извѣстія за р. 1900, *О. Г.* XLVI, Н. Хр. 2; за р. 1901. *С. В. L*, Н. Хр. с. 5.

Василенко Ник. Первые шаги по введеію Положеній 19 февраля 1861 г. въ Черниговской губернии (Кіевская Старина, 1901, III, IV, XI). *Д. Коренець*. XLVI, Бібл. 35—37.

Василенко Н. П. див. Матеріалы.

Вѣстникъ Европы за 1900 р. *О. Г.* XLVI, Н. Хр. 1—2; за р. 1901 * *L.*, Н. Хр. с. 1.

Wisła за р. 1899. *В. Г.* XLVI, Н. Х. 16—17; за р. 1901. *В. Г. L.*, Н. Хр. с. 13—14.

Вольнскій историко-археологическій сборникъ. Вып. II, Житомир, 1900, ст. 114+287. *С. Тольмигвський.* XLVII, Бібл. с. 39—40.

Вольнскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII, Н. Хр. с. 11.

Vondrák W. Palaeographisches und Sprachliches anlässlich der neuen Publication der Blätter von Chilandar (Archiv f. sl. Philologie, XXII). *I. Копач.* XLVI, Бібл. с. 10—12.

Vondrák W. Zur Declination des zusammengesetzten Adjectivums (Archiv für sl. Philologie, т. XXII). *I. Копач.* XLVI, Бібл. с. 10—11.

De Voragine Jaques, Za Légende Dorée nouvellement traduite en français avec introduction, notes et recherches sur les sources par l'abbé Roze J. — Париж, 1902. *Ив. Франко.* XLVI, Бібл. с. 14—16.

Воронежскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII, Н. Хр. с. 14.

Врабель Михайль, Угроски народны спѣванки. Томъ I. Спѣванки Мараморошки, Будапешт, 1901, ст. 320. *В. Гнатюк.* XLV, Бібл. с. 35—39.

Heck Korneli Dr. Szymon Szymonowicz (Simon Simonides), jego żywot i dzieła, część pierwsza (Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział filologiczny, т. XXXIII, 1901, ст. 188—345). *С. Т.* XLVIII, Бібл. с. 10—11.

Гриченко Д. Б. Каталогъ музея украинскихъ древностей В. В. Тарловскаго, т. II. Чернигів, 1900, ст. 367. *С. Гн. L.*, Бібл. с. 43.

Гринченко Б. Д. див. Старинный Письмовникъ.

Гродненскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII, Н. Хр. с. 15.

Hrubý Hunek. České postilly. Studie literární a kulturně historická. (Číslo XII spisův počtĕných jubilejní cenou kral. České společnosti nauk. Прага, 1901, ст. VI+323). *Ив. Франко.* XLV, Бібл. с. 17—19.

Грушевскій А. Очеркъ исторіи Турово-Пинскаго княжества, часть первая, X—XIII вв. К. 1901, ст. 78+2+1. *Ю. С.* XLVI, Бібл. с. 12—13.

Голубевъ С. Т. Киевская Академія въ концѣ XVII и началѣ XVIII ст. (Труды Киев. Дух. Акад. 1901, XI, ст. 36—406. *С. Г.* XLVI, Бібл. ст. 23—24.

Голубинскій Е. Исторія русской церкви, періодъ второй — московскій, первая половина тома. Москва, 1900, ст. VIII + 919. *М. Грушевскій.* XLVI, Бібл. с. 16—18.

Grabowsky Tadeusz dr. Michał Grabowski, jego pisma krytyczne i pojęcia polityczne (Przeгляд Polski, т. 137, с. 381—451, +138, с. 88—125 і 245—283, 1900). *Ив. Франко.* XLVIII, Бібл. с. 33—34.

Дашкевичъ Н. Старѣйшій списокъ „Малоросейской Энеиды“ И. Н. Котляревскаго (Чтенія въ Ист. Общ. Нестора лѣтописца, кн. XV, 1901). *Ив. Стешенко.* XLV, Бібл. с. 21—25.

Demetrykiewicz Włodzimirz. Korony bronzowe przed-

historyczne znalezione na obszarze ziem dawnej Polski (Mater. antr. archeol. i etnogr. IV). *М. Г—а.* XLV, Бібл. с. 2—3.

Demetrykiewicz Włodzimirz dr. Neolityczne groby szkieletów tak zw. siedzących (Hockergräber) w Przemyskiem i Krakowskiem (Mater. antr. archeol. i etnogr., III). *М. Грушевскій.* XLVIII, Бібл. с. 2—4.

Demetrykiewicz Włodzimirz dr. Poszukiwania archeologiczne w powiecie Trembowelskim (Mater. antr. archeol. i etnogr. IV, 1900, с. 92—125). *М. Грушевскій.* XLVIII, Бібл. с. 2—4.

Діло за р. 1901. *В. Г.* XLVII, Н. Хр. с. 7—11.

Dubiecky Maryan. Obrazy i studia historyczne, serya II, Варшава, 1899, ст. 325. *С. Т.* XLV, Бібл. с. 19—21.

Екатеринославскія Епархіальныя Вѣдомости за 1901 р. — вглад. XLVIII. Н. Хр. с. 12

Ethnographia (вид. Magyar Néprajzi Tarsulat) за р. 1901. *С. Т. L.*, Н. Хр. с. 17—18.

Этнографическое Обзорѣніе за 1900 р. *В. Г.* XLVI, Н. Хр. с. 8—9; за р. 1901. *В. Г. L.*, Н. Хр. с. 10—11.

Живая Старина за 1900 р. *В. Г.* XLVI, Н. Хр. с. 9—11; за р. 1901. *В. Г. L.*, Н. Хр. с. 11.

Житецкій Ир. Евреи въ Южной Россіи. Историческая справка (Киевская Старина, 1901, кн. 1, 57—80). *С. Т.* XLVII, Бібл. с. 7—8.

Житецкій Ир. Евреи въ Южной Россіи. Историко-этнографическія замѣтки (Киевская Старина, 1901, кн. 7—8, 1—45). *С. Т.* XLVII, Бібл. с. 7—8.

Жуковичъ П. Последняя борьба духовенства митрополичьей

епархii съ Потѣмъ и уніей (1609—1611) (Христіанское Чтеніе 1901, кн. VIII і 258—291, кн. IX, с. 270—389). *С. Г.* XLVII, Бібл. с. 17—18.

Жуковичъ П. проф. Сеймовая борьба православнаго западно-русскаго дворянства съ церковной уніей (до 1609 р.) Спб. 1901, ст. 21—610. *М. Грушевскій.* XLIX, Бібл. с. 24—25.

Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія за 1900 р. *О. Г.* XLVI, Н. Хр. 2: за р. 1901. *М. Г. L.*, Н. Хр. с. 4—5.

Zaleski Stanisław ks. Jesuici w Polsce, t. I, cz. 1—2. Walka z różnowierstwem 1555—1608, Льв., 1900, ст. 819. *Ив. Франко.* XLVII, Бібл. с. 12—15.

Zaleski Stanisław ks. Jezuita w Polsce, t. II. Praca nad spotęgowaniem ducha, wiary i pobożności, 1608—1648, Льв., 1901, ст. XVI+762, 8°. *С. Т.* XLVIII, с. 11—18.

Записки Императорскаго Одесскаго Общества Исторіи и Древностей т. XXIII. Одеса 1901, ст. 260+69+45+17+170, 4°. *С. Т.* XLVI, Бібл. с. 43.

Записки Императорскаго русскаго археологическаго общества, нова серія, т. XII, вип. I і II. Спб., 1901, 408+27+1 мапа. *М. Грушевська.* XLIX, Бібл. 1—3.

Записки Императорскаго Харьковскаго Университета за р. 1901. *С. Т.* XLVIII, Н. Хр. с. 9—10.

Записки Херсонскаго вѣмства за р. 1901. *I. III.* XLVIII, Н. Хр. с. 21—25.

Zdziarski Stanisław. Bohdan Zaleski, studjum biograficzno-literackie. Львѣв, 1902, 8°, ст. XV+420. *Ив. Франко.* XLVII, Бібл. с. 32—33.

Земскій Сборникъ Черниговской губернии за р. 1901. *Г. III.* XLVIII, Н. Хр. с. 16—21.

Извѣстія Императорской Археологической Коммисіи, вып. I. Спб. 1901, 4+111 ст. +2 табл, *Ю. С.* XLIX. Бібл. с. 3—5.

Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности императорской Академіи наукъ за р. 1900. *Г. К.* XLVI, Н. Хр. с. 5—8; за р. 1901. *С. Г. м. L, Н. Хр.* 7—8.

Ильинскій Г. А. Изъ исторіи старославянскаго аориста (Извѣстія II отд. академіи наукъ, 1900, ст. 191—203). *Г. Копач.* XLVI, Бібл. 9—10.

Историческій Вѣстникъ за р. 1900. *О. Г.* XLVI, Н. Хр. с. 4—5; за р. 1901. *М. Г. L, Н. Хр.* с. 6—7.

Kaindl F. R. Aus der Volksüberlieferung der Bojken (Sonder-Abdruck aus *B. LXXX*, N. 10 des „Globus“). *В. Гнатюк.* XLVIII, Бібл. с. 36—40.

Kaindl R. F. Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Oesterreich. *Инсбрук,* 1902, ст. 16+537. *М. С. L.* Бібл. с. 33—37.

Kaindl R. F. Das Osterfest in der Bukowina (Beilage zur München. Allgemeinen Zeitung. 1901, N. 79). *В. Гнатюк.* XLVIII, Бібл. с. 36—40.

Kaindl R. F. Die Bukowina in den Jahren 1848 und 1849 (Oesterreichisch - Ungarische Revue, Bd. XXV, 1899, ст. 221—230, 274—322). *Гв. Франко.* XLVIII, Бібл. с. 24—25.

Kaindl R. F. Die Juden in der Bukowina (Sonder-Abdruck aus *B. LXXX*, N. 9 des „Globus“). *В. Гнатюк.* XLVIII, Бібл. с. 36—40.

Kaindl R. F. Die Majki Nauki, Waldfräulein der Bojken

und Huzulen. Ein Beitrag zur vergleichenden Volkskunde (Beilage zur München. Allgemeinen Zeitung. 1902, N. 110). *В. Гнатюк.* XLVIII, Бібл. с. 36—40.

Kaindl R. E. Die Namengebung der Ruthenen (Wiener-Zeitung, 1902, N. 26—27). *В. Гнатюк.* XLVIII, Бібл. с. 36—40.

Каманинъ И. Очеркъ гетманства Петра Сагайдачнаго, съ приложеніями. К., 1901, ст. I—IV+30+51. *О. Ч.* XLIX, Бібл. с. 26—28.

Kwartainik historyczny за р. 1900. *Ю. Л.* XLVI, Н. Хр. с. 13—16; за р. 1901. *Ю. Л. L, Н. Хр.* с. 12—13.

Кедровъ Н. С. Древне-русскія братства (Русскій Архивъ, 1901, т. II, с. 305—336). *М. Грушевскій.* XLIX, Бібл. с. 23—24.

Kętrzyński Stanisław. Kazimierz Odnowiciel (1034—1058) (Rozp. wyd. hist.-fil. XXXVIII, с. 295—373). *М. Грушевскій.* XLVII, Бібл. с. 4—5.

Кеппенъ Ф. П. О прежнемъ и нынѣшнемъ распространѣніи бобра въ предѣлахъ Россіи (Журн. Мпн. Нар. Просв. 1902, кв. VI, VII і VIII). *Д. Г. L, Бібл.* с. 30—33.

Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII, Н. Хр. с. 12.

Кіевская Старина за 1901. *Д. К. і В. Г.* XLVIII, Н. Хр. с. 1—9.

Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII, Н. Хр. с. 10—11.

Козаччина. Чернівці, 1902, ст. 52, 16°. *С. Т. L, Бібл.* с. 25—26.

Кокорудз Іл. Ягайлонскій університет, его засновок, розви-

ток і значіня. (Справозданє дирекції ц. к. акад. гімназ. у Львові, за р. шк. 1899/1900. Льв., 1900, ст. XXI). *С. Т. L, Бібл.* с. 14—15.

Коробка Н. Колядки и щедровки, записанныя въ Волынскомъ Полѣсѣ. (Живая Старина, 1901, ст. 261—296). *В. Гнатюк.* L, Бібл. с. 43—45.

Kochanowski J. K. Witold Wielki książę litewski, studium historyczne. Льв., 1900, ст. 207, мал. 8°. *М. Грушевскій.* L, Бібл. с. 13—14.

Kochanowski J. K. Kazimierz Wielki, zarys żywota i panowania (Zyciorys znakomitych ludzi). Варшава, 1899, ст. 143, 8°. *М. Грушевскій.* L, Бібл. с. 13—14.

Кочубинскій А. А. Тура (Тураць) — Бѣлгородъ — Аккерманъ и его новая лапидарная надпись отъ 1454 года (Зап. Одесск. Общ. Ист. т. XXIII, ст. 29—198). *М. Грушевскій.* XLVI, Бібл. с. 5—6.

Kubala Ludwik. Zajęcie Kijowa przez Moskwę w r. 1654 i zatarg prawosławnej cerkwi ruskiej z patryarchatem moskiewskim (Rocznik Akademii Umiejętności w Krakowie. Rok 1900/1901, с. 112—138). *С. Томашівскій.* XLVII, Бібл. с. 18—20.

Кузьминъ Е. М. Т. Г. Шевченко, какъ живописецъ и граверъ (Искусство и Худ. Промышл. 1900, с. 61—75). *Гв. Труш.* XLV, Бібл. с. 25—26.

Кулаковскій Ю. Новоизданный византийскій трактатъ по военному дѣлу (Византийскій Временникъ, 1900). *М. Г.* XLV, Бібл. с. 3.

Курскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII, Н. Хр. с. 14.

Kutrzeba Stanisław Dr. Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach

średnich (Rozprawy wyd. hist.-fil. XL і XLII. 1901—1902). *М. Грушевскій.* XLVII, Бібл. с. 7—10.

Л. А. Отрывки изъ черниговскихъ воспоминаній (1861—63 гг.) (Кіевская Старина, 1901, III і V). *Д. Коренець.* XLVI, Бібл. с. 35—37.

Л. О. Очерки народной жизни въ Малороссіи во второй половинѣ XVII ст. (Кіевская Старина, 1901, чч. 1—3, 5, 7—12). *С. Томашівскій.* XLVII, Бібл. с. 18—20.

Лазаревскій М. М. Письма къ Т. Г. Шевченку (1856—1859 гг.) (Кіевская Старина, 1901, II). *Гв. Стещенко.* XLVII, Бібл. с. 26—32.

La Légende Dorée див. Vorgänge.

Latyschev B. Scythica et Caucasica e veteribus scriptoribus Graecis et Latinis. Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скиѣи и Кавказѣ, собралъ и перевелъ съ русскимъ переводомъ В. В. Латышевъ, т. I, вып. 3. Спб. 1900, ст. 601—946+мапа. *М. Г.* XLVI, Бібл. с. 1.

Лебединцевъ Петро Гавриловичъ. Записки о „козачинѣ“ 1855 года (Кіевская Старина, 1900, кн. 7—8, ст. 1—50). *С. Томашівскій.* XLV, Бібл. с. 27—35.

Левицкій Іванъ Ем. Прикарпатская Русь въ XIX в. въ біографіяхъ и портретахъ ея дѣятелей съ уваженіемъ замѣчательныхъ людей, которыхъ 1772 р. заставъ при жизни. Львѣвъ, Томъ I, вып. I—IV. *Г. Франко.* XLVI, Бібл. с. 25—28.

Leszczyński Jan. Cesyja wschodnio-galicyska na rzecz Rosyi (Rokowania cesyjne: październik 1809 — czerwiec 1810) (Kwartalnik historyczny, 1902,

I, ст.). *М. К-а.* XLIX. Бібл. с. 34.

Линниченко И. А. и В. В. Хвойко. Находка орнаментированных костей мамонта (Зап. Од. Ист. Общ. XXIII). *М. Г.* XLV, Бібл. с. 1—2.

Линниченко И. А. и В. В. Хвойко. Сосуды со знаками из находок на площадках трипольской культуры (Зап. Одес. Ист. Общ. XXIII). *М. Г.* XLV, Бібл. с. 1—2.

Линниченко И. А. О повѣйших раскопках г. Хвойка (Зап. Одес. Ист. Общ. XXIII). *М. Г.* XLV, Бібл. с. 1—2.

Литовскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII, Н. Хр. с. 16.

Літературно - науковий Вістник за 1901 р. (тт. XIII—XVI). *С. Т.* XLVII, Н. Хр. с. 1—7.

Loziński Bronisław Dr. Age nor hrabia Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich, Льв., 1901, ст. 288. *Ів. Франко.* XLVIII, Бібл. с. 25—31.

Loziński Bronisław Dr. Głos niemiecki z roku i o roku 1846 (Przewodnik naukowy i literacki, 1902, с. 97, 193, 289). *Ів. Франко.* L, Бібл. с. 42.

Loziński Bronisław Dr. Z teki Maurycego Krainkiego (Przewodnik naukowy i literacki, 1901, с. 696, 780, 875). *Ів. Франко.* L, Бібл. с. 40—41.

Loziński Władysław. Ormiański epilog lwowskiej sztuki złotniczej (Sprawozdania komisji do badania historii sztuki w Polsce. T. VII, вип. 1 i 2, ст. 242—271, 1902). *М. Г-а.* XLVII, Бібл. с. 23—24.

Луцицкий И. Крестьяне и крестьянская реформа въ восточной Австрiи (Кіевская Старина,

1901, кн. III и V). *Ів. Франко.* XLVIII, Бібл. с. 23—24.

Любавскій Матвѣй. Литовско-русскій сеймъ, опытъ по исторiи учрежденiя въ связи съ внутреннимъ строемъ и вѣшней исторiею государства. Москва, 1901, 850+232+LXXII (вѣдб. з Чтенiй Москов. 1900—1901). *М. Грушевский.* XLVII, Бібл. с. 10—12.

Lud за р. 1900. *В. Г.* XLVI, Н. Хр. с. 17—19; за р. 1901. *В. Г. L,* Н. Хр. с. 14—17.

Лященко А. Замятки о сочиненiяхъ Θεодосiя, писателя XII вѣка. Спб. 1900, ст. 36. *М. Грушевский.* XLVII, Бібл. с. 5—6.

Малинка Ал. Н. Сборникъ матеріаловъ по малорусскому фольклору. Чернигѣв, 1902, ст. XXII+388. *В. Г.* XLVI, 37—43.

Матеріалы для исторiи экономическаго, юридическаго и общественаго быта Старой Малороссiи, издаваемые подъ редакціей Н. П. Василенка, вып. I. — Генеральное слѣдствие о маетностяхъ Нижнскаго полка 1729—1730 г. Чернигѣв, 1901, ст. 417, мал. 8^о. *М. Г.* XLVIII, Бібл. с. 19—20.

Матеріалы для исторiи экономическаго, юридическаго и общественаго быта Старой Малороссiи, издаваемые подъ редакціей Н. П. Василенка, выпускъ II. Экстрактъ изъ указовъ инструкцій и учрежденiй. Собрано въ Правительствующемъ Сенатѣ по малороссiйской экспедиціи 1786 года. Чернигѣв, 1902, ст. IX+296. *I. III.* XLIX, Бібл. с. 32—34.

Materyaly antropologiczne, archeologiczne i etnograficzne, wydawane staraniem komisji antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie, t. III, 1898, IV, 1900, V, 1901. *В. Г.* XLVII, Бібл. с. 35—37.

Меліоранскій Платонъ. Турецкіе элементы въ языкѣ „Слова о полку Игоревѣ“ (Извѣстія отд. русскаго языка академіи наукъ, 1902, II). *М. Г.* XLIX, Бібл. с. 13.

Минскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII, Н. Хр. с. 15—16.

Міръ Божій за р. 1901. *В. Др. L,* Н. Хр. с. 3—4 (за р. 1900 агадано — XLVI, Н. Хр. с. 2).

Mises Ludwig von. Die Entwicklung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Galizien (1772—1848) (Wiener Staatswissenschaftliche Studien herausgegeben von Edward Bernatzki und Eugen von Philippovich, Vierter Band, zweites Heft) Відень і Липськ, 1902, ст. 144. *Ів. Франко.* L, Бібл. с. 37—40.

Молода Україна за р. 1901. *С. Т.* XLVII, Н. Хр. с. 14—15.

Научное Обзорѣніе за рік 1901. *В. С. L,* Н. Хр. с. 4 (за р. 1900 агадано XLVI, Н. Хр. 2).

Научно-Литературный сборникъ. Періодическое изданіе „Галицко-русской Матицы“. Подъ редакціей Б. А. Дѣдицкаго, 1901, т. I, кн. 1—4, ст. 324+228+XXXII. *В. Г.* XLVII, Бібл. с. 40—44.

Оглоблинъ Н. Красноярскій бунтъ 1695—1698 гл. Къ исторiи народныхъ движенiй XVII вѣка (Журналъ Мин. Нар. Просвѣщенiя, 1901, май, ст. 26—69). *С. Т.* XLVIII, Бібл. с. 18—19.

Ольховскій Г. Важный моментъ въ исторiи Холмской Руси (къ вопросу о 900-лѣтiи холмской православной епархіи (1001—1901) Холмскій кафедральный Рождество-Богородичный соборъ отъ начала его существованiя до введенiя уни на соборѣ въ Брестѣ (1001—1596) (Страничникъ 1901,

VII, с. 210—230). *С. Г.* XLVIII, Бібл. с. 7.

Отчетъ Императорской Археологической Коммиссiи за 1892—1895. Спб. 1894—1897, ст. 173+121+171+201. *Ю. С.* XLVI, Бібл. с. 1—5.

Отчетъ Императорской Археологической Коммиссiи за 1896 і 1897 pp. Спб. 1898 і 1900, ст. 2+151, 2+191. *Ю. С.* XLVII, Бібл. с. 1—3.

Папковъ А. А. Братства. Очеркъ исторiи западно-русскихъ православныхъ братствъ. Сергієва Лавра, 1900, ст. 4+64+291+22+5+39. *М. Грушевский.* XLIX, Бібл. с. 20—23.

Папковъ А. церковно-общественные вопросы въ эпоху царя Освободителя (1855—1870). Спб. 1902, ст. 184. *С. Г.* XLVIII, Бібл. с. 32—36.

Pastrnek František. Dějiny slovanských apoštolů Cyrila a Methoda. S rozhorem a otiskem hlavných pramenů. (Spisův počtĕných jubilejní cenou král. české společnosti nauk v Praze číslo XIV), Praga, 1902, ст. XI+300. *Ів. Франко.* XLIX, Бібл. с. 8—10.

Перетць И. В. Замятки и матеріалы для исторiи пѣсни въ Россiи. 1—VIII. Спб. 1901, ст. 83. *Ів. Франко.* XLV, Бібл. с. 14—17.

Перетць В. Н. Матеріалы къ исторiи апокрифа и легенды. I. Къ исторiи Громника (Записки Ист.-филолог. факультета Имп. СПетербургскаго университета, т. LIV вып. 1). *Ів. Франко.* XLIX, Бібл. с. 15—19.

Перетць В. Н. Матеріалы къ исторiи апокрифа и легенды. II. Къ исторiи Дунника (Извѣстія отдѣленiя русскаго языка и Словесности Имп. Акад. Наукъ, 1901,

кн. 3 і 4). *Ів. Франко*. XLIX, Бібл. с. 15—19.

Петровъ Н. И. Историко-археологическій очеркъ г. Брянска, Орловской губерніи, и его отношеній къ Києву (Труды Киевской Духовной Академіи, 1901, I, с. 3—33). *С. Г.* XLVI, Бібл. с. 13—14.

Петрушевскій В. О личности и церковно-музыкальномъ творчествѣ А. Л. Веделя (Труды Киев. Дух. Акад. 1901, VII, с. 382—396). *С. Г.* XLVI, Бібл. с. 24—25.

Piekosiński Franciszek. Wiece, sejmiki, sejmy i przywileje ziemskie w Polsce wieków średnich, Краків, 1900. *М. Грушевскій*. XLV, Бібл. с. 4—7.

Piekosiński Franciszek. Sądownictwo w Polsce wieków średnich. Краків, 1898, ст. 34. *М. Г. Л.*, Бібл. с. 15.

Piekosiński F. Statut Litewski, część I (Rozprawy Akad. Umiejętności, т. XXXIX, Краків, 1900, ст. 61—30). *М. Грушевскій*. L, Бібл. с. 15—20.

П-ій М. П. Забытые мемуары И. З. Хомякова (Журналъ Министерства Нар. Просв. 1891 кн. VIII, с. 225—284). *В. Д. Л.*, Бібл. с. 27—30.

Подольскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII, Н. Х. с. 11—12.

Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII, Н. Х. с. 16.

Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости за 1901 р. *Ю. С.* XLVIII, Н. Х. с. 13.

Православный Собесѣдникъ (орган казанской академіи) — згад. т. XLII. 3 і Л. 6.

Prochaska Antoni. W obronie społeczeństwa, studyum z dziejów Władysława Warneńczyka (Kwartalnik historyczny, 1901).

М. Грушевскій. XLV, Бібл. с. 4—7.

Prochaska Antoni. Geneza i rozwój parlamentaryzmu za pierwszych Jagiellonów, Краків, 1898. *М. Грушевскій*. XLV, с. 4—7.

Prochaska Antoni. Lenna i małstwa na Rusi i na Podolu, Краків, 1901. *М. Грушевскій*. XLVI, Бібл. с. 21—23.

Przewodnik naukowy i literacki за р. 1900. *С. Т.* XLVI, Н. Х. с. 12; за р. 1901. *С. Т.* L, Н. Х. с. 12.

Przegląd powszechny за р. 1900. *С. Т.* XLVI, Н. Х. с. 13.

Przegląd polski за р. 1900. *С. Т.* XLVI, Н. Х. с. 12—13.

Rawita-Gawroński. Wycieczki historyczno-archeologiczne po Ukrainie (Przewodnik naukowy i literacki) 1901, т. XXIX, 45—57, 131—148. *С. Т.* XLVII, Бібл. с. 3—4.

Roze I.-В. див. Voragine.

Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział historyczno-filozoficzny, томи XXXVIII до XXXIX (серія II т. XIII і XIV). Краків 1900, с. 395 і 399 *Ф. М.* XLIX, Бібл. с. 46—49.

Рудневъ М. Церковное судопроизводство по дѣламъ о расторженіи брака по причинѣ супружеской невѣрности (Христіанское Чтеніе, 1901, кн. IX, X і XI). *С. Г.* XLVIII, Бібл. с. 7—8.

Рудовичъ Іоанъ. Коротка історія галицко-львівської епархії на основѣ грецькихъ жерель и іншихъ новѣйшихъ підручниківъ, Жовква, 1902, ст. 58. *С. Т. Л.*, Бібл. с. 25.

Руслан за р. 1901. *В. Г.* XLVII, Н. Х. с. 13—14.

Русская Мысль за р. 1901. *М. О. Л.*, Н. Х. с. 1—3 (за р.

1900 згадана — XLVI, Н. Х. с. 2).

Русская Старина за р. 1900, *О. Г.* XLVI, Н. Х. с. 4; за р. 1901. *М. Г. Л.*, Н. Х. с. 6.

Русскій Архивъ за р. 1900. *М. Г.* XLVI, Н. Х. с. 4; за р. 1901, *М. Г. Л.*, Н. Х. с. 6.

Русскій Вѣстникъ за р. 1900. *О. Г.* XLVI, Н. Х. с. 2 (за р. 1901 згадано — L, Н. Х. с. 4).

Русскій Филологическій Вѣстникъ за р. 1900. *Е. Т.* XLVI, Н. Х. с. 8; за р. 1901, *С. В. Л.*, Н. Х. с. 8—10.

Русское Богатство за р. 1901. *С. С. Л.*, Н. Х. с. 3 (за р. 1900 згадано — XLVI, Н. Х. с. 2).

Sauerland H. u. Haseloff A. Der Psalter Erzbischof Egberts von Trier, I—II, Трир, 1901, ст. 4+215+62. *М. Грушевскій*. Н. Х. с. 1 і далі.

Századok за р. 1901. *С. Т.* L, Н. Х. с. 17.

Саккети Л. Главные моменты въ развитіи русскаго православно-духовнаго пѣнія (Журналъ Мин. Нар. Просв. 1901, XII, с. 39—73). *М. Г. Л.*, Н. Х. с. 27.

Самостійна Україна, промова, Льв., 1900, ст. 23, 16°. *С. Т. Л.*, Бібл. с. 26.

Свѣнцицкій И. С. Начало философіи въ русской литературѣ XI—XVI вв. (Н.-лит. сборникъ Галицко-русской Матицы, I, с. 161—170, 246—255). *М. Г.* XLVIII, Бібл. с. 6.

Свистунъ Ф. И. Галичина могила (Научно-литературный сборникъ Галицко-русской Матицы, I, с. 16—25). *М. Грушевскій*. XLVIII, Бібл. с. 4—5.

Сѣцинскій Е. Археологическая карта Подольской губерніи.

М—ва, 1901, ст. 158. 4°+мала Поділя. *В. Доманицкій*. L, Бібл. с. 3—7.

Skórski Alexander. Euzebiusz Czerkawski, jego życie i działalność pedagogiczna. Przyczynek do historyi rozwoju szkolnictwa. Zeszyt I, Львів, 1898, ст. 144. *Ів. Франко*. XLVIII, Бібл. с. 31—32.

Slovensko. Sborník statí věnovaných kraj a lidu slovenskému. Umělecka Beseda svým členům na rok 1901, Прага, 1901, ст. 212, 4°. *В. Гнатюк*. XLIX, Бібл. с. 39—42.

Соболевскій А. Изъ исторіи русскаго языка (Журн. Мин. Нар. Просв., 1901, IX, ст. 396—409). *І. Копач*. XLIX, Бібл. с. 13—14.

Соболевскій А. И. Къ исторіи древнѣйшей церковно-славянской письменности, Варшава, 1902, ст. 25. *І. В. Л.*, Бібл. с. 10—11.

Списокъ населенныхъ мѣстъ Киевской губерніи. К. 1900, ст. LXXX+1896 мал. 8°+мала. *М. Г.* XLVII, Бібл. с. 39.

Sprawozdania komisji do badania historyi sztuki w Polsce, т. VII, выпуск I і II, Краків 1902, ст. 355+XCVIII+5 таблиць. *М. Г--а.* XLVIII, Бібл. с. 9—10.

Срезневскій И. И. Изъ переписки (1829—39 гг.) (Киевская Старина, 1901, VI—VIII). *Ів. Стещенко*, XLVII, Бібл. с. 26—32.

Срезневскій В. И. О нѣсколькихъ автографахъ И. П. Котляревскаго (Журналъ Мин. Нар. Просв. 1902, III). *Ів. Стещенко*, XLVII, Бібл. с. 26—32.

Старинный малорусскій письменникъ: „Книга глаголемая листовня“, съ предисловіемъ Б. Д. Гринченка. Чернигів, 1901, ст. XIV+41. *В. Гнатюк*. XLIX, Бібл. ст. 30—32.

Statut Litewski drugiej redakcyi (1566) (Collectanea ex archivo Collegii iuridici Acad. Litterarum Cracoviensis t. VII — Archiwum Komisji Prawniczej t. VII). Краків, 1900, 70+568. *М. Грушевський*. L, Бібл. с. 15—20.

Стороженко А. В. Очерки переяславской старины. Исследования, документы и заметки. К. 1900, ст. 235, 16°. *М. К—а*. XLIX, Бібл. с. 28—30.

Сушко Александр. Єзуги в заведеню Унії на Руси в доберестейській долі (Альманах руско-українських богословів, Львів 1902, 117—195). *Ів. Франко*. XLVII, Бібл. с. 16—17.

Тавричеськія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII, Н. Хр. с. 12.

Talko-Hryncewicz. I. Przynaczynki do poznania świata kurlanowego Ukrainy (Materiały antropologiczne - archeologiczne i etnograficzne. IV, 1900, с. 1—32). *М. Грушевський*. XLVIII, Бібл. с. 1—2.

Teka konserwatorów grona konserwatorów Galicyi zachodniej, tom I, Краків 1900, ст. XV+558, 4°. *М. Г.* XLVIII, Бібл. с. 8—9.

Történémi Tár за р. 1901. *С. Т. Л.* Н. Хр. с. 17.

Трипольскій Н. Н. Историческія свѣдѣнія о г. Житомирѣ (Волыньскій историко-археологическій сборникъ, вып. II). *С. Т.* XLV, библ. с. 7—8.

Труды Кіевской Духовной Академіи за р. 1901. *С. Г.* XLVIII, Н. Х. с. 10.

Тупиковъ Н. М. Страсти Христовы въ Западно-русскомъ спискѣ XV вѣка. (Памятники древней письменности и искусства СХL). Слб. 1901. *Ів. Франко*. XLV, Бібл. с. 13—14.

Университетскія Извѣстія (київські) за рік 1901. *С. Т.* XLVIII, Н. Х. с. 9.

Ученыя Записки Казанскаго Университета за р. 1900. *М. Г.* XLVI, Н. Х. с. 3; за р. 1901. *М. Г. Л.* Н. Хр. с. 5.

Ученыя Записки Юрьевского Университета за 1900. *О. Г.* XLVI, Н. Х. с. 3.

Учитель за р. 1901. *С. Т.* XLVII, Н. Х. с. 15.

Federowski Michał. Lud białoruski na Rusi litewskiej. Materiały do etnografii słowiańskiej. т. II, с. 1, Краків, 1902, ст. XXXII+358. *В. Г.* XLVII, Бібл. с. 37—39.

Филологическія Записки за 1900 р. *Е. Т.* XLXI, Н. Хр. с. 8; 1901. *С. В. Л.* Н. Хр. с. 10.

Фотинскій О. Обыкновенные люди старой Волыни (Волыньскій историко-археологическій сборникъ, вып. II). *С. Т.* XLV, Бібл. с. 8—10.

Францевъ В. А. Изъ эпохи возрожденія Угорской Руси. Льв., 1902, ст. 14. *В. Гнатюк*. XLIX, Бібл. с. 35—39.

Францевъ В. А. Изъ переписки В. А. Мацѣевского съ русскими учеными, Москва, 1901, ст. 56. *В. Г.* XLV, Бібл. с. 26—27.

Францевъ Вл. Обзоръ важнѣйшихъ изученій Угорской Руси. Изъ отчета о заграничной командировки, Варшава, 1901, ст. 53. *В. Гнатюк*. XLV, Бібл. с. 41—46.

Харламовичъ К. В. Къ вопросу о просвѣщеніи на Руси въ демонгольскій періодъ (Н.-лит. сборникъ Галицко-русской Матицы, 1, с. 109—230). *М. Грушевський*. XLVIII, Бібл. с. 5.

Хвойна В. В. Поля погребеній въ середномъ Подлѣпровіи. Роскопки въ 1899—1900 г. (Зап.

Имп. Р. Археол. Общества, т. XII, 1—2. Спб. 1901, с. 182—190). *В. Доманицкий*. L, Бібл. с. 1—3.

Хвойна В. В. див. іше Линиченко.

Херсонскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1901 — агад. XLVIII, Н. Хр. с. 12

Chmielowski P. Liberalizm i obskurantyzm na Litwie i Rusi (1815—1823), Варшава, 1898. *І. Франко*. XLV, Н. Хр. с. 1 і далі.

Холмско-Варшавскій Епархіальный Вѣстникъ за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII, Н. Хр. с. 14—15.

Христіанское Чтеніе (орган петербур. академіи) — агад. XLVII, Н. Хр. с. 3 і L, Н. Хр. с. 6.

Черниговскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1901. *Ю. С.* XLVIII, Н. Хр. с. 12—13.

Чтенія въ Историческомъ Обществѣ Нестора-лѣтописца, книга XIV, вып. I—III, К. 1900, ст. 89+166+192+56+44. *Ф. Марисюк*. XLIX, Бібл. с. 42—46.

Чтенія въ Обществѣ исторіи и древностей (московскім) за р. 1900 р. *М. Г.* XLVI, Н. Хр. с. с. 3—4; за р. 1901, *М. Г. Л.* Н. Хр. с. 5.

Шахматовъ А. Древнеболгарская энциклопедія X вѣка (Византийскій Временникъ, 1900). *М. Г.* XLV, Бібл. с. 3—4.

Шенрокъ В. П. А. Кулишъ. Біографическій очеркъ. К. 1901, ст. 225. *О. Маковей*. XLVI, Бібл. с. 29—35.

Штернь-фон, Э. Р. Новый эпиграфическій матеріаль, найде-

ный на югѣ Россіи (Зап. Одес. общ. исторіи, т. XXIII, с. 1—32). *М. Грушевський*. XLVI, Бібл. с. 5—6.

Штернь-фон, Э. Р. О послѣднихъ роскопкахъ въ Аккермапѣ (Зап. Одес. общ. исторіи, т. XXIII, с. 33—61). *М. Грушевський*. XLVI, Бібл. с. 5—6.

Яворскій Ю. Я. Къ исторіи галицко-русскихъ колядокъ, Льв., 1901, ст. 38. *В. Г.* XLV, Бібл. с. 39—40.

Jaworskij Juljan. Kumaćro lembersku. Przyczynek do słownika gwary złodziejskiej iwowskiej, Льв., 1901, ст. 8. *В. Гнатюк*. L, Бібл. с. 45—46.

Jagić Vatroslav. Einige Streitfragen (Archiv für sl. Philologie, т. XXII, 1900). *І. Копач*. XLVI, Бібл. с. 8—9.

Jagić Vatroslav. Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache (Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe, т. XLVII, 1902, ст. 88—96). *Ів. Франко*. XLIX, Бібл. с. 5—8.

Яроцкій Я. В. Изъ прошлаго Волыни. Сборникъ историческихъ очерковъ. Вып. I, 1900, ст. 50 (без мѣся друку). Ч. XVVII, Бібл. с. 24—26.

Ясинскій М. Н. Луцкій Трибуналь, какъ высшая инстанція для Волыньскаго, Брацлавскаго и Кіевскаго воеводства въ послѣдней четверти XVI в. (Чтенія въ истор. общ. Нестора-лѣтописца, т. XIV, 1900). *Г. Г. Л.* Бібл. с. 21—25.

Скорочення авторських імен:

В. Г. — Володимир Гнатюк, **Г. Г.** — Григорій Головка, **В. Д.** — Василь Джиджора, **Д. Г.** — Дмитро Грегорианський, **Д. К.** — Денис Коренець, **І. Б.** — Іван Брик, **І. К.** — Іван Копач, **І. Ш.** — Іля Шраг, **М. Г-а** — Марія Грушевська, **М. Г. і *** — Мих. Грушевський, **М. К-а** — Мих. Коцюба, **М. С.** — Микола Стадник, **О. Ч.** — Осип Чайківський, **С. Гм.** — Семен Гуменюк, **С. Гн.** — Стефан Ганущак, **С. Є.** — Сергій Єфремов, **С. Т.** — Стефан Томашівський, **Ф. М.** — Франц Марисюк, **Ю. Л.** — Юліан Левицький.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševskýj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylyskyj 29—86; 3. Ševčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Ševčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barviňskyj 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačovnyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylyskyj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Cerniachivskyj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kollarevskyj's. Desiderata von M. Hruševskýj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Erinnerung an Markian Šaškevič, von V. Kocovskýj 25—35; 3. Ševčenko und Mickievič, vergleichende Studie von Dr. A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanti“, Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. I. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševskýj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Ševčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynovskij 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von V. Levickyj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševskýj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrijenko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonovskýj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Ševčenko im Gefängniß, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševskýj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und kommerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Velyčko S. 1—36; 2. Bittschrift von Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmička) von T. Ševčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archäographische Notiz von M. Hruševskýj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von * * * 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes“, griechische Grammatik, herausgegeben in Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studynskyj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von V. Levickyj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Vitovd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-litthuanischen Chronik, von M. Hruševskýj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohyla im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studynskyj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrh., von A. Lotočkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der altruthenischen Literatur am Ende des Mittelalters, von V. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakovskij 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Grossfürst. Litthauen, von M. Hruševskij 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barviňskij s. 1—34; 2. Varlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševskij 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5, Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kijever Gebietes, mitgeth. von M. Hruševskij 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Levyčkyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F. Kaizls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, mitgeth. von M. Hruševskij 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studynskij 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakova 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Ševčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševskij 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašivskij, I 1—14; 3. Taras Ševčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyškyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševskij 1—16; 5. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathsherr und sein Notizbuch, von S. Tomašivskij S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševskij 1—48; 3. T. Ševčenko's letzte Reise in die Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyj; 1—35; 4. † P. Kulis 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archäologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniaževič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševskij S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von V. Hnatiuk 1—38; 3. T. Ševčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896. I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyčkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševskij (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyškyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken in Očakov im J. 1545, mitgeth. von E. Barviňskij 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgeth. von N. Kniaževič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. A. L. Markevič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševskij 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašivskij S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgeth. von M. Hruševskij 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jahrh., von M. Hruševskij S. 1—20; 2. Varlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Ivan Nekraševič, mitgeth. von A. Lotočkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševskij S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotočkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897, dargestellt von V. Budzynovskij (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jahrh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševskij 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von V. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyčkyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hruševskij S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašivskij 1—138; 3. Chmelnyčkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Ivan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyčkyj's nach einer ital. Gravüre vom J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyčkyj's (St. Temberski's Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyčkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiv (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševskij S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorosenco und Polen in den J. 1670—72, von O. Celevyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Levyčkyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Uebersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotljarevskij's Werke in Galizien, von Dr. I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryčkyj 1—16; 3. Inventarien der Donäne Ratno (Nord-Volynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševskij 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von O. Makovej 1—14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer“, mitgeth. von Dr. Ivan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celevyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung) 69—94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hruševskij 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XXIX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13; 2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kijev und der Antheil der Ševčenko-Gesellschaft an demselben 1—1; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung) 95—200; 4. Miscellanea 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratskyj (Schluss) 201—276; 3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus“ in Polen, Brief an die Redaction von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael Hruševskij 1—8; 4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skovoroda, von L. Č. 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898: in der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24; 6. Bibliographie 1—38; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Februar—April 1899), 1—4.

XXXI—XXXII Bände enthalten die für den Kijever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) 7—10, 27—30; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch) 11—26; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Kommunikate (ukrainisch) u. A.: Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? von M. Hruševskij. Ornamentik der Osterier in dem Galizisch-Vollhynien, von Dr. M. Korduba. III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Das Gräberfeld in Čechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung von M. Hruševskij, 1—22; Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung von M. Hruševskij, 1—28; Ein Bleisiegel aus Stupnycia bei Sambor, eine Notiz von M. Hruševskij, 1—4; Sociale Classen und politischen Parteien im Fürstenthum Halič bis zur Hälfte des XIII Jahrh., von Dr. M. Korduba, 1—42; Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jahr., von M. Hruševskij, 1—4; Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jarh. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheiligung, von S. Rudnyčkyj, 1—54; Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. Hruševskij, 1—30; Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnyčkyj, 1—76; Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken (Galizien), von Dr. V. Ochrymovyč, 1—16; Der slovakische Räuber Janošik in der Volkspoesie, von V. Hnatiuk, 1—50; IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1899), 1—4; V. Inhaltsverzeichnis des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXVII—XXXII), 1—9.

Inhalt des XXXIII Bandes. 1. Bronzene Schwerte aus d. Bez. Turka (Galizien) von M. Hruševskij S. 1—4; 2. *Über den Accent in der ukrainisch-ruthenischen Sprache, Untersuchung von Dr. V. Ochrymovyč (Fortsetzung folgt) 1—64; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyškyj (Fortsetzung folgt) 1—16; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Neue Zeit; 2) Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 (Schluss) 1—54; 6. Bibliographie 1—46; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (September—December 1899) 1—5.

Inhalt des XXXIV Bandes. 1. *Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit, aus den Samborer Akten des XVI Jahr., von Michael Hruševskij S. 1—82; 2. Einige Beiträge zu einer kritischen Ausgabe der Gedichte Ševčenko's: von Julian Romančuk 1—32; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik, Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1899: in ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivskij 1—8; 5. Bibliographie 1—58.

XXXV—XXXVI Bände enthalten die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — II. Hälfte: Sprachkunde und Litteraturgeschichte. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) S. 5—6, 24—25; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Sprachkunde und Litteraturgeschichte (deutsch) 7—23; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Kommunikate, u. A.: Die Nasal-Vocale in des slavischen Sprachen, von A. Barvinskij, 3—5; Ein Beitrag zur Kenntniss der Entwicklung der Volkssprache in der Litteratur der galizischen Ruthenen, von E. Kokorudz, 7—8; Der litterarhistorische und historische Hintergrund des Liedet vom Ihors Heereszug, von Dr. V. Kocovskij, 10—12; III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Über die Mundart der sogenannten Doly, von I. Verchratskyj, 1—128; Die Ruthenen der Eperies-Diöcese und ihre Dialecte, von V. Hnatiuk, 1—70; Das „Slovo über die Auferstehung Lazars“, ein altukrainisches Poem au, apokryphische Themen, von Dr. I. Franko, 1—57; Ein neuer Beitrag zu den Studien über Ivan Vyšenskyj, von Dr. I. Franko, 1—4; Das apokryphe Evangelium Pseudo-Matthäi über die Geburt und die Kindheit Maria's und seine Spuren in der ukrainischen Litteratur, von Dr. I. Franko, 1—32; Wer war der Verfasser der *Αντίδοτος* (1599)? von Dr. C. Studynskij, 1—20; Jakub Gavatovič (Gavat), Verfasser frühster ukrainischer Intermedien aus dem J. 1619, von M. Pavlyk, 1—44.

Inhalt des XXXVII Bandes. 1. Die Ohrhinge des sog. Kijever Typus bei modernen Kaukasiern, von M. Hruševskij S. 1—4; 2. *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, 1—91; 3. Der Kijever Archäologen-Congress, von N. Knjaževyč, 1—11; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba, I. Allgemeines, II. Alterthum, 1—28; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXXVIII Bandes. 1. Drei Bleisiegel aus der Umgegend von Halič (mit Abbildungen), von M. Hruševskij, S. 1—4; 2. *Die Beziehungen des Hetman Ivan Vyhovskij zu Polen in den Jahren 1657—8, von D. Koreneč, 1—20; 3. *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, Beilagen, XII—XXV (Schluss) 91—162; 4. Miscellanea, 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 — Die in der Ukraine herausgegebene Zeitschriften, 1—25; 2) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter, 26—38; 6. Bibliographie, 1—56; 7. Inhaltsverzeichnis des IX Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIII—XXXVIII), 1—12.

Inhalt des XXXIX Bandes. 1. Zum Andenken an Alexander Konyškyj, von M. Hruševskij, S. 1—14; 2. Ungedruckte Gedichte des T. Ševčenko, mitgetheilt von A. Konyškyj, S. 1—8; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyškyj (Schluss), S. 1—22; 4. Übersicht des gegenwärtigen Standes der historischen Forschungen über die ukrainische Litteratur. Die älteste Pe-

* Die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit einem Sternchen bezeichnet.

riode. Einige Probleme und Desiderata, von Dr. Al. Kolessa, S. 1—40; 5. Lateinische Infinitive auf ier, von I. Kopač, S. 1—2; 6. Miscellanea 1—6; 7. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter (Schluss), IV. Neue Zeit, S. 1—56; 2) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 (Schluss), S. 57—78; 8. Bibliographie, S. 1—32.

Inhalt des XL Bandes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aufstandes Nalyvajko's, mitgeteilt von B. Domanýckyj, S. 1—6; 2. Das Jahr 1848 und das griech.-kath. geistliche Seminar in Lemberg, mitgeteilt von G. Kmit, S. 1—10; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. Verchratskyj (Fortsetzung folgt), S. 1—113; Miscellanea, S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Die Arbeiten N. Kondakov's auf dem Gebiete der Geschichte altruthenischen Kunst, von M. Hruševskýj, S. 1—13. 6. Bibliographie, S. 1—41.

Inhalt des XLI Bandes. 1. Chronologie der Chronik von Halyč und Volodymyr (sog. Hypatios-Chronik), eine Untersuchung von M. Hruševskýj, S. 1—72; 2. Studien auf dem Gebiete des Karpatoruthenischen Schriftthums im XVII—XVIII Jahrh. I. Presbyter Johannes, Smera der Kumane und Entdeckung Tibets, von Dr. I. Franko, S. 1—50; 3. Miscellanea, S. 1—11; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivskyj, S. 1—9; 5. Bibliographie, S. 1—47.

Inhalt des XLII Bandes. 1. Kritische Analyse der sogenannten Thukidideischen Archäologie, von I. Kopač, S. 1—20; 2. Beiträge zur Geschichte der Rekrutenaushebung in Galizien am Ende des XVIII und bis Mitte des XIX Jahr., mitgeteilt von M. Zubryčkyj, S. 1—18; 3. Slovaken oder Ruthenen? Beiträge zur Erklärung der Frage über die Nationalität der West-Ruthenen in Ungarn, von V. Hnatiuk, S. 1—81; 4. Miscellanea, S. 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die althebraische Geschichte, von Dr. I. Franko, S. 1—19; 6. Bibliographie, S. 1—50.

Inhalt des XLIII Bandes. 1. Alexius Storoženko, Beiträge zur einer Charakteristik seiner Werke, von J. Stešenko, S. 1—46; 2. Aus der Korrespondenz des Dionysius Zubryčkyj (J. 1840—1853), mitgeteilt von Dr. C. Studynski, S. 1—66; 3. Miscellanea, S. 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—24; 5. Bibliographie, S. 1—41; 6. Von dem Museum der Sevčenko Gesellschaft der Wissenschaften, ein Aufruf an die ukrainische Gesellschaft, S. 1—3.

Inhalt des XLIV Bandes. 1. Ein Trinkerwunder in Korsun, Beitrag zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. I. Franko, S. 1—14; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accens von J. Verchratskyj (Fortsetzung), S. 113—224; 3. Miscellanea, S. 1—9; 4. Wissenschaftliche Chronik: Proben einer Biographie des Pantelejmon Kuliš und Charakteristik seiner Thätigkeit, von J. Stešenko, S. 1—28; 5. Bibliographie, S. 1—51.

Inhalt des XLV Bandes. 1. Haben wir authentische Urkunden des Fürsten Leo von Halyč? Kritische Untersuchung von M. Hruševskýj, S. 1—24; 2. Eine Denkschrift zur Vertheidigung der Rechte der Orthodoxen und Dissidenten aus der Zeit des Vierjährigen Landtages, mitgeteilt von M. Haluščynskyj, S. 1—12; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent von J. Verchratskyj (Schluss) S. 225—280; 4. Miscellanea, S. 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zur Geschichte der polnischen Gesellschaft in der Ukraine im XIX Jahrhundert, I—VI, von Dr. I. Franko, S. 1—42; 6. Bibliographie, S. 1—46; 7. Inhaltsverzeichnis des X Jahrganges der Mittheilungen der Sevčenko-Gesellschaft (B. XXXIX—XLIV), S. 1—14.

Inhalt des XLVI Bandes. 1. Der Madeleine-Styl in der Ukraine, von Theodor Volkov (mit mehreren Illustrationen und Phytotypien), S. 1—12; 2. Der heilige Clemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. Ivan Franko (I. Vorwort. II. Was wissen wir vom wirklichen heil. Clemens? III. Die Pseudo-Clementinen), S. 1—44; 3. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgeteilt von Vladimir Hnatiuk (Einleitung, I. Die Gedichte aus Nord-Ungarn N. 1—54), S. 1—68; 4. Miscellanea, S. 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 (Schluss), S. 1—24; 6. Bibliographie, S. 1—44.

НБ ПНУС

249169

Aus dem Lagerkataloge
der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Ozarnecki-Gasse 26.

Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigirt von Michael Hruševskij, bis jetzt erschienen Bde I—II (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Litteraturgeschichte, besonders der Ukraine). Pr. Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr. Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publicationen der Sectionen und Commissionen der Ševčenko-Gesellschaft:

A. Die historisch-philosophische Section publicirte bis jetzt:

1. Fünf Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istorično-filozofičnoj sekyj) B. I—V enth. eine Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševskij (I. Theil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XII Jahrh., III—IV bis zum J. 1340). Bd. I—III Materialien zur Geschichte der geistigen Entwicklung der galizischen Ruthen im XVIII—XIX Jahrh. Preis I, II u. V B. à 4 Kr., III u. IV B. 5 Kr.
2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXI.
3. Juridische Zeitschrift, bis jetzt XII Bde, à 2 Kr.
4. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt III Bde à 3 Kr.
5. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.

B. Die philologische Section publicirte bis jetzt 5 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoj sekyj), enthaltend: Bd. I. und IV. eine Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Koniskij, Preis à 3 Kr. Bd. II. u. III. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Litteratur, von Michael Dragomanov (erster Theil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mudart der ukrainischen Sprache, von I. Verchratskij, 6 Kr.

Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämmtliche Werke von J. v. Fed'ko: Bd. I. Gedichte, Preis 7 Kr. 20 H., 3. II. Erzählungen, Bd. III. 2 Theil, Übersetzungen.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medicinische Section publicirte bis jetzt 3 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—VIII erschienen jeder in zwei Abtheilungen, unter einer besonderen Redaction: die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratskij und Vlad. Levickij, die medicinische red. von Dr. Ozarkevyč. Preis jeder Abtheilung 2 Kr.

D. Die Archæographische Commission publicirte bis jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sarny im J. 1565); Bd. III (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV u. V (Galizische Akten vom J. 1548—1559). Bd. VII (Lustration vom J. 1570). Jeder Bd. kostet 4 Kr., III Bd. 5 Kr.
2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Litteratur. Bd. I. Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evangelienfreis. Bd. III. Bd. I u. III Preis 4 Kr., Bd. II u. III à 5 Kronen.
3. Kotljarevskij. Die travestirte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 30 Heller.

E. Die Ethnographische Commission publicirt:

1. Das Ethnographische Sammelwerk (Etnografičnyj Zbirnyk): bis jetzt erschienen 13 Bände. Preis Bd. I—IV u. VII—X u. XII à 3 Kronen, Bd. V u. VI à 4 Kr. Bd. XI 6 Kr. (Aus dem Inhalt: Weihnachtsfest am Kuban; Galizische Volksmärchen; Galizische Lehermänner, ihre Lieder, ihr Jargon; Beiträge zur Ethnographie der ungarischen Ruthenen; Legenden, Märchen, Fabeln, Novellen und Sagen der ungarischen Ruthenen; Volksüberlieferungen über die Czarin Kröpfung; Der Volksglaube in Ostgalizien; Sammlung der Volksanekdoten).

НБ ИИУС

249169